

Civilni i vojni život u Bjelovarskoj općini za vrijeme Domovinskog rata (1990.-1992.)

Kukec, Marko

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:682803>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-19**



Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)



Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

MARKO KUKEC

**CIVILINI I VOJNI ŽIVOT U BJELOVARSKOJ OPĆINI ZA VRIJEME
DOMOVINSKOG RATA (1990. – 1992.)**

Diplomski rad

Pula, 2017.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

MARKO KUKEC

**CIVILNI I VOJNI ŽIVOT U BJELOVARSKOJ OPĆINI ZA VRIJEME
DOMOVINSKOG RATA (1990. – 1992.)**

Diplomski rad

JMBAG: 0303036834, redoviti student

Studijski smjer: diplomski studij povijesti

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: izv. prof. dr. sc. Igor Duda

Pula, srpanj 2017.



IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Marko Kuček, kandidat za magistra povijesti ovime izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, 10. srpnja 2017.

Student



IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Marko Kukec dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom *Civilni i vojni život u bjelovarskoj općini za vrijeme Domovinskog rata (1990.-1992.)* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu diplomskih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 10. srpnja 2017.

Potpis

Sadržaj

Uvod	5
1. Početci osnivanja novih političkih stranaka – buđenje višestranačja u bjelovarskoj općini	7
1.1. Hrvatska demokratska zajednica.....	7
1.2. Hrvatska demokratska stranka	12
1.3. Hrvatska seljačka stranka.....	13
1.4. Jugoslavenska samostalna demokratska stranka	14
1.5. Savez komunista Hrvatske – Stranka demokratskih promjena.....	14
1.6. Srpska demokratska stranka	16
2. Predizborna događanja, prvi višestranački izbori i uspostava nove vlasti u bjelovarskoj općini	18
3. Civilni život u bjelovarskoj općini 1991. – 1992.	26
3.1. Demografska slika	27
3.2. Gospodarstvo	30
3.3. Društvena i kulturna događanja	38
3.4. Zdravstvo.....	42
3.5. Školstvo.....	45
4. Domovinski rat u bjelovarskoj općini 1991. – 1992.	49
4.1. Specijalna jedinica policije „Omega“ i obrambene snage	56
4.2. Osvajanje vojarne „Božidar Adžija“ u Bjelovaru.....	62
4.3. Otkos-10.....	66
4.4. „Pravo primirje“	69
4.5. Dolazak „Plavih kaciga“	70
Zaključak	72
Izvori i literatura	74
Sažetak	79
Abstract	80

Uvod

Ovaj diplomski rad je nastao na temelju istraživanja i analize lokalnih, bjelovarskih novina *Bjelovarski list* kao glavnog izvora za tumačenje vojnih i društvenih događaja prije i tijekom Domovinskog rata na području bjelovarske općine. Točnije, analizirano je razdoblje od početka 1990. do siječnja 1992. godine. Rad obuhvaća kronološki povezane događaje prije prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj, osnivanje prvih političkih stranaka na području općine, prvi i drugi izborni krug, početak izbijanja prvih oružanih sukoba, početak Domovinskog rata u općini, tijekom i završne operacije oslobođenja Bilogore i razbijanje zadnjih pobunjeničkih uporišta, potpisivanje *Sarajevskog primirja* te dolazak snaga UNPROFOR-a. Osim političkih i vojnih zbivanja u radu su analizirane glavne promjene u civilnom životu Bjelovarčana poput stanja u gospodarstvu, poljoprivredi, školstvu, zdravstvu te društvena i kulturna događanja u navedenom razdoblju.

Osim novinskih članaka navedene činjenice su potkrijepljene dostupnom stručnom literaturom. Osobitu vrijednost ima zbornik *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački rad u Bjelovaru* iz 2014. u kojem su objavljeni članci na temu Domovinski rat u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji. Osnovne činjenice o Domovinskom ratu sintetizirao je Davor Marijan u knjizi *Domovinski rat*. Područje Bjelovarsko-bilogorske županije tijekom rata navedeni je autor opisao u članku pod naslovom „Bjelovar i Bjelovarsko-bilogorska županija u Domovinskom ratu“. Osim znanstvene literature pri analizi ratnih događanja te s ciljem prepoznavanja (ne)dosljednosti korišteni su memoari koje su pisali sami sudionici događaja. Događaje vezane za pad vojarne u Bjelovaru te prvu uspješnu vojno-redarstvenu akciju oslobođenja teritorija Republike Hrvatske „Otkos-10“ detaljnije upoznajemo koristeći dokumentarnu seriju *Kako je obranjena Hrvatska* iz 2016. u kojoj sami sudionici daju pregled događanja.

Interes hrvatskih povjesničara za istraživanje ove teme i razdoblja suvremene povijesti započeo je tek 2000. godine. Razlog je osjetljivost teme. Mnoštvo izvora daje nadu budućim istraživačima za jasnije i vjerodostojnije interpretacije tog razdoblja. Izvori su svjedočanstava aktera i svjedoka vremena, monografije na temu sjećanja, znanstveni članci vezani za geopolitiku i politiku, novine, koje su dokaz ozračja i perspektive ljudi toga razdoblja, arhivsko gradivo koje nudi uvid u vojne

operacije, potpisivanja primirja ili izdavanja zapovjedi JNA i hrvatskog vodstva, audio-vizualni zapisi, fotografije te radijska izvješća. Državni arhivi, knjižnice, muzeji, radiotelevizijske arhive samo su dio ostavštine izvora koji čekaju da ih se detaljno istraži.

1. Početci osnivanja novih političkih stranaka – buđenje višestranačja u bjelovarskoj općini

Na kraju 1980-ih u Jugoslaviji je, pa tako i u bjelovarskoj općini, započeo raspad komunističkog sustava. U Jugoslaviji su se krajem 1989. javile prve nekomunističke stranke što je nagovijestilo uspostavu višestranačkog sustava.¹ Ozračje, polet i zanos pridonijeli su pozitivnoj klimi tijekom priprema, promjena i provođenja tog prijelaza u čemu su pomogle novonastale političke stranke. Svojim političkim programima stranke su se predstavljale građanima s ciljem pridobivanja znatnijeg broja glasača i novih članova. Političke stranke su imale slične programe. Sličnosti su se odrazile u želji za demokracijom onakvom kakvu su njegovale zemlje Zapadnog svijeta. Razlike su se odrazile u dijelovima koji govore o tome što se treba promijeniti u državi i društvu općenito.

1.1. Hrvatska demokratska zajednica

Na prostoru bjelovarskog kraja i u samom gradu se u tajnosti govorilo o stvaranju nove političke stranke - Hrvatske demokratske zajednice (HDZ). Milan Bengez i Jure Šimić bili su pokretači HDZ-a, a djelovali su u ilegali. Krajem 1980-ih nailazili su na veliko oduševljenje, prihvaćanje i odobravanje poznanika koji su ih nagovarali na otvoreniji i aktivniji rad. Šimić je preuzeo sela u Općini budući da je bio veterinar po struci te je upoznao bjelovarske seljake s programom i postupkom eventualnog priključenja stranci. Bengez je po struci bio nastavnik u mirovini pa je on preuzeo grad pod svoje djelovanje. Njima je to dalo poticaja za daljnja djelovanja oko širenja programa HDZ-a.² Bengez i Šimić nisu mogli sudjelovati na Osnivačkoj

¹ Dunatov, Šime, „Začeci višestranačja u Hrvatskoj 1989. godine“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 52, 2010., 384.; Pauković, Davor, „Predizborna kampanja u Hrvatskoj 1990. godine u svjetlu hrvatskog i srpskog novinarstva“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1, 2008., 3. – 4.; Šetić, Nevio, *Ostvarenje suvremene hrvatske države*, Pula: Geaidea, 2013., 155. – 157.; Jakir, Aleksandar, Perković Paloš, Andrijana, „Franjo Tuđman i Vlada demokratskog jedinstva“, *Franjo Tuđman i stvaranje suvremene Hrvatske države (1990. – 1995.)*, ur. Ante Bralić, Sveučilište u Zadru, 2016., 63. – 65.; Marijan, Davor, *Domovinski rat*, Despot infinitus, Zagreb, 2016., 17. – 19.; Gibač Sekula, Janja, „Bjelovar u planovima i aktivnostima Srpske demokratske stranke“, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 2014., 207. – 208.

² Šimić, Jure i suradnici, *Bjelovar u Domovinskom ratu*, Dokumentacijsko informacijsko središte, Bjelovar, 2016., 15.

skupštini HDZ-a, u prostorijama NK „Borac“ u Staglišću (Zagreb) održane 17. lipnja 1989. godine zbog, kako navode, straha od Službe državne sigurnosti i Kontraobavještajne službe (KOS) te poznatih okolnosti tog vremena.³ Na Osnivačkoj skupštini HDZ-a izabrano je sljedeće vodstvo stranke: počasni predsjednici Šime Balen i akademik Petar Šegedin, predsjednik dr. Franjo Tuđman, potpredsjednici Dalibor Brozović, Krešimir Belanović i Vladimir Šeks, glavni tajnik Ivan Bobetko i blagajnik Milan Kovač. Izvršni odbor činili su Josip Manolić (predsjednik), Neven Jurica (zamjenik), Branimir Glavaš, Ćiro Grubešić, Perica Jurič, Milan Kovač, Mate Kovačević, Milivoj Ugrinić i Ivan Vekić.⁴

Bengez i Šimić su pokušavali prikupiti što više novih članova stranke s područja bjelovarske općine. Na terenu se susreću s problemima ljudi zbog kojih oni odbijaju otvoreno i javno promovirati HDZ. Najviše ih, navode, sprječavao strah od Službe državne sigurnosti i KOS-a, gubitak radnog mjesta u poduzeću i pasivnost Bjelovarčana na aktualna zbivanja. Radi toga HDZ-ovci započinju bolju i veću suradnju s doseljenim bosanskohercegovačkim stanovništvom koje je imalo znatni udio u stanovništvu Općine.⁵ Međusobna suradnja je potaknula osnivanje Inicijativnog odbora HDZ-a u Bjelovaru s ciljem legalnog osnivanja stranke. Na sastanku Inicijativnog kruga koji su činili osnivači Jure Šimić, Milan Bengez, Josip Troglič, Mato Ćurak, Tihomir Vrdoljak, Tomo Markešić, Ivan Vladić, Marijan Šimunović i Luka Markešić, 20. kolovoza 1989., u stanu Milana Bengeza, predloženo je proširivanje Inicijativnog kruga novim članovima iz drugih sela općine Bjelovar te osnivanje Inicijativnog odbora. U Krug su ušli veterinar iz Rovišća Jure Šimić, umirovljeni nastavnik iz Bjelovara Milan Bengez, student Josip Trogrić iz Hrgovljana, električar Tihomir Vrdoljak s Križevačke ceste (Bjelovar), službenik Tomo Markešić iz Rovišća, konobar Ivan Vladić iz Rovišća, veterinar Marijan Šimunović iz Nove Rače, veterinar Đuro Čop iz Bulinca, poljoprivrednik Ivan Filić iz Predavaca, poljoprivrednik Vlado Sović iz Jakopovca, službenik Luka Markešić, iz Žabjaka, radnik Marijan Turčić iz Zrinskog Topolovca, poljoprivrednik Đuro Slukić iz Slukić Sela, ugostitelj Ivan Bekavac iz Bjelovara, trgovac Ante Teklić iz Tuka, trgovac Niko Krezo iz Predavca, radnik Ivan Raijć iz Kraljevaca, student Mirko Šapina sa Križevačke ceste (Bjelovar),

³ Dunatov, Šime, „Začeci višestranačja u Hrvatskoj 1989. godine“, 188. – 189.; Šetić, Nevio, „Franjo Tuđman i ostvarenje samostalne Hrvatske države“, *Franjo Tuđman i stvaranje suvremene Hrvatske države (1990. – 1995.)*, 43. – 44.

⁴ Šimić, *Bjelovar u Domovinskom ratu*, 3.

⁵ Isto, 6. – 7.

umirovljenik Mirko Bilić iz Klokočevaca, radnik Mate Gale iz Hrgovljana i radnik Ivan Ćurković iz Hrgovljana. Jednoglasno je odlučeno da će predsjednik Odbora postati Jure Šimić, a zamjenik Milan Bengez.⁶

Polovicom rujna 1989. Šimić je saznao, preko središnjice u Zagrebu, za pokretanje peticije kako bi se kip bana Josipa Jelačića vratio na Trg Republike u Zagrebu. U Bjelovaru je organizirao potpisivanje iste peticije. U samo jednom danu prikupljeno je preko 850 potpisa stanovnika Bjelovara, Rovišća, Tuka i Predavca. Potpisi za peticiju su proslijeđeni u središte Hrvatske socijalno-liberalne stranke (HSLŠ) u Zagreb.⁷

Mjesec studeni nagovještavao je dan Osnivačke skupštine, a prostor Skupštine nije još postojao u Bjelovaru. Prema Šimiću odlučeno je da će Osnivačka skupština biti održana u ugostiteljskom objektu „Tropikana“, udaljenom od Bjelovara samo 3 km u smjeru Zagreba.⁸ Članstvo je, po tadašnjem izvještaju tajništva središnje stranke, brojilo 365 članova. Šimić je poslao pisanu pozivnicu jedino *Bjelovarskom listu*, *Radio Bjelovaru* i *Večernjem listu*, ali svi su se oglušili na poziv.

U petak 9. studenog 1989. na Osnivačkoj skupštini prisutni su bili: Vladimir Šeks, potpredsjednik HDZ-a, Ivan Bobetko, tajnik HDZ-a, Perica Jurič, član izvršnog odbora HDZ-a te Božidar Riba i Ivan Vulić iz Osijeka.⁹ U radnom dijelu Skupštine su usvojeni Statut HDZ-a, programska deklaracija HDZ-a i izabrano rukovodstvo Općinskog odbora HDZ-a Bjelovar: predsjednik Jure Šimić, dopredsjednik Milan Bengez, tajnik Josip Trogrlić i blagajnik Luka Markešić.¹⁰ Uz razna pitanja, koja su bila postavljena, bilo je ono Petra Galira: „Kako HDZ misli ostvariti sve ovo o čemu je govoreno – misleći na program i zadatke HDZ-a – kad nam je poznato da hrvatski narod nema oružja i nije naoružan kao što ga ima vladajući srpski narod?“ Vladimir Šeks je kratko odgovorio: „Oružje se i otima!“¹¹ Poslije Skupštine predstavnici su krenuli u aktivnu promidžbu HDZ-a. Izjavu Osnivačke skupštine Općinskog odbora HDZ-a Bjelovar poslali su na više adresa: Općinskoj konferenciji Socijalističkog saveza radnog naroda (OK SSRN) Bjelovar, *Bjelovarskom listu*, *Bjelovarskom radiju*,

⁶ Šimić, Jure, *Bjelovar u Domovinskom ratu svjedoci vremena*, 7.

⁷ Isto, 20.

⁸ Isto, 23.

⁹ Isto, 20., Gibač Sekula, Janja, „Bjelovar u planovima i aktivnostima Srpske demokratske stranke“, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 2014., 207.

¹⁰ Isto.

¹¹ Gibač Sekula, „Bjelovar u planovima i aktivnostima Srpske demokratske stranke“, 25.

Večernjem listu Zagreb i *Vjesniku*. Izjava je poslana na navedene adrese s ciljem prihvaćanja donesenih odluka na Osnivačkoj skupštini te zbog promocije svoje političke stranke među građanima. Od svih, samo je *Večernji list* reagirao 13. studenog 1989. godine. Na način da je jedan članak u novinama posvetio temi izabranog rukovodstva općinskog odbora HDZ-a u Bjelovaru. Jure Šimić jedan od svjedoka tog vremena navodi u svom članku: „Prva stranka koja se u Bjelovaru osniva jest Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), čiji je osnivač i utemeljitelj dr. Franjo Tuđman. Toj stranci, tom programu, tom čovjeku prvi sam se priključio i prvi sam u tadašnjoj Hrvatskoj s istomišljenicima osnovao Općinski odbor HDZ-a za Općinu Bjelovar 9. studenoga 1989. godine. Za taj posao tadašnje bjelovarske komunističke vlasti prekršajno kažnjavaju mene, kao predsjednika Općinskog odbora HDZ-a za Općinu Bjelovar, i Milana Bengeza, potpredsjednika Općinskog odbora HDZ-a.“¹²

U članku tjednika *Bjelovarski list* pod naslovom „Predsjedništvo općinskog odbora SUBNOR-a: Kulisa HDZ-a“ autor izražava pozitivne stavove, Predsjedništva Republičkog odbora Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije (SUBNOR), partijskog i republičkog rukovodstva Socijalističke Republike Hrvatske (SRH), o uvođenju višestranačkog sustava, ali ne djelovanju stranka i pokreta s izrazito nacionalističkim obilježjima.¹³ Tu se sigurno misli i na ilegalno osnivanje Odbora HDZ-a na području bjelovarske općine kao i njihovo propagandno djelovanje među radnicima, seljacima i građanima. Predsjedništvo smatra da su programski ciljevi HDZ-a samo kulisa iza koje se krije izrazito nacionalistička organizacija koja želi u cijelosti srušiti tekovine socijalističke revolucije. Također naglašava povratak „mračnih“ sila iz inozemstva i mogućnost krvavog bratoubilačkog rata i terora u zemlji. U zaključcima, koji su prosljeđeni Saboru SR Hrvatske, Centralnom komitetu SKH i Republičkom odboru SUBNOR-a, piše da je oko dvije tisuće članova boračkih organizacija općine odlučilo braniti tekovine socijalističke revolucije i narodnooslobodilačke borbe, za jedinstvenu Jugoslaviju na avnojskim osnovama ravnopravne zajednice naroda i narodnosti. Novinar *Bjelovarskog lista* u svom članku piše o propagandi HDZ-a i njegovom ilegalnom djelovanju na prostoru

¹² Šimić, Jure, „Početak višestranačja, osnivanje političkih stranaka u Bjelovaru i Domovinski rat“, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 2014., 514. – 515.

¹³ Isto, 20., „Predsjedništvo općinskog odbora SUBNOR-a: Kulisa HDZ-a“, *Bjelovarski list*, (Bjelovar), br. 1-2, god. 45 (1990.), 2.

Općine Bjelovar. Autor je negativno nastrojen prema onome za što se zalaže njihov program. Navodi da HDZ želi pokrenuti prekranje republičkih granica što bi moglo, prema njegovim riječima, započeti građanski rat.¹⁴ Sljedeći broj *Bjelovarskog lista* donosi odgovor bjelovarskog Općinskog odbora HDZ-a na ranije pisanje Predsjedništva općinskog odbora SUBNOR-a o programskim ciljevima HDZ-a. Odbor HDZ-a obavještava javnost o „pravim“ ciljevima, a to su: „Zalaganje za dosljedan demokratski preobražaj društva na načelima političkog pluralizma i građanskih prava. Njegovanje i razvitak svih pozitivnih kulturnih i političkih tendencija hrvatskog naroda od starčevićanstva i radićevog općečovječnog republikanizma do hrvatske ljevice avnojsko-zavnohovskih i ustavnih proklamacija o pravu hrvatskog naroda na samoodređenje i suverenitet u zajednici naroda SFRJ. HDZ je protiv svake nacionalne isključivosti i šovinističke agresivnosti. Otvoren za sve, bez obzira na nacionalnost, idejnu i religioznu pripadnost.“ Uputili su apel građanima da, prije bilo kakvog prihvatanja komentara službene politike vezane za postojanje i djelovanje HDZ-a u Bjelovaru, upoznaju program i programske ciljeve, pa da na osnovu toga formiraju svoje mišljenje.¹⁵

Bjelovarski list otkriva teme zastupljene na javnoj tribini Općinskog odbora HDZ-a održane 14. veljače u bjelovarskom kinu „Gorica“. Na tribini su sudjelovali i govorili: Vladimir Šeks, potpredsjednik HDZ-a, Josip Manolić, predsjednik Izvršnog odbora, Đuro Perica, upravitelj Doma HDZ-a i Stjepan Sulimanac, najstariji živući član HSS-a. Vladimir Šeks je slikovito opisao nadolazeće promjene iz jednostranačja u višestranačje navodeći kako su „odsvirani zadnji akordi skladbe koja se naziva komunizam“. ¹⁶ Josip Manolić je upoznao prisutne s izbornim zakonom te istaknuo kako se HDZ zalaže za jednodomnu skupštinu i za ukidanje Vijeća udruženog rada. Odgovarajući na pitanja o promjenama u gospodarstvu prisutni vide boljitak u socijalnoj pravdi, ukidanju društvenog vlasništva i uvođenju dioničarskog društva. Naglasili su da se HDZ zalaže za depolitizaciju vojnih snaga, rješavanje ekoloških problema, socijalne probleme – kroz sindikat nezaposlenih, u sferi demografije ističu pravo na život nerođene djece i ograničavanje pobačaja te naglašavaju da se

¹⁴ Predsjedništvo općinskog odbora SUBNOR-a: Kulisa HDZ-a“, *Bjelovarski list*, (Bjelovar), br. 1-2, god. 45 (1990.), 2.

¹⁵ „Reagiranja, Općinski odbor HDZ-a: Nismo kulisa“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 4, god. 45 (1990.), 4.

¹⁶ „Javna tribina općinskog Odbora HDZ-a: Bogatija Hrvatska“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 8, god. 45 (1990), 3.

hrvatstvo ne izjednačava s ni jednom vjerom – što je bio prigovor na pravoslavlje i njegovo poistovjećivanje sa srpskim narodom.¹⁷

Uredništvo *Bjelovarskog lista* je, u istom broju, objavilo pismo jedne majke koja daje vlastito viđenje javne tribine Općinskog odbora HDZ-a. Anonimna majka navodi: „Ne želim vas osporavati u nekim stvarima, već predlažem da dostojanstvenije, bez potpaljivanja, raspirivanja mržnje ostvarite svoje ciljeve, bez odcjepljenja, jer i ja, ne zaboravite, volim Hrvatsku, ali ne Hrvatsku samostalnu. Voljeti svoju naciju je kao voljeti svoju majku, ali ako ja volim samo svoju majku, a druge ne poštujem (unutar Jugoslavije), kako ću onda voljeti strankinju (Europu) o kojoj vi pričate?“¹⁸ Žena je pismom željela naglasiti pristranost HDZ-a u pristupu prema političkoj situaciji i subjektivnost glede njihova suda o tadašnjoj Jugoslaviji. Također, smatra da ne treba ponižavati, poništiti i degradirati sve što je prijašnji režim napravio.

1.2. Hrvatska demokratska stranka

Prema Šimiću Hrvatska demokratska stranka (HDS) je na području bjelovarskog kraja slabo i sporo radila na širenju programskih „zasada“ u široke slojeve stanovništva. Usporedbe radi, HDZ je već u veljači 1990. imao Općinski odbor s preko dvadeset ogranaka, dok je HDS bio još na razini Inicijativnog odbora.¹⁹ U Bjelovar je program HDS-a donio i s njim Bjelovarčane upoznao Slavko Jeličić, član Izvršnog središnjeg odbora HDS-a. Jeličić je bio politički zatvorenik, a za Bjelovar ga vežu uspomene iz Hrvatskog proljeća 1971. i udbaška proganjanja. Član Inicijativnog odbora za osnivanje podružnice HDS-a u Bjelovaru, Stanko Veseli, opisao je novinarima *Bjelovarskog lista* program za koji će se njegova stranka u budućnosti zalagati. Najprije navodi slogan stranke koji glasi „Demokracija, sloboda, mir i razum“. Stranka će se zalagati za demokratsku republiku Hrvatsku koja će postati zajednička domovina svim svojim građanima i osigurati im ravnopravan položaj bez obzira na svjetonazor, vjersku ili neku drugu pripadnost. Cilj stranke je bogati pojedinac i društvo. Put prema takvom društvu je ravnopravnost na svim

¹⁷ Šimić, *Bjelovar u Domovinskom ratu*, 49. – 51.

¹⁸ „Reagiranja: Pristranost“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 8, god. 45 (1990.), 4.

¹⁹ Šimić, *Bjelovar u Domovinskom ratu*, 50.

instancama vlasništva od slobodnog tržišta do privatnog vlasništva, smatra HDS. Demografska politika trebala bi ići putem povećanja nataliteta podržavanja majčinstva, očinstva i obitelji kao temelja života. Za predstojeće izbore, HDS je najavio, pošteno i demokratsko ponašanje.²⁰ Osnivačka skupština HDS-a bila je 25. veljače 1990. u kinu „Gorica“ u Bjelovaru, a taj je događaj zabilježio i *Bjelovarski list*.²¹ Na Osnivačkoj skupštini je izabrano rukovodstvo podružnice HDS-a Bjelovar koje su činili predsjednik dr. Stanko Veseli, potpredsjednik Stipan Gojević, dipl. ing., tajnik Valent Petras i blagajnica Anica Gadža. *Bjelovarski list* prenosi događanja s Osnivačke skupštine te program stranke koji je iznio Vladimir Veselica, predsjednik HDS-a. Stranka će se zalagati „za demokratsku, slobodnu, suverenu, pluralnu Hrvatsku. Trebaju se stvoriti preduvjeti koji će omogućiti svakom građaninu da ostvari puninu svih svojih prava – osobnih, nacionalnih, vjerskih. Izvornu suverenost Hrvatske ostvaruju svi njeni građani. Srbima u Hrvatskoj ne može biti interes da razaraju Hrvatsku koja je njihova domovina. Spremni smo da s braćom Srbima sjednemo za stol i mirnim putem rješavamo probleme. U slučaju ugroženosti branit ćemo Hrvatsku svim sredstvima.“ Također, stranka će se zalagati za ukidanje društvenog vlasništva i osnivanje dioničarskih društava, za deideologizaciju vojske i policije, za nezavisno sudstvo i za slobodu vjeroispovijesti. *Bjelovarski list* navodi kako je na prostoru bjelovarske općine HDS brojila oko 400 članova.²²

1.3. Hrvatska seljačka stranka

Šimić smatra da su vjerojatno sporost sljedbenika Hrvatske seljačke stranke (HSS) i politika mirotvornosti, koju su propagirali njeni članovi prema Srbima, tek 25. ožujka 1990. doveli do Osnivačke skupštine HSS-a u selu Kapela. Inicijativu je pokrenuo i okupio članove Željko Stojković, dipl. veterinar. Politika čekanja i mirotvorstva, koja je u prošlosti obilježila HSS, u vrijeme rušenja komunističkog sustava- nije više bila jedini oslonac i putokaz Hrvatima koji su željeli samostalnu državu. Taj cilj u svojem programu nije istaknuo HSS na višestranačkim izborima

²⁰ „Programski ciljevi HDS-a: Demokracija, mir, sloboda i razum“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 8, god. 45 (1990.), 2.

²¹ Šimić, *Bjelovar u Domovinskom ratu*, 51.

²² Isto, 20.; „Osnivačka skupština podružnice HDS Bjelovar: Ostvarenje svih prava“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 9, god. 45 (1990), 3.; Šimić, „Početak višestranačja“, 515.; „Izborni program podružnice HDS: Vrednije življenja, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 14, god. 45 (1990), 5.

1990. pa stoga nije postigao neke zapaženije rezultate. Na Osnivačku skupštinu HSS-a osvrnuo se tjednik *Bjelovarski list*.²³ Petar Jurušić i Željko Stojković dali su izjavu u ime Inicijativnog odbora HSS-a da zbog nastupa lidera Koalicije narodnog sporazuma, koji su pokazali da im nije stalo do seljaka i seljaštva, istupaju iz Koalicije, odriču se svih njenih „energičnih vođa“, a priznaju jedino predsjednika dr. Nikolu Novakovića. Posebno ističu kako se ne slažu s koalicijom HSS-a i HDZ-a.²⁴ Hrvatska seljačka stranka doživjela je neuspjeh u ostvarenju svog cilja tijekom izbora 1990. godine. Nadali su se jačem utjecaju i boljim rezultatima kako bi popravili stanje na selu.

1.4. Jugoslavenska samostalna demokratska stranka

U rubrici *Bjelovarskog lista* „Tema tjedna“, objavljen je i članak o Jugoslavenskoj samostalnoj demokratskoj stranci (JSDS). Prema saznanjima iz novina 11. veljače 1990., održana je Osnivačka skupština JSDS-a u Vojniću. Vodstvo stranke činili su predsjednik skupštine Mile Dakić, generalni sekretar Vukašin Zorić i predsjednik Glavnog odbora Nikola Kobac. Kao razlog za osnivanje JSDS navodi se težnja za očuvanjem federativne, demokratske i parlamentarne Jugoslavije. Ističe se borba za teritorijalnu, funkcionalnu i efikasnu državnu cjelovitost Jugoslavije, humani demokratski socijalizam, ravnopravnost i bratstvo, višestranački sustav, ljudske slobode u zajedništvu svih naroda i narodnosti Jugoslavije.²⁵

1.5. Savez komunista Hrvatske – Stranka demokratskih promjena

Na skupovima Saveza komunista Hrvatske – Stranke demokratskih promjena koja nosi ovaj naziv od 20. ožujka 1990., u Bjelovaru 7. i 9. ožujka 1990. (SKH-SDP) prije izbora raspravljalo se najviše o organiziranju i uključivanju u izbornu utrku sa ostalim strankama. Bili su mišljenja da imaju prednost zbog lošeg istupanja i

²³ Šimić, Jure, „Početak višestranačja“, 515.; Šimić, Jure, *Bjelovar u Domovinskom ratu*, 41. – 42.

²⁴ „Inicijativni odbor HSS-a izjava“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br.13, god. 45 (1990.), 2.

²⁵ „Jugoslavenska samostalna demokratska stranka: Blago narodu koji se slaže“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 11, god. 45 (1990.), 2.

pristupanja izbornim pripremama ostalih stranaka.²⁶ Smatrali su se reformskom strankom, a svoje reformsko opredjeljenje ključem izbornog programa. Sekretari su bili upoznati s izbornim programom SK i sa Zakonom o izboru i opozivu zastupnika.²⁷ Članak Ljerke Tribuson, novinarki *Bjelovarskog lista*, opisao je aktivnosti oko izbora u Općinskom komitetu SK Hrvatske Bjelovar. Prenosi informacije kako se svake večeri sastajao Sekretarijat Općinskog komiteta kako bi dogovorili plan za idući dan. Aktivni članovi su prisustvovali sastancima osnovnih organizacija SK u mjesnim zajednicama, društvenim poduzećima i ustanovama. U članku je izražena doza optimizma glede programa i pozitivnih procesa unutar SK. Najavljeno je bilo skoro predstavljanje Izbornog plana Općinske organizacije Saveza komunista putem plakata i brošura.²⁸

Osim SKH-SDP na ljevici je bilo još nekoliko stranaka. Među njima i ona nastala iz dotadašnjeg Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske. U novinama je bila objavljena najava Promocije Programa Socijalističkog saveza – Saveza socijalista općine Bjelovar i kandidata za zastupnike u Saboru SRH, koja se trebala održati 27. ožujka 1990. godine u 18 sati u Društvenom domu u Bjelovaru.²⁹ U svojem izbornom programu Socijalistički savez Bjelovar je težište stavljao na područja života i rada, zalaže se za promjenu ukupnih shvaćanja, svijesti i odnosa prema hrani, njenim proizvođačima seljacima, njihovim gazdinstvima i zadrugama, ženama na selu, kao i potrošačima hrane.³⁰

Općinska organizacija SKH-SDP je svoj izborni plan podijelila na tri dijela: uvod, opći dio i programski dio. U uvodu su predstavili političku platformu prema kojoj bi SKH-SDP trebao prerasti u modernu stranku. Marksizam je prestao biti temelj ideologijskog učenja u teoriji i praksi, prihvaćaju sve ljude bez ikakvih diskriminacija, željeli su se povezati sa svim svjetskim i europskim strankama socijalističke lijeve orijentacije. Kao prioritetni cilj stavili su antifašizam, anti-staljinizam, federalizam, demokraciju i liberalizam. Željeli su isto tako provesti društvene i političke reforme za boljitak svih u pluralizmu. U općem dijelu programa rade presjek svega onoga što je

²⁶ „Savez komunista i izbori: Bitno reformsko opredjeljenje“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 11, god. 45 (1990.), 1.

²⁷ Isto.

²⁸ Isto.

²⁹ „Savez komunista i izbori: Ostvarivi program“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 12, god. 45 (1990.), 1.

³⁰ „Izborni program općinske Konferencije Socijalističkog saveza Bjelovar: Sva područja boljega“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 12, god. 45 (1990.), 2.

pružilo napredak i rezultate u industrijskom i poljoprivrednom rastu. U tome naglašavaju značajni pozitivni učinak svoga prijašnjeg rada. U programskom dijelu zalagali su se za rad Općinske organizacije s ciljem modernizacije i demokratizacije socijalističkog društva koje se temelji na jednakim pravima i šansama svakog pojedinca. Cilj privredne reforme prema programu je bilo postizanje efikasnosti u privredi i razvoj moderne poljoprivredne proizvodnje u cjelini. Bjelovarski komunisti su veliki značaj davali poduzetništvu, inovacijama i stvaralaštvu. Željeli su da se jedan dio poreznih davanja, građana grada Bjelovara, uloži u razvoj komunalne infrastrukture. U društvenim djelatnostima pažnja se davala obrazovanju. Nisu bili zapostavljeni niti sport, kultura i informiranje. Svojom socijalnom politikom željeli su omogućiti dostojan život svakom građaninu i razvoj ljudskih prava poput slobode govora, mišljenja, javnog nastupanja, slobodu osobnog uvjerenja, vjeroispovijesti, slobodu kretanja, okupljanja i slobodu udruživanja. Istinski su se željeli boriti protiv mita, korupcije i nepotizma. Zalagali su se za zaštitu prirode i poštivanje ekoloških načela, a očuvanu prirodu smatrali su ostavštinom za svoju djecu i nadolazeće generacije.³¹

1.6. Srpska demokratska stranka

Djelovanje Srpske demokratske stranke (SDS), u početku je nakon njenog osnivanja u Kninu 17. veljače 1990., bilo ograničeno uglavnom na područje sjeverne Dalmacije i južne Like s težištem na gradu Kninu.³² Ubrzo je započelo ustrojavanje stranačkih ogranka i u ostalim dijelovima Hrvatske pa su se tako, primjerice tijekom ožujka, travnja i svibnja 1990., osnivali odbori SDS-a za općine Dvor na Uni, Hrvatska Kostajnica, Vrginmost, Zadar, Gospić, Karlovac, te u Srbiji i Sloveniji. Na višestranačkim izborima 1990. godine je SDS istaknuo kandidate na području sjeverne Dalmacije, Like i Banovine, a osvojio je vlast u općinama Donji Lapac, Gračac i Knin te pet zastupnika u Hrvatskom saboru.³³ Osnivanje ogranka tj. stranačke strukture SDS-a u zapadnoj Slavoniji je započelo nakon prvih višestranačkih izbora. Završetak izbora i poraz SKH-SDP na izborima su dali poticaj

³¹ „Predstavljamo izborni program Saveza komunista – Stranka demokratskih promjena: Bit demokratskog socijalizma“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 13, god. 45 (1990.), 2.

³² Gibač Sekula, „Bjelovar u planovima i aktivnostima Srpske demokratske stranke“, 208.

³³ Barić, Nikica, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990-1995.*, Golden marketing – tehnička knjiga, Zagreb, 2005., 61.

za opredjeljenje srpskog stanovništva za SDS. Njihov je prvi ogranak osnovan u Pakracu 16. lipnja 1990. godine. Za predsjednika ogranka je imenovan Veljko Džakula koji je ubrzo stekao ugled čelnika pobunjenih Srba u zapadnoj Slavoniji.³⁴ U slijedećim ljetnim i jesenskim mjesecima su osnovani ogranci SDS-a u Grubišnom Polju, Podravskoj Slatini, Daruvaru, Virovitici, Požegi, Bjelovaru, Novskoj i Novoj Gradišci. U Općini Bjelovar je osnivanje SDS-a započelo nakon izbora odnosno krajem lipnja i početkom srpnja 1990. godine. Inicijativni odbor za osnivanje SDS-a je osnovan u naselju Čađavac, a ogranak je trebao pokrivati područje Mjesne zajednice Velika Pisanica. Zatim je u pravoslavnoj crkvi sv. Trojice u Bjelovaru održan sastanak Inicijativnog odbora za osnivanje SDS-a Općine Bjelovar.³⁵ Osnivanje SDS-a u pojedinim općinama i naseljima u ljeto i jesen 1990. je bila uvertira za srpsku pobunu na tome području. Osnivanjem Regionalnog odbora SDS-a za Slavoniju i Baranju u Psunju 1990. godine dio pobunjenih Srba je otišao korak naprijed u zamisli kako će ujediniti prostor sa srpskim stanovništvom.³⁶ Regionalni odbor SDS-a za Slavoniju i Baranju je osnovan u vrijeme početka srpske oružane pobune na kninskom području, a djelovao je uglavnom samo na području zapadne Slavonije. Cilj mu je bio stvaranje srpske autonomne jedinice u zapadnoj Slavoniji, čije su granice naznačene već u proglasu prilikom njezina osnivanja. Jezgru buduće srpske autonomne jedinice je trebala predstavljati Općina Pakrac s najvećim postotkom srpskog stanovništva u zapadnoj Slavoniji (46,4%), na koju su se prema granici s Mađarskom nadovezivale općine, također s velikim udjelom srpskog stanovništva, općine Daruvar (33,4%), Grubišno Polje (31,9%) i Podravska Slatina (35,9%). Općine Nova Gradiška i Novska su imale manji udio srpskog stanovništva (20,6% odnosno 21,8%), a ono je bilo koncentrirano na istočnom dijelu novljanske i zapadnom dijelu novogradiške općine tvoreći tako kompaktno područje naseljeno srpskim stanovništvom koje se protezalo do granice s Bosnom i Hercegovinom.³⁷

³⁴ Gibač Sekula, „Bjelovar u planovima i aktivnostima Srpske demokratske stranke“, 209.

³⁵ Isto, 209., „Inicijativni odbor SDS-a“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 13, god. 46 (1990.), 4.

³⁶ Gibač Sekula, „Bjelovar u planovima i aktivnostima Srpske demokratske stranke, 212.

³⁷ Isto, 212., Marijan, Davor, „Bjelovar i Bjelovarsko-bilogorska županija u Domovinskom ratu“, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 2014., 10., 23. – 24.

2. Predizborna događanja, prvi višestranački izbori i uspostava nove vlasti u bjelovarskoj općini

Proljeće 1990. bilo je vrijeme prve višestranačke predizborne kampanje u suvremenoj Hrvatskoj. U okviru predizborne kampanje u bjelovarskom prostoru društveno-političkih organizacija otvorio se 26. ožujka 1990. Klub SKH – SDP-a. Njegova svrha je bila upoznavanje građana s izbornim programom i aktivnostima Općinskog komiteta.³⁸ Savez komunista Hrvatske – Stranka demokratskih promjena se zalagala za reforme koje će se njihovi članovi izboriti na miran i demokratski način da bi svima osigurali bolji život. „Mi smo za demokratsku i federativnu Jugoslaviju ravnopravnih i dobrovoljno udruženih naroda, jer samo takva Jugoslavija treba Evropi – rekao je u ponedjeljak na predizbornom skupu SDP-a sekretar CK SKH Boris Malada.“³⁹

Sljedećeg dana je održan predizborni skup Koalicije narodnog sporazuma (KNS) na kojem su govorili Miko Tripalo, Slobodan Praljak, Stanko Veseli, Stipan Gojević, Željko Stojković i Antun Mirović. Oni su ujedno bili kandidati KNS-a za zastupnike u Saboru. Miko Tripalo je izložio program koji se zalaže za slobodu, demokraciju i suverenu Hrvatsku u kojoj će njeni građani biti ravnopravni. Smatrao je da je Hrvatska doživjela ovim izborima „Novo hrvatsko proljeće“ i da se treba nastaviti tamo gdje se stalo 1971., a ne se vraćati na staro. Koalicija je bila za promjene mirnim i demokratskim putem bez revanšizma, tražili su novi demokratski Ustav Republike Hrvatske i protivili su se bilo kakvom stvaranju autonomije u Hrvatskoj. „Nema dvojnog suvereniteta. Srbi svoju državu mogu imati u Srbiji. To ne znači da se nećemo boriti da Srbi imaju ista prava kao i Hrvati. Svoje probleme Srbi trebaju rješavati u Hrvatskoj, a ne preko Novog Sada, Pazove i Beograda.“⁴⁰ Tripalo je naglasio depolitizaciju privrede, sudstva, policije, sredstava javnog informiranja, a najviše depolitizaciju JNA. „Mi nismo ni za ni protiv Jugoslavije pod svaku cijenu. Ne

³⁸ „Predizborna kampanja: Klub Saveza komunista“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 13, god. 45 (1990.), 3.

³⁹ „Za bolji život: Predizborni skup SKH-SDP“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 16, god. 45 (1990.), 1.

⁴⁰ Isto.

muči nas federacija ni konfederacija. Imamo pravo na samoopredjeljenje, koje nikada ne može biti potrošeno.“⁴¹

Stranke su se za naklonost birača borile i na bjelovarskom području. U prepunoj dvorani Društvenog doma u Rovišću 31. ožujka 1990. održana je tribina Općinskog odbora (OO) HDZ-a. Na njoj su govorili čelni ljudi HDZ-a s bjelovarskog prostora – Ante Baković, potpredsjednik HDZ-a te članovi Općinskog odbora Jure Šimić, Stanko Pavlić i Josip Trogrić. Ante Baković je istaknuo načela HDZ-a: „vrhunac demokracije u Europi, procvat *Lijepe naše* koja je otvorena za sve ljude koji Hrvatsku smatraju svojom domovinom“.⁴² Jure Šimić je oštro osudio događanja u Benkovcu te poručio dr. Franji Tuđmanu da mu Općinski odbor HDZ-a Bjelovar stoji na raspolaganju. „Psi laju, HDZ ostaje. Ukoliko padne HDZ, pada i demokracija. Jugoslavija je svojim federalizmom dovela Hrvatsku na *prosjački štap*.“⁴³ Na predizbornom skupu Općinskog odbora HDZ-a (OOHDZ) Bjelovara, održanom 12. travnja 1990., osobno je prisustvovao i predsjednik stranke Franjo Tuđman. Predsjednik OO Jure Šimić svoj je govor započeo riječima: „Štovani gospodine predsjedniče HDZ-a dr. Franjo Tuđman, dame i gospodo, jeste li primijetili kako i ptice ovog proljeća ljepše pjevaju, zato što je sve više i više demokrata, a sve manje i manje komunista?“⁴⁴ OO HDZ-a je predstavio svoj izborni program, a sve što je rekao i istaknuo Šimić, zabilježila je novinarka Ljerka Tribuson iz *Bjelovarskog lista*. Ističe raskidanje svih veza s dotadašnjim sustavom i najavljuje izgradnju nove budućnosti po europskim standardima. U vezi gospodarstava bjelovarskog kraja spomenuo je slobodu tržišta i „pluralitet“ vlasništva, prioritet daje poljoprivredi, šumarstvu i drvnjoj industriji. U bjelovarskoj poljoprivredi, smatra Šimić, izvor je zdrave hrane za Hrvatsku, Jugoslaviju, Europu i svijet. U ime Odbora za revitalizaciju sela i slobodu udruživanje seljaka zauzimao se za zemljišnu reformu, normalizaciju cijena, obrazovanje seljaka i bolji status umirovljenih seljaka. „Tražimo reorganizaciju poljoprivrednih zadruga, one više ne mogu biti prćija obiteljskih klanova s polupismenim rukovodstvom koje je na te položaje došlo zahvaljujući negativnoj

⁴¹ „Predizborni skup Koalicije narodnog sporazuma: Novo Hrvatsko proljeće“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 17-18, god. 45 (1990.), 3.

⁴² „Tribina općinskog Odbora HDZ-a: Procvat Hrvatske“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 14, god 65 (1990.), 3.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Šimić, Jure, „Početak višestranačja, osnivanje političkih stranaka u Bjelovaru i Domovinski rat“, 514. – 515.

selekciji – famoznoj društveno-političkoj podobnosti“, istaknuo je Šimić.⁴⁵ U industriji su se željeli izboriti da društveno vlasništvo postane dioničarsko uz racionalizaciju proizvodnje. Željeli su dati bolje uvjete obrtnicima na način da ih se uklopi u jedinstveni mirovinski i zdravstveni sustav. Zalagali su se za deideologizaciju sudstva, policije, školstva i vojske. Smatrali su da se treba ukinuti „sizovski“ način financiranja. Veliku su važnost davali obnovi infrastrukture u gradu i na selu, posebno – kanalizaciji. Šimić je isticao da je HDZ odgovoran i svjestan svih naroda i narodnosti koje žive na prostoru bjelovarskog kraja, da će uvažavati i poštivati narodnu i kulturnu autohtonost, bez izdvajanja i optuživanja. „Svatko je dobrodošao, ako su mu namjere časne i poštene i ako domovinu Hrvatsku, a to znači njenu prošlost, sadašnjost i demokratsku budućnost, prihvaća kao svoju domovinu kojom će se dičiti.“⁴⁶ U svom Izbornom programu dosta su se oslanjali na iseljenike i strani kapital. Tada je Općinski odbor HDZ-a brojio oko 3.000 članova, a osnovano je bilo deset ogranaka: Rovišće, Predavac, Klokočevac, Trojstveni Markovac, Zrinski Topolovac, Ždralovi, Novoseljani i drugi. Istaknuti su kandidati za određene položaje u Skupštini općine, tako je za predsjednika Vijeće mjesnih zajednica predložen Dane Sučić, vijeća udruženog rada Jure Šimić i društveno-političkog vijeća Đuro Panjan. U Općinskom odboru HDZ-a bili su nezadovoljni izborom i strukturom Općinske izborne komisije, u kojoj uopće nije bilo članova iz HDS-a i HDZ-a nego su većinom bili iz SKH-SDP-a i Socijalističkog saveza – Saveza socijalista (SS-SS-a). U travnju 1990. godine je na parkiralištu kod Školsko-sportske dvorane „Gustav Perl Benda“ bio održan središnji predizborni skup Općinskog odbora HDZ-a na kojem se okupilo oko pet tisuća ljudi. Na skupu je govorio predsjednik HDZ-a Franjo Tuđman osvrnuvši se na izborni program i ciljeve stranke. Istaknuo je da hrvatski narod mora naučiti na pogreškama iz prošlosti te da će samo tako moći oživotvoriti suverenu Hrvatsku. „Naglasio je da Hrvatska nudi ravnopravnost Srbima i ostalim narodima ukoliko podržavaju suverenitet Hrvatske. Prvi korak suverenog Sabora, rekao je Tuđman, bit će da sjedne za stol s predstavnicima Srba i drugih naroda i da dogovore može li se i

⁴⁵ „Općinski odbor HDZ-a: Teži se evropskim standardnima“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 13, god. 45 (1990.), 6.

⁴⁶ Isto.

pod kojim uvjetima živjeti u zajedničkoj državi. Jugoslavenska narodna armija treba i mora biti armija svih naroda. Po svome sastavu ona to i jeste.“⁴⁷

U Bjelovaru je 18. travnja 1990. godine bila održana promocija Izbornog programa Općinske konferencije Saveza socijalističke omladine. To je bila prigoda da se predstave kandidati Općinske konferencije za vijeće Skupštine općine Bjelovar. Konferencija je predstavila jedanaest kandidata. Za Vijeće mjesnih zajednica predloženi su: Borislav Lazić, Dušan Četković i Ljubica Sablić. Za Društveno-političko vijeće: Darko Dončević, Zlatko Subotičanec, Dražen Mikor, Nikola Rendulić, Zlatko Car, Filip Šolaja i Mirjana Markovinović. Savez socijalističke omladine prerastao je u Savez omladine Bjelovar.⁴⁸

Općinska Izborna komisija evidentirala je kandidate za Vijeće mjesnih zajednica 107 osoba, Društveno-političko vijeće 119 i za Vijeće udruženog rada 101 osobu. Većina je stranačkih kandidata predložena u prva dva Vijeća, dok su za Vijeće udruženog rada pretežno evidentirani nezavisni kandidati. Liste su za sva Vijeća već tada bile istaknute na svim biračkim mjestima.⁴⁹ Općinska izborna komisija za provođenje izbora odbornika u Vijeće mjesnih zajednica, Društveno-političko vijeće Skupštine općine Bjelovar, zastupnika u Vijeće općine te Društveno-političko vijeće Sabora SRH je objavilo 136 biračkih mjesta na području mjesnih zajednica općine Bjelovar.⁵⁰

Općinski odbor Jugoslavenske samostalne demokratske stranke se 18. travnja 1990. sastao u dvorani bjelovarskog kina „Gorica“ i održao javnu tribinu pod nazivom „Što nudi JSDS?“. Na tribini su govorili članovi Glavnog odbora stranke Milan Gologaža, Milan Bastašić i Nikola Otržan. stranka je nudila demokraciju, ljudske slobode, parlamentarnu Hrvatsku i Jugoslaviju, federalizam, suverenost građana, suverenost poduzeća, tržišnu privredu i vlasništvo s titularom. „Nacija je prirodno i nasljedno pravo. Srbi u Hrvatskoj i Hrvati u Srbiji nisu prepreka naroda. Sve nacije imaju pravo upotrebe jezika, govora i pisma. Autonomije su korak unazad. Gubljenje nacionalnih prava pojedinih sredina. To pravo se aktualizira u slučaju da su nacije

⁴⁷ „Predizborni skup Općinskog odbora HDZ-a: Suverena Hrvatska“ *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 16, god. 45 (1990.), 1.

⁴⁸ „Savez omladine Bjelovar: Stvaranje budućnosti“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 16, god. 45 (1990), 3.

⁴⁹ Popis svih kandidata nalazi se u: „Izbori 1990.: Kandidati“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 15, god 65 (1990.), 2. i 3.

⁵⁰ „Izbori 1990.: Biračka mjesta“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 16, god. 45 (1990.), 6.

ugrožene.“ Milan Gologaža istaknuo je kako se JSDS zalaže za depolitizaciju sudstva, policije, JNA i sredstava javnog informiranja. Nije bila za revanšizam. „Nikola Otržan je rekao da je zatvaranje u nacionalne granice anakronizam, a šovinizam primitivizam. Ne vidim razloga da se dijelimo. Mi smo sudbinski povezani.“⁵¹

Na prvim višestranačkim izborima u bjelovarskoj općini, koji su održani 17. travnja i 6. svibnja 1990., od ukupno 50.097 prijavljenih birača na izbore je izašlo 75%, odnosno 37.572 birača. Prema ocjeni Općinske izborne komisije izbori su protekli mirno, korektno i prema očekivanjima. Najveći broj glasača se opredijelio za kandidate Hrvatske demokratske zajednice, koji su u oba izborna kruga osigurali više odborničkih mjesta.⁵² Rezultatima su pokazali sljedeće: izabrano je 18 odbornika HDZ-a u Vijeće mjesnih zajednica SO Bjelovar i 10 odbornika SKH-SDP, u Društveno-političko vijeće izabrano je 19 odbornika HDZ-a, 8 odbornika SKH-SDP, jedan odbornik HDS-a i jedan odbornik HSS-a. te u Vijeće udruženog rada je izabrano 12 odbornika HDZ-a, 7 odbornika SKH-SDP-a, 6 odbornika nezavisnih kandidata i 2 odbornika HDS-a.⁵³ Višestranački izbori u bjelovarskoj općini su završili uvjerljivom pobjedom HDZ-a. Ona je ostvarila gotovo dvotrećinsku većinu u Društveno-političkom vijeću i Vijeću mjesnih zajednica. Prema riječima Općinskog odbora HDZ-a, bjelovarski birači su uspješno položili ispit demokracije na prvim poslijeratnim višestranačkim izborima. Za mandatara općinske vlade je izabran Stanko Pavlić. On je najavio da će općinsko Izvršno vijeće biti sastavljeno od stručnih, stabilnih, moralnih i poštenih ljudi koji su spremni revno odraditi svoj posao. Nastup i djelovanje HDZ-a je uvjetovano snimanjem postojećeg stanja i lociranjem pojedinih problema.

Prva sjednica Skupštine Općine Bjelovar održana je 4. lipnja 1990. te su predloženi kandidati za predsjednika SO Bjelovar Stanko Pavlić te Željko Pleskalt za njegovog zamjenika. Na sjednici SO Bjelovar 15. lipnja potvrđen je sastav Izvršnog vijeća.⁵⁴ Sa skupštinskom većinom i Izvršnu vlast preuzeli su pretežito članovi HDZ-

⁵¹ „Tribina „Što nudi JSDS“: Bogato društvo“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 17-18, god. 45 (1990.), 3.

⁵² „Bjelovarski izbori 90-te: Većinom drugi krug“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 17-18, god. 45 (1990.), 1.

⁵³ „Bjelovar izbori '90: Rezultati drugog kruga“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 19, god 65 (1990.), 4. i 5.; Šimić, Jure, „*Bjelovar u Domovinskom ratu svjedoci vremena*“, 45. – 46.

⁵⁷ Šimić, Jure, *Bjelovar u Domovinskom ratu*, 61.; „Konstituirana nova općinska Skupština: Predsjednici“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 23, god. 45 (1990.), 1.

a: Jure Šimić kao predsjednik Izvršnog vijeća SO Bjelovar, sekretar Sekretarijata za urbanizam, građevinarstvo i stambeno-komunalne poslove bio je Marijan Kelemen, sekretar Sekretarijata društvenih djelatnosti Dane Sučić, sekretar Sekretarijata narodne obrane Antun Perčulija, sekretar Sekretarijata inspekcijskih poslova Ivanka Rajković, sekretar Sekretarijata za opću upravu Ivanka Vuček i sekretar Sekretarijata za privredu Vlado Ivanković. Novine su pratile događaje nakon uspostavljanja općinskog parlamenta sa zakašnjenjem od tjedan dana. O budućim planovima i problemima novinari *Bjelovarskog lista* su razgovarali s tri sugovornika: Jurom Šimićem (HDZ), Milanom Antunovićem (SKH-SDP) i Stjepanom Grulom (SS-SS). Sva trojica su govorili o zatečenom stanju nakon prošle vlasti koja je kažu dovela sustav u rasulo.⁵⁵ Na izbornoj skupštini tajnim glasovanjem izabrani su članovi novog Općinskog odbora HDZ-a Bjelovar predsjednik Josip Trogrić, potpredsjednici Jure Šimić i Stanislav Pavlić. Pobjedom demokracije na izborima daje se poticaj osnivanju novih političkih stranaka koje će zagovarati interese određene skupine građana.

Općinski odbor HDZ-a je u subotu 14. srpnja 1990. godine, na igralištu NK „Sloga“ na Križevačkoj cesti, organizirao proslavu obilježavanja Dana hrvatske državnosti. Prisustvovali su dr. Vladimir Šeks, potpredsjednik Sabora Hrvatske, Stjepan Sulimanac, također potpredsjednik Sabora, dr. Zekerija Cana, tajnik Odbora za zaštitu ljudskih prava u Prištini i važni ljudi bjelovarskog kraja. Čin dolaska potpredsjednika hrvatskog Sabora, Vladimira Šeksa u Bjelovar govori o važnosti ostvarivanja hrvatske samostalnosti i suvereniteta. Šeks je održao govor velikom broju ljudi koji su upriličili tu svečanost pri čemu je istaknuo važnost kulture sjećanja na one koji su ubijeni ili poginuli u nastojanju da stvore samostalnu Hrvatsku. Izjavio je: „Nama predstoje teške političke borbe (nadajmo se samo političke), jer još uvijek postoje snage koje nastoje novoj vlasti otežati posao. Ima još jedan bitan čimbenik koji smeta Hrvatskoj – to je JNA koja se i dalje ponaša kao da se ništa nije dogodilo – kao da nije došlo do smjene vlasti u Hrvatskoj. JNA je ostala posljednji bastion otpora promjenama koje su se dogodile. Oni će se morati početi ponašati kao u svakoj modernoj pravnoj državi i poštivati ovu hrvatsku vlast. To znači da vojska mora u kasarne, a oficiri neka se bave svojim dužnostima, a ne politikom.“⁵⁶ Bitan je

⁵⁵ „Konstituirana nova općinska Skupština: Predsjednici“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 23, god. 45 (1990.), 1.

⁵⁶ „Pučka svečanost na Križevačkoj cesti: Dan hrvatske državnosti“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 29, god. 45 (1990.), 1. i 2.

događaj, prema Šeksu, donošenje amandmana na postojeći Ustav Socijalističke Republike Hrvatske, što je trebao biti prvi korak prema samostalnosti i suverenitetu. „Mi se 25. srpnja, kada je na dnevnom redu Sabora usvajanje amandmana, definitivno rastajemo od socijalizma, a dogodit će se još neke bitne promjene donošenjem amandmana sprječavamo stvaranje bilo kakvih krajina-pokrajina u Hrvatskoj, a ponajmanje one koje su smislili četnički ideolozi.“⁵⁷ Na svečanosti je održana misa za domovinu, a služila su je četiri svećenika, pod vodstvom patera Pavla gvardijana samostana sv. Antuna u Bjelovaru. Na prvoj izbornoj Skupštini ogranka HDZ-a, održanoj u društvenom domu u Rovišću, 7. rujna 1990., govorilo se o radu ogranka kao prvog takvog registriranog u Hrvatskoj. Na izornoj skupštini, osim svih članova stranke i rukovodstva, bili su još sekretar Općinskog Sekretarijata unutrašnjih poslova (OSUP-a) Bjelovar Blago Nikić, predsjednik Izvršnog vijeća SO Bjelovar Jure Šimić, potpredsjednik HSS-a Željko Stojković, saborski zastupnici Dane Sučić i Zlatko Bilandžić te Antun Pečurlija, sekretar za narodnu obranu. Glavna tema je bila vezana za tadašnju političku situaciju u Jugoslaviji. Tijekom izborne skupštine ogranka HDZ-a Rovišće izabrano je novo rukovodstvo koje su činili: Ivan Vladić, predsjednik, Marko Rimac, potpredsjednik, Mile Franjić, tajnik i Krešo Džolan, blagajnik.⁵⁸ U subotu, 29. rujna 1990. godine, bila je održana Izborna skupština Općinskog odbora HDZ-a Bjelovar. Dotadašnji predsjednik Jure Šimić se obratio prisutnima i podsjetio na dan osnivanja HDZ-a u Bjelovaru (studenj 1989.). Šimić je naglasio suradnju sa susjednim općinskim odborima HDZ-a i s političkim strankama koje djeluju na tom području, a izrazile su želju za suradnjom – HSS, HDS i Stranka Roma Hrvatske (SRH).

Zagovornici politike HSL-a su se okupili oko nastavnice Ivane Trconić i 10. studenoga 1990. osnovali podružnicu u Bjelovaru.⁵⁹ Istog je mjeseca bio osnovan Inicijativni odbor Hrvatske narodne stranke (HNS). Sastanku su prisustvovali predstavnici HNS iz Zagreba Ante Žužul i Martin Markota. Odlučeno je da će se

⁵⁷ „Pučka svečanost na Križevačkoj cesti: Dan hrvatske državnosti“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 29, god. 45 (1990.), 1. i 2.

⁵⁸ „Prva izborna skupština ogranka HDZ-a u Rovišću: Novo rukovodstvo“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 32, god. 45 (1990.), 1.

⁵⁹ Isto.

održati osnivačka skupština u Bjelovaru polovicom prosinca te da će na njoj biti prisutna predsjednica HNS-a Savka Dabčević-Kučar.⁶⁰

⁶⁰ „Prva izborna skupština ogranka HDZ-a u Rovišću: Novo rukovodstvo“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 32, god. 45 (1990.), 1.

3. Civilni život u bjelovarskoj općini 1991. – 1992.

Od sredine 1970-ih Bjelovar je bio središte Zajednice općina koje su činile općine Bjelovar, Čazma, Daruvar, Đurđevac, Garešnica, Grubišno Polje, Koprivnica, Križevci, Pakrac, Virovitica i Vrbovec.⁶¹ Zajednice općina ukinute su zbog promjene Ustava, a Hrvatska je od 1992. upravno-teritorijalno podijeljena na županije.⁶² Bjelovar je odabran kao središte Bjelovarsko-bilogorske županije (BBŽ) s ingerencijom nad 17 gradova i općina: Berek, Čazma, Dežanovac, Đulovac, Garešnica, Grubišno Polje, Hercegovac, Ivanska, Kapela, Končanica, Nova Rača, Rovišće, Sirač, Štefanje, Velika Pisanica, Veliki Grđevac i Veliko Trojstvo.⁶³ Civilni život devedesetih na području stare bjelovarske općine obilježila su politička i nacionalna previranja. Kako bi se dobila jasna slika života na ovom kraju osvrnut ćemo se na demografska kretanja stanovništva, gospodarska kretanja, promjene u školsko-obrazovnom sustavu te događanja u zdravstvu i kulturi.

⁶¹ Marijan, „Bjelovar i Bjelovarsko-bilogorska županija u Domovinskom ratu“, 19.

⁶² Isto, 19.

⁶³ Slukan Altić, Mirela, „Povijest županijskog upravno-teritorijalnog ustroja Bjelovarsko-bilogorske županije“, *Radovi zavoda za znanstvenoistraživački rad u Bjelovaru*, 2, 2008., 9. – 29.



Slika 1. Karta bjelovarske općine 1990. – 1992. (izvor: Državni zavod za statistiku)

3.1. Demografska slika

Posljednji predratni popis stanovništva u proveden je sredinom 1991. godine. Njihovi rezultati otkrivaju demografska obilježja neposredno prije ratnih djelovanja na području Hrvatske. Razdoblje popisivanja je obilježeno izdvojenim slučajevima oružanih sukoba dijela pobunjenih Srba na prostorima Republike Hrvatske, što je uzrokovalo izmijenjenu narodnosnu strukturu stanovništva koja je razvidna iz

podataka prvoga poslijeratnog popisa stanovništva iz 2001. godine.⁶⁴ Prema popisu stanovništva iz 1991. Bjelovarsko-bilogorska županija (nekadašnja Zajednica općina Bjelovar) brojila je 144.042 stanovnika. Deset godina kasnije se ukupan broj stanovnika smanjio za 8,2%, tj. za 10.959 stanovnika.⁶⁵ Razlog pada broja stanovnika je iseljavanje stanovništva srpske nacionalnosti s prostora bjelovarske općine. Glede nacionalne pripadnosti na prostoru Bjelovarsko-bilogorske županije (BBŽ) je prema popisu 1991. bilo 68% Hrvata, 16% Srba, dok su pripadnici ostalih narodnosti bili zastupljeni s udjelom nešto većim od 10%. Dok je postotak iz popisa stanovništva 2001. godine iznosio 7,03% stanovnika srpske i 82,56% stanovnika hrvatske nacionalnosti.⁶⁶ Općina Bjelovar je tada brojila 66.000 stanovnika s 80% Hrvata u ukupnom stanovništvu, odnosno 9% Srba i 10% Jugoslavena i ostalih nacionalnosti. Općina Čazma je brojila više od 90% Hrvata te je bila izrazito etnički homogena. S druge strane, Općina Grubišno Polje i Daruvar su imali nizak udio Hrvata, 40% odnosno 35%. Udio Srba u obje općine je prelazio 30% i Jugoslavena oko 5% što je najviši udio koji je jugoslavenska manjina zauzimala u demografskoj strukturi općina BBŽ. Općina Garešnica je 1991. brojila 77% Hrvata, 11% Srba, a ostalih narodnosti, uključujući i Jugoslavene, iznad 11% (grafikon 1).⁶⁷

Nakon izbijanja srpske pobune u Hrvatskoj, BBŽ je velikim dijelom sudjelovala u ratnim zbivanjima iz više razloga. Složeni geografski položaj županije, uključenost u okvire ideje „Velike Srbije“ te proces ustroja Srpske autonomne oblasti Zapadna Slavonija čije granice su trebale prolaziti kroz BBŽ uzrokovale su njenu neizbježnu

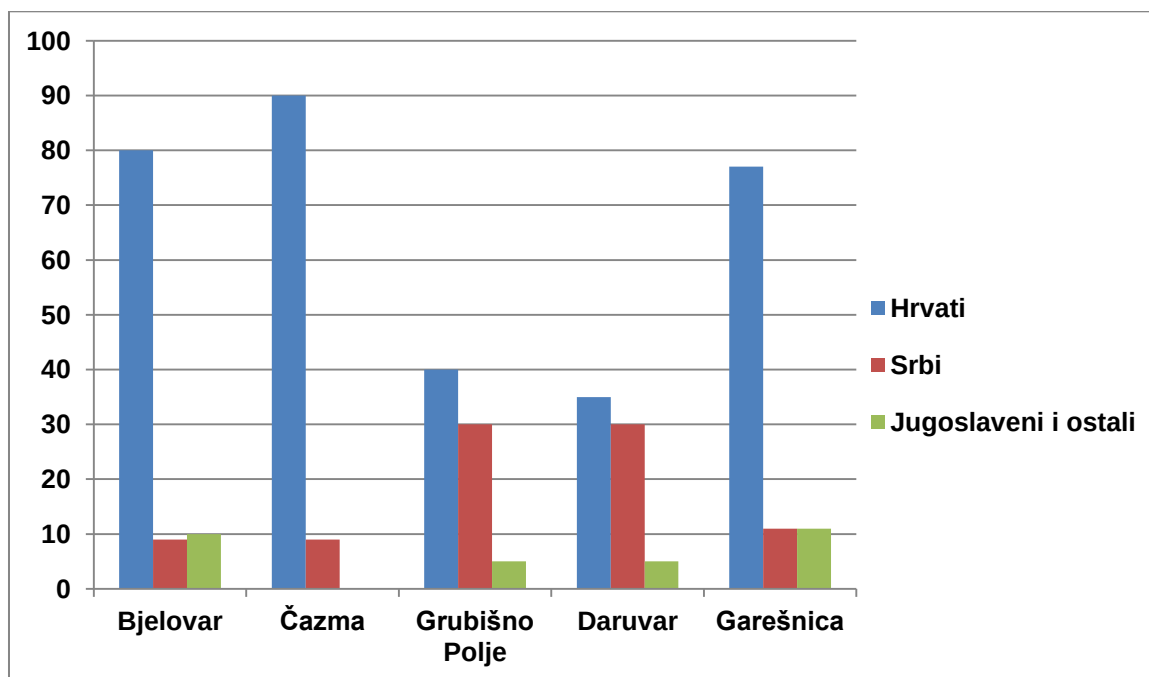
⁶⁴ Sabolović, Marin, Vuković, Goran, „Demografska obilježja Bjelovarsko-bilogorske županije u međupopisnom razdoblju 1991. – 2001. godine Nastala kao posljedica ratnih zbivanja“, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 2014., 291.

⁶⁵ Sabolović, Vuković, „Demografska obilježja Bjelovarsko-bilogorske županije u međupopisnom razdoblju 1991. – 2001. godine Nastala kao posljedica ratnih zbivanja“, 292.; Mijatović, Anđelko, *Otkos-10 prva uspješna oslobodilačka operacija Oružanih snaga Republike Hrvatske u Domovinskom ratu, Domovinski rat u zapadnoj Slavoniji 1990. – 1991.*, Udruga dragovoljaca i veterana Domovinskog rata Republike Hrvatske i Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2011., 68.

⁶⁶ Sabolović, Vuković, „Demografska obilježja Bjelovarsko-bilogorske županije, 309.

⁶⁷ Isto, 301. – 302.; Herout, Vjenceslav, „Civilno stanovništvo daruvarskog i grubišnopolskog područja u zbivanjima 1990. – 1991.“, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 320.; Strugar, Vladimir, *Bjelovarsko-bilogorska županija*, Bjelovarsko-bilogorska županija, 1996., 13 - 27.; Feletar, Dragutin, Feletar, Petar, „Depopulacija i promjene u prostornom rasporedu stanovništva na području Bjelovarsko-bilogorske županije od 1857. do 2001. godine“, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 2, 2008, 62. – 64.; Ružić, Slaven, „Izravni demografski gubici na privremeno okupiranom području općine Daruvar i Grubišno Polje 1991. godine, na temelju arhivskog gradiva RSK“, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 2014., 250. – 252.; Aksentijević Karaman, Nada, *Dugoročni razvitak gospodarstva Bjelovarsko-bilogorske županije*, Ekonomski fakultet Rijeka i Bjelovarsko-bilogorska županija, Bjelovar, 1999., 11. – 12.

uključenost u ratna zbivanja.⁶⁸ Kraj rujna 1991. bio je ključan trenutak uključivanja grada Bjelovara i Županije u Domovinski rat. Tada su se vodile borbe za vojarnu koja je bila sjedište 28. partizanske divizije Jugoslavenske narodne armije s 256. motoriziranom brigadom u centru grada.⁶⁹



Grafikon 1. Nacionalni sastav stanovništva po općinama Bjelovarsko-bilogorske županije prema popisu stanovništva 1991. (Izvor: Sabolović, Vuković, „Demografska obilježja Bjelovarsko-bilogorske županije“, 302.)

Statistički podaci otkrivaju kako je BBŽ bila nacionalno vrlo mješovita. Ponegdje su Hrvati imali većinski udio u stanovništvu, a bilo je slučajeva gdje je udio Hrvata i Srba bilo podjednak (Grubišno Polje, Daruvar). Ta su područja bila žarišta sukoba te zamišljena granica „Velike Srbije“. Ratna razaranja, stradanja branitelja i civila na tim područjima su ostavila trag do danas.

⁶⁸ Sabolović, Vuković, „Demografska obilježja Bjelovarsko-bilogorske županije u međupopisnom razdoblju 1991. – 2001. godine Nastala kao posljedica ratnih zbivanja“, 293.; Nazor, *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih*, 35.

⁶⁹ Sabolović, Vuković, „Demografska obilježja Bjelovarsko-bilogorske županije u međupopisnom razdoblju 1991. – 2001. godine Nastala kao posljedica ratnih zbivanja“, 292.; Šimić, Jure, *Bjelovar u Domovinskom ratu*, 99. – 100.; Ivanić, Stjepan, *Da se ne zaboravi*, 19. – 23.

3.2. Gospodarstvo

Dvadeseto stoljeće je obilježeno povećanjem bruto domaćeg proizvoda (BDP) skoro devet puta s prosječnom godišnjom stopom rasta od 2,19%. Paralelno se povećavao broj stanovnika za 1,4% i time je ostvaren znatni napredak u rastu BDP-a, a prosječna godišnja stopa rasta BDP-a po glavi stanovnika iznosila je 1,85%.⁷⁰ Pritom valja upozoriti na činjenicu da je Hrvatska tijekom 20. stoljeća bila poprištem triju ratnih sukoba koji su označili razinu gospodarske aktivnosti i razvojne mogućnosti. Posljednje desetljeće 20. stoljeća obilježeno je Domovinskim ratom, borbom za osamostaljenje i tranzicijskom depresijom.⁷¹ Tako je u razdoblju između 1990. i 2000. prosječna godišnja stopa rasta BDP-a bila u minusu za 1,48% i prosječna stopa rasta stanovništva iznosila je -0,85%.⁷² Razdoblje kretanja gospodarskog rasta od 1952. do 1980. ima obilježje ubrzanog razvoja, 1980-te su bile desetljeće stagnacije s prosječnom stopom od -0,8% gospodarskog rasta. U razdoblju 1990. – 1992. godine je prosječna stopa pada BDP-a u županiji bila najveća u ugostiteljstvu, obrtništvu, građevinarstvu i trgovini. Uzročnici pada su odlazak sposobne radne snage na bojišta, otežana prometna i trgovinska povezanost, zamiranje turizma te ratna razaranja.⁷³ Razloge zaostajanja županije treba tražiti u strukturi gospodarstva, a ne samo u razvijenosti ljudskih potencijala i socijalnoj infrastrukturi. Treba naglasiti kako je poljoprivreda bila zasnovana na niskoj obrazovnoj strukturi zaposlenih, neadekvatnoj tehničko- tehnološkoj osnovici, na ekstenzivnosti i usitnjenosti posjeda, ali je ipak imala vrlo visok BDP jer su druge djelatnosti puno zaostajale. „Osim što je relevantan pokazatelj niske razvijenosti županije, BDP ukazuje i na nedovršen proces industrijalizacije.“⁷⁴

Uz sam rast BDP-a i broja stanovnika hrvatsko gospodarstvo karakteriziraju česte inflacije. Kako bismo usporedili snažni period inflacije u devedesetima mora se naglasiti kako je krajem 1970-ih i početkom 1980-ih prosječna stopa inflacije iznosila

⁷⁰ Družić, Ivo, Tica, Josip, „Dugoročne karakteristike hrvatskog gospodarstva“, *Gospodarstvo Hrvatske*, ur. Čavrak, Vladimir, Politička kultura, Zagreb, 2011., 16. – 17.

⁷¹ Isto, 17.; „Fond mirovinsko-invalidskog osiguranja – područna služba Bjelovar: Imamo dvostruke izbjeglice“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 37, god. 46 (1991.), 5.

⁷² Družić, Tica, Dugoročne karakteristike hrvatskog gospodarstva“, 18.

⁷³ Isto, 36.; „Radnici kod privatnika: Promjena iznosa“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 6, god. 45 (1990.), 4.

⁷⁴ Družić, Tica, Dugoročne karakteristike hrvatskog gospodarstva“, 36.; „Društveno poduzeće *Peti Maj*-radna jedinica kooperacija: Izgubljeni preradbeni kapaciteti“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 29, god. 45 (1990.), 5.

17,6%, da su programi stabilizacije iz razdoblja 1981/82. i 1990. godine uspjeli samo kratko usporiti njeno povećanje. Ona je unatoč kratkom zastoju ipak imala svoj rekord u 1993. godini koji je iznosio 1486%.⁷⁵ Tržište rada slično se ponašalo kao inflacija pa isto tako ima specifičnosti u hrvatskom gospodarstvu. Kako je tijekom 1980-ih BDP stagnirao, rast zaposlenosti je smanjivao produktivnost rada odnosno BDP po zaposlenom. Zbog produljene tranzicije tržište rada je imalo dalekosežne posljedice u razdoblju 1990-ih, nije bilo rasta nego samo pada zaposlenosti. Tranzicija je trebala omogućiti prijelaz u tržišni sustav, njeni temelji su bili u davanju prioriteta stabilnosti cijena kako bi se zaštitilo privatno gospodarstvo, provela privatizacija i održala dugoročna stopa rasta.⁷⁶ Početkom 1990-ih počeo je proces stabilizacije dinara prema jednoj njemačkoj marki. Uspješnost stabilizacijskog programa iz 1990. govori o tečaju kune naspram njemačke marke.⁷⁷ Što se tiče stabilizacijskog programa, glede inflacije do ljeta 1990. on je bio uspješan time što je inflacija stavljena na nulu. Zbog kasnijih događanja, srpskih upadi u monetarni sustav Jugoslavije i raspada države, uslijedilo je potpuno monetarno osamostaljenje Hrvatske 23. prosinca 1991. kada je jugoslavenski dinar zamijenjen hrvatskim dinarom. Inflacija je opet dobila svoj zamah.

Tri su iznimke koje su utjecale na pad broja zaposlenih u RH, a to su Domovinski rat, migracije i demografska tranzicija.⁷⁸ U razdoblju od 1950-ih do 1990-ih proizvodni kapital je rastao po prosječnoj godišnjoj stopi od 6,6%. Najveći i najdinamičniji rast u čitavom razdoblju imali su kapaciteti u turizmu s prosječnom godišnjom stopom rasta od 9,9%, trgovini s 8,4%, građevinarstvu sa 7,5% te industriji i poljoprivredi sa stopom od preko 6,5%.⁷⁹ U razdoblju od 1990. do 2006. udio u poljoprivredi u BDP-u Hrvatske smanjen je s 11% na 7% BDP-a, udio industrije pao je s 36% na 31%, dok je udio tercijarnog sektora u istom razdoblju povećan s 53 na 62% BDP-a.⁸⁰ Radni kontingent Hrvatske čini stanovništvo radne

⁷⁵ Družić, Tica, „Dugoročne karakteristike hrvatskog gospodarstva“, 19. – 20.

⁷⁶ Tica, Josip, „Monetarna politika u Hrvatskoj“, *Gospodarstvo Hrvatske*, ur. Vladimir Čavrak, Politička kultura, Zagreb, 2011., 110.

⁷⁷ Isto, 110.

⁷⁸ Družić, Tica, „Dugoročne karakteristike hrvatskog gospodarstva“, 20.- 21.; „Fond mirovinsko-invalidskog osiguranja – područna služba Bjelovar: Imamo dvostruke izbjeglice“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 37, god. 46 (1991.), 5.

⁷⁹ Družić, Ivo, Gelo, Tomislav, „Proizvodni kapital“, *Gospodarstvo Hrvatske*, ur. Vladimir Čavrak, Politička kultura, Zagreb, 2011., 61.

⁸⁰ Čavrak, Vladimir, „Strukturne promjene suvremenog hrvatskog gospodarstva“, *Gospodarstvo hrvatske*, ur. Vladimir Čavrak, Politička kultura, Zagreb, 2011., 77.

dobi (muškarci od 15 do 64 godina i žene od 15 do 59 godina). Oni skupa čine okvir ponuda radne snage u gospodarstvu države. Same promjene u potražnji za radom odražavaju se u kretanju zaposlenosti u Hrvatskoj. Osamdesete godine 20. stoljeća dovele su do pada proizvodnosti čime je započelo smanjivanje potražnje za radom i pad zaposlenosti.⁸¹ „Početkom 1990-tih došlo je do ratnih razaranja, do gubitka tržišta u bivšoj zajedničkoj državi i zemljama Istočne Europe, problema u privatizaciji poduzeća, povećanja rizika i smanjenih mogućnosti financiranja, što je vodilo padu investicija ispod razine amortizacije“.⁸² Svi ti čimbenici doveli su do naglog pada potražnje za radom i velikog pada zaposlenosti. Tijekom 1990-ih zatvarala su se manje uspješna poduzeća, a rast plaća bio je brži od rasta proizvodnosti. Županija je imala najvišu zaposlenost do 1990. godine te je prosječna godišnja stopa zaposlenosti iznosila 24,9%; stopa zaposlenosti u 1990. iznosila je 32,8%, ali stvarna zaposlenost je bila veća jer su se statistike vođene samo za zaposlenost na razini poslovnih subjekata, dok su se zaboravili voditi privatnici (9,5%).⁸³ Kako se prije naglasilo primat u županiji u strukturi zaposlenosti imala je industrija, ali su tranzicijski procesi i ratna zbivanja dosta utjecali na pad zaposlenosti.

Okvirno kretanje prosječnih plaća i njihov rast u RH u razdoblju od 1990. do 1995. bio je dvostruko veći te se u prvom desetljeću nakon 2000. godine smanjivao rast plaća kako bi na kraju desetljeća stagnirao.⁸⁴

Bjelovarsko-bilogorska županija je prema svojem geografskom položaju i geomorfološkim karakteristikama oduvijek imala osnovu za bavljenje poljoprivredom. Njezini stanovnici su se većinom bavili poljoprivredom, ali prednost u gospodarstvu imala je industrija čije se središte nalazilo u Bjelovaru. Tako je kapitalni koeficijent (on pokazuje koliku je vrijednost materijalne imovine potrebno upotrijebiti kako bi se proizvela jedinica vrijednosti BDP-a) u 1990. godini za industriju iznosio 1,92 dok je za poljoprivredu, šumarstvo, lov i ribolov iznosio 1,40. Osim industrije i poljoprivrede razvijene grane gospodarstva su promet i veze, trgovina te obrtništvo.⁸⁵ Ukupna poljoprivredna površina županije je tijekom devedesetih iznosila 153.682 hektara s

⁸¹ Miranjavac, Željko, „Zaposlenost, nezaposlenost i plaće“, *Gospodarstvo Hrvatske*, ur. Vladimir Čavrak, Politička kultura, Zagreb, 2011., 127. – 129.

⁸² Isto, 127. – 129.

⁸³ Miranjavac, Željko, „Zaposlenost, nezaposlenost i plaće“, 37.

⁸⁴ Isto, 131.

⁸⁵ Aksentijević Karaman, *Dugoročni razvitak gospodarstva Bjelovarsko-bilogorske županije*, 35.; Horvat, Stjepan, *Gospodarstvo Bjelovara*, Čvor d.o.o., Bjelovar, 2006., 8. – 13.

ukupnom obradivom površinom od 145.745 hektara odnosno 94,83%. Od korištenih obradivih površina koje su činile oranice, vrtovi, voćnjaci, vinogradi i livade, najviše se koristilo oranica i vrtova s visokih 70,14% iskorištenosti.⁸⁶ U počecima promjena koje su donijele 1990-e dogodila se znatna izmjena u poljoprivredi glede okrupnjivanja zemljišta (tj. komasacije) na području katastarskih općina. Cilj komasacije u bjelovarskoj Općini bio je utvrditi i organizirati zemljišta kako bi se isplatila uložena sredstva poljoprivredne proizvodnje. Općinske komasaciona komisija u 1990. navodi da je prošlo dvije godine od kako je Skupština Općine Bjelovar odobrila komasaciju zemlje općinskog katastra Bačkovica i Bedenička. Prema riječima tajnika Balenovića postupak nad diobe na spomenutim područjima je bio gotovo završen te su učesnici uspješno uvedeni u posjede. Za ubuduće se planiralo nakon komasacije izvršiti geodetske izmjere i dokumentacija zemlje u katastar.⁸⁷ Nije sve bilo kako su novinari prenosili, odnosno nije se htjelo reći realno stanje zbog krize koja je još uvijek imala utjecaj. Problemi su došli na vidjelo zbog sporosti administracije, prenatrpanosti zahtjevima i državi tj. općini koja je htjela seljake zakinuti za zemlju. Novinarka Ružica Stojković u svom članku novina *Bjelovarski list*, zaokupila se pitanjem bilogorskog seljaka i tome kojoj stranci ili programu će se oni prikloniti te kako oni vide nadolazeći višestranački sistem i izbore. Sve u svemu seljak je još uvijek rezerviran i čeka da se sve iskristalizira kako se ne bi „zaletio“ sa svojim izborom. Nakon razgovora sa odabranim seljacima dolazi se do zajedničkog pogleda na cijelu situaciju - „žele demokraciju, napredak sve do Evrope, ne žele nacionalne i vjerske podjele. Žele redom i poštenjem doći do napretka te jedino time opravdavaju postojanje stranaka.“⁸⁸

Bjelovarska regija je proizvodila najviše kukuruza, zatim slijede ostale kulture – krumpir, duhan, šećerna repa, zob, ječam, povrtno bilje i soja. Gospodarska kriza u 1990. godini nije dala bjelovarskoj regiji svijetlu točku u vezi sjetve na ukupnoj

⁸⁶ Horvat, Stjepan, *Gospodarstvo Bjelovara*, 48.; „Uštede: Četvrti kvartal bez poreza“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 37, god. 45 (1990.), 3.

⁸⁷ „Općinska komasaciona komisija: Nadiobe...“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 1- 2, god. 45 (1990.), 5.; „Pismo poljoprivrednika Bačkovice: Komasaacija ili obmana“ *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 8, god. 45 (1990.), 5.; „Komasacija u Bačkovici: Vratite nam našu zemlju“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 8, god. 45 (1990.), 5.; „Komasacija u katastarskoj općini Bačkovica“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 13, god. 45 (1990.), 4.; „Bačkovica: komasaacija“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 43, god. 45 (1990.), 3.

⁸⁸ „Selo i višepartijski sistem: Stranka marljivosti i poštenja“ *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 9, god. 45 (1990.), 4.; „Odbor za selo i poljoprivredu: Savez seljaka“ *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 11, god. 45 (1990.), 4.; „Sastanak odbora za selo i poljoprivredu KSSRNH: Pronalaženje pravih kandidata“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 13, god. 45 (1990.), 5.

poljoprivrednoj površini koja je iznosila 149.599 ha obrađene zemlje iz društvenog i privatnog sektora. Prema planu općinske organizacije proljetne sjetve u Bjelovaru za društveni sektor planirano je oko 2.267 ha, a u individualnom 3.230 ha. Ugovaranja poljoprivrednika i poljoprivrednih organizacija u vezi kooperacije i poljoprivrednih površina koje su bila predviđena za obradu, počela su tada u nekim poljoprivrednim organizacijama – PZ Velika Pisanica, PZ Veliko Trojstvo, PZ „Zadrugar“ Rovišće, PZ „Bilogora“ Severin, DP(Društveno poduzeće) „Peti maj“ Bjelovar te je pomoću podataka iz Općinskog komiteta za poljoprivredu ugovoreno oko 1.800 ha od predviđenog plana.

U Bjelovarskoj banci, jednoj od poslovnih banaka s ovog područja, isticali su poljoprivredne organizacije podnijele mnogo zahtjeva za kreditiranje proljetne sjetve. U ukupnom iznosu ti zahtjevi bili su 44 milijuna dinara. Svima onima koji su uzeli kredit Bjelovarska banka jamčila je isplatu do 15. travnja 1990. godine. Svih repromaterijala za proljetnu sjetvu, bilo putem avalirane mjenice, bilo putem garancije, ovisno što je koji dobavljač tražio.⁸⁹ Predsjednik Zadružnog saveza Zajednice općine Bjelovar, Andrija Žabić, upozorio je na činjenicu da će sjetva biti jako skupa, jer se cijene neće snižavati bez obzira na to što se najavilo (mehanizacija, oprema, itd.) čak do trideset posto.⁹⁰ U bilogorsko-podravskoj regiji prema pisanjima *Bjelovarskog lista* 11. srpnja 1991. je započela žetva na poljima Društvenog poduzeća „Ratarstvo“. Prvo se želo na poljima uljane repice, dok su privatnici već poželi ječam.⁹¹ Prinosi su prema obavljenoj žetvi u tom periodu bili veći za 20% od prošle 1990. godine. Berba kukuruza je prema pisanjima novina iz 31. listopada 1991. bila pomaknuta kasnije isto kao i sjetva pšenice. Otkupna cijena za pšenicu i kukuruz nije još tada bila definirana jer se čekalo na završetak radova.⁹² Vlasti, građani i novinari su bili zabrinuti oko trajanja rata i pustošenja sela koja trebaju proizvoditi hranu za cijelu Hrvatsku. Postojala je bojazan da bi Hrvatska mogla biti gladna jer je nemoguće da seljaci s ratom neugroženih područja zasiju više i tako pruže hranu za one s ratom zahvaćenog područja i one u mirnodopskom

⁸⁹ „Proljetna sjetva: Njivama prijeti skupoća“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 14, god. 45 (1990.), 2.; „Ratarstvom i sjetva: Bitka s troškovima“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 14, god. 45 (1990.), 2.; „Bjelovarski vrt: Krenulo povrće“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 20, god. 45 (1990.), 1.,

⁹⁰ „Proljetna sjetva: Njivama prijeti skupoća“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 14, god. 45 (1990.), 2.,

⁹¹ „Na našem području počela žetva: Prinosi zadovoljavajući“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 29, god. 46 (1991.), 1.; „Mozaik, Zapisi iz Predavca: Samo da prestane rat“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 38, god. 46 (1991.), 13.; „Agromehanika: Tim stučnjaka“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 49, god. 45 (1990.), 5.

⁹² „Berba“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 44, god. 46 (1991.), 1.

području. Pogreška je što je sjetva pšenice počela kasno, a odluka oko otkupne cijene nije bila definirana odmah po kraju sjetve. Teško je bilo raditi, zaraditi i zadovoljiti potražnju tržišta koje je ostalo isto ili se za rata povećalo, a površina na kojoj se sijalo i sadilo postajala sve manja zbog rata.

Na području buduće županije bilo je razvijeno i stočarstvo što potvrđuje brojnost krupne stoke u 1991. koji je iznosio 9,5%. Time je županija imala značajnu ulogu u proizvodnji mesa u Hrvatskoj. Kvaliteta stoke bila je vrlo dobra, no zabilježen je konstantni pad proizvodnje u govedarstvu.⁹³ Položaj govedarstva nije bio tako loš svjedoči što članak iz *Bjelovarskog lista* koji prenosi razgovor s Milanom Glavičićem, uzgajivačem teladi i kooperantom „Petog maja“ Bjelovar. Glavičić iz mjesta Podgorci se već petnaestak godina uspješno bavio tovom teladi i održavanjem svojeg srednjeg gospodarstva. On je iskazao nadu u proširenje svog tova ako za to bude bilo mogućnosti.⁹⁴

O položaju seljaka i proizvođača mlijeka u bjelovarskom kraju svjedoče novinski članci. Jedan članak otkriva stvarnu situaciju tadašnje 1990. u usporedbi sa uspješnom 1987. što se tiče proizvodnje mlijeka u štali Vladimira Kuštera iz sela Prnjavor. Kuštera, kao kooperant „Sirele“, ističe težak posao uzgoja krava muzilica i proizvodnje mlijeka. On je u rekordnoj 1987. imao preko 100.000 litara mlijeka uz 16 krava muzilica, a u vrijeme intervjuiranja imao je 12 krava muzilica s kojima je godišnje proizvodio nešto manje od 45.000 litara mlijeka.⁹⁵ Nadao se brzom prolasku krize te udvostručenju broja krava muzilica. Uz pozitivne stvari i razmišljanja „Sirele“ i unaprjeđivanja industrijske proizvodnje zapustili su svoje kooperante, a rezultat toga bio je pad otkupne cijene mlijeka. Seljaci su bili spremni voziti mlijeko na otkup istom otkupljivaču bez obzira što je cijena otkupa bila niska i nepovoljna, a isplata je često kasnila.⁹⁶ Iz novina saznajemo da je „Sirela“ povećala cijene mlijeka za proizvođače za 19%. Sve je to proizašlo iz zaključaka plenuma mljekara Hrvatske u travnju 1991.

⁹³ „Kooperativna proizvodnja svinja: Susret u Babotoku“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 5, god. 45 (1990.), 1.; „Peti maj i selo: Razvoj govedarstva i svinjogojstva“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 8, god. 45 (1990.), 4.; „Nesporazum oko farme u Rovišću: Reprocentar mišljenja“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 33, god. 45 (1990.), 1.

⁹⁴ „Kooperanti Petog Maja: Zapažen tov junadi“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 20, god. 45 (1990.), 5.

⁹⁵ „Sirelini robni proizvođači: Rad mora biti priznat“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 3, god. 45 (1990.), 5.; „Zborovanje Sirelinih proizvođača: Pad otkupa mlijeka“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br.15, god. 45 (1990.), 1.; „Sirelin kooperant Mićo Žbjačan o selu jučer, danas i sutra: Litra mlijeka kao pola sladoleda“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br.35, god. 45 (1990.), 2.

⁹⁶ „Velika Pisanica: Nezadovoljstvo proizvođača mlijeka“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 12, god. 46 (1991.), 4.

godine te je tako na snagu stupila odluka o povećanju cijene mlijeka za proizvođače.⁹⁷

Veliki pad u svoj u bjelovarskoj industriji dogodio se u razdoblju od 1990. do 1997. i iznosio je visokih 37,65%, a pretpostavlja se da su otpušteni radnici iz industrije vratili individualnoj poljoprivredi. Unatoč krizama u poljoprivredi u prehrambenoj industriji dolazi do napretka. Pokazatelj tog kretanja je posjet četveročlane delegacije iz Sjedinjenih Američkih Država mljekarskoj industriji „Sirela“ u Bjelovaru. Delegacija i predstavnici „Sirele“ razgovarali su o mogućnosti otvaranja tržišta u Jugoslaviji za interes američkih predstavnika odnosno proizvodnje rezervnih dijelova za opremu koja se koristi na farmama za proizvodnju mlijeka. Tijekom posjeta delegacija je bila upoznata s poslovnom orijentacijom i planovima „Sirele“ i njenih kooperanata.⁹⁸

Bjelovarski kraj se mogao pohvaliti poznatim prirodnim resursima. Osim šumarstva i poljoprivrede tu su još: nafta, prirodni plin, ugljen, glina, građevni kremen, kremenji pijesak, grafiti te mineralno-termalni izvori.⁹⁹ Geoprometni položaj županije je pogodan i od velike važnosti jer se nalazi u sredini sjeverne Hrvatske te je omeđena s pet županija. Važna je prometna veza sa Slavonijom, Baranjom i Mađarskom. Tri glavna prometna pravca prolaze Bjelovarsko-bilogorskom županijom. Prvi pravac je Zagreb – Križevci – Koprivnica kao dio velike transverzale srednji Jadran – srednje Podunavlje, drugi Zagreb – Bjelovar – Virovitica važan za povezivanje Slavonije i Baranje te Virovitica – Daruvar – Okučani kao sekundarna veza srednje Podunavlje – srednji Jadran.¹⁰⁰ Cestovna mreža 1995. iznosila je blizu 1.200 km, od čega 488,35 km županijskih i 706,30 km lokalnih cesta. Sve su ceste nakon završetka Domovinskog rata bile pod ingerencijom Županijske uprave za ceste sa središtem u Bjelovaru. Posebnu važnost u županiji ima državna cesta M 1.3. tj. magistralna cesta Zagreb – Bjelovar – Đurđevac koja povezuje više županija i brojna

⁹⁷ „Informacije iz „Sirele“: Veća cijena mlijeka“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 16, god. 46 (1991.), 6.; „Industrija mliječnih proizvoda „Sirela“ još je uvijek jedna od glavnih stupova bjelovarskog gospodarstva: Pretvorba je usporena“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 2., god. 47 (1992.), 5.

⁹⁸ „Američki biznismeni u Sireli: Obostrani tržišni interes“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 4, god. 45 (1990.), 1.

⁹⁹ Isto, 50.- 51.; „Tribina o problemima zaštite čovjekove okoline: Šume život znače“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 48, god. 45 (1990.), 2.; Horvat, Stjepan, *Gospodarstvo Bjelovara*, 2006., 9. – 13., 19. – 21., 31.

¹⁰⁰ Aksentijević Karaman, *Dugoročni razvitak gospodarstva Bjelovarsko-bilogorske županije*, 51.

naselja te grad Bjelovar i Županiju sa Zagrebom.¹⁰¹ Najveće, najorganiziranije i najznačajnije trgovačko društvo za prijevoz putnika i tereta u Županiji je bio „Čazmatrans d.d.“ (danas Čazmatrans Nova d.o.o.) koji je u razdoblju od 1990. do 1997. zapošljavao oko 50-60% zaposlenih s područja Županije.¹⁰² Prema tadašnjem planu Općinskog SIŽ za ceste planiralo se asfaltirati 13 kilometara lokalnih cesta, a ceste koje spadaju u nerazvrstane trebale su se posipati tucaničkim kamenom. Ukupna vrijednost radova procijenila se na 6,5 milijuna dinara u čemu su dijelom sudjelovale mjesne zajednice samog Bjelovara kao naselja. Zanimljiv je primjer izgradnja zaobilaznice od križanja Male Sredice do križanja Velike Sredice za koju je Samoupravni fond za razvoj općine Bjelovar trebao osigurati sredstva za otkup zemljišta i objekata pod pretpostavkom da USIZ za ceste osigura sredstva za početak radova.¹⁰³

Željeznički promet u BBŽ zbog svoje dotrajale, zastarjele i neprimjerene infrastrukture nije zadovoljavao stvarne potrebe. Udaljenost između Zagreba i Bjelovara zračnom linijom je 65 km, željeznička linija je 89,2 km, a za put je bilo potrebno dva sata te se ta linija ubrajala u kategoriju sporednih pruga.¹⁰⁴ Problemi željezničkog prometa uz tehničko- tehnološki i eksploatacijski stupanj razvoja željezničke infrastrukture bili su sljedeći: deregulacija i liberalizacija željeznice kao državne službe, privatizacija bar nekih organizacijskih jedinica, budućih profitnih centara, informatizacija željeznice, uvođenje suvremenih tehnologija i „otklanjanje uskih grla“.¹⁰⁵

Sektor malog gospodarstva – obrtništva na ovom području ima dugu tradiciju i jedan je od najznačajnijih činitelja razvoja. Udio obrtništva u BDP-u kasnijeg područja županije u razdoblju od 1980. do 1990. povećavao se za prosječno 1,5% godišnje, dok je udio zaposlenih u obrtništvu rastao po stopi većoj od 10,6% godišnje. Promatranjem kretanja broja registriranih obrta i zaposlenih u obrtništvu

¹⁰¹ Aksentijević Karaman, *Dugoročni razvitak gospodarstva Bjelovarsko-bilogorske županije*, 129.; „Ceste“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 9, god. 45 (1990.), 1.

¹⁰² Aksentijević Karaman, *Dugoročni razvitak gospodarstva Bjelovarsko-bilogorske županije*, 131., „Drljanovac: Nova cesta“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 41, god. 45 (1990.), 1.

¹⁰³ „SIŽ za ceste: Asfaltiranje“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 15, god. 45 (1990.), 4.

¹⁰⁴ Aksentijević Karaman, *Dugoročni razvitak gospodarstva Bjelovarsko-bilogorske županije*, 133., 134.

¹⁰⁵ Isto, 134.; „Rekonstrukcija pruge Bjelovar – Križevci: Premještanju krivinu“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 11, god. 45 (1990.), 1.; „Željeznički promet: Nepoštivanje zakona“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 25, god. 45 (1990.), 5.; „Klokočevac: Modernizacija pruge“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 50, god. 45 (1990.), 1.

između 1990. i 1997. dolazimo do zaključka kako se broj registriranih obrta povećao za 57,4%, a broj zaposlenih u obrtima za 35,1%.¹⁰⁶

Kako je Bjelovarsko-bilogorska županija bila neposredno izložena ratnim razaranjima i stradanjima stanovništva u Domovinskom ratu, posljedice bile su brojne ljudske žrtve, znatna šteta u gospodarstvu, infrastrukturi i stambenim objektima.¹⁰⁷ Šteta u gospodarstvu bila je izražena u iznosu od 119.575.911 kuna. Najveću štetu zabilježene su u industriji (45%), prometu (18,6%) te u poljoprivredi i ribarstvu (16,5%). Najveća šteta na gospodarskim objektima imao je IGM „Kamen“ iz Sirača u iznosu od 2,9 milijuna njemačkih maraka. Od stambenih objekata oštećeno je 3.807 stanova, a potpuno uništeno 750 stanova (ukupna šteta 551.775.424 kuna).¹⁰⁸

3.3. Društvena i kulturna događanja

Društveni i kulturni život bjelovarske općine i grada Bjelovara je početkom 1990. još disao „starim plućima socijalizma“. Ljudi su i dalje sudjelovali kulturnim i društvenim ritualima koji su bili karakteristični za vrijeme socijalističke Jugoslaviji. U prvom redu to su proslave državnih praznika kao što je: Dan Republike, Dan žena i Dan mladosti. Svečanom sjednicom Predsjedništva Konferencije za društveni položaj žena i porodice općine Bjelovar obilježen je 1990. Međunarodni dan žena – 8. mart. Na svečanoj sjednici Odbora za dodjelu nagrade „Kata Pejnović“ dodijeljeno je priznanje aktivu žena iz sela Prespa. Novinar navodi kako su one zaslužile tu povelju i priznanje svojim zalaganjem u poboljšanju odnosa žena u obitelji.¹⁰⁹ U 1990. godini na području bjelovarske općine je bilo Aktiva žena koje su svojim radom pridonijele zajednici. One su pomagale u organiziranju kulturnih manifestacija i prikupljanju

¹⁰⁶ Aksentijević Karaman, *Dugoročni razvitak gospodarstva Bjelovarsko-bilogorske županije*, 141., 142.; „Kratki razgovor o bjelovarskoj privredi: Ispoljavanje poduzetničkog duha“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 3, god. 45 (1990.), 4.; „Provođenje Zakona o poduzećima: Dalje od pet do dvanaest“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 4, god. 45 (1990.), 2.; „Pogon za remont željezničkih vozila: U znaku reorganizacije“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 49, god. 45 (1990.), 5.; Horvat, Stjepan, *Gospodarstvo Bjelovara*, 14., 36. – 37.

¹⁰⁷ Horvat, Stjepan, *Gospodarstvo Bjelovara*, 42., „O stanju društvenih stanova i promjenama u stambenom fondu: Prodaja općinskih stanova“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 44, god. 46 (1991.), 3.; „Gospodarstvo, Trgovačko poduzeće „NAMA“ ostvarilo zadovoljavajuće rezultate u devet mjeseci: Posljedica rata su nestašice“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 50, god. 46 (1991.), 7.

¹⁰⁸ Horvat, Stjepan, *Gospodarstvo Bjelovara*, 42.

¹⁰⁹ „Obilježavanje Dana žena: Tradicija“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 8, god. 45 (1990.), 1.

pomoći za one kojima je ona bila najpotrebnija.¹¹⁰ Isto tako se može pratiti aktivno djelovanje bjelovarske omladine budući da su 1. travnja, na Dan omladinskih radnih akcija, pripremali radnu akciju uređenja Bakarićevog šetališta u Ulici maršala Tita u Bjelovaru. Očekivalo se učešće 50-ak omladinaca s područja bjelovarske općine, mjesnih zajednica, poduzeća i Centra za usmjereno obrazovanje. Akcija je bila organizirana u suradnji s Općinskom organizacijom Crvenog križa, a preporuka Saveza socijalističke omladine je bila za organiziranje radnih akcija s ciljem uređenja okoliša škola, mjesnih zajednica, parkova i društvenih poduzeća.¹¹¹ O teškom prihvaćanju promjena prema socijalističkim praznicima tijekom devedesetih svjedoči „Prosvjed“ Općinskog odbora Socijalističke stranke Hrvatske od 21. studenog 1990. godine u Bjelovaru. Odbor je proslijedio svoj „Prosvjed“ Vladi Republike Hrvatske i svim Javnim glasilima o nepoštivanju pravnih normi. Nepoštivanje se odnosi na proslavu praznika Dan Republike, što je te godine u Bjelovaru bio radni dan bez obzira što je po zakonu bio državni praznik. Evocirajući uspomenu na oslobođenje Jugoslavije, 3. svibnja 1990., tridesetak omladinaca i pripadnika JNA sudjelovalo je u „Maršu tragom oslobodilaca Bjelovara“. Mimohod je trajao tri dana, a u tim danima su prošli sela i mjesta bjelovarskog kraja: Novoseljane, Ždralove, Veliku Ciglenu, Orovac, Bedenik, Bačkovicu, Ribnjačku, Šandrovac, Paulovac, Trojstvo, Martinac, Kupinovac i Vrbicu. Zadnjeg dana, 5. svibnja (Dan oslobođenja Bjelovara), su simbolično „umarširali“ u grad i oslobodili ga.¹¹² U bjelovarskom kraju 1990. konstantno se radilo na međusobnoj suradnji i toleranciji svih vjerskih zajednica. Dokaz toga je poziv i okupljanje predstavnika vjerskih zajednica od strane predsjednika općine Bjelovar Zlatka Barile. On je naglasio učestalost takvih druženja koja su doprinosila dobroj suradnji i toleranciji svih vjerskih zajednica. Predsjednik je sve predstavnike vjerskih zajednica upoznao s privrednim i drugim aktivnostima koje se provode u općini kao i o predstojećim izbornim aktivnostima i izborima u travnju.

¹¹⁰ „Aktiv žena Kapela: 35 uspješnih godina“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 26, god. 45 (1990.), 1.; „Aktiv žena Velika Pisanica: Humanost“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 37, god. 45 (1990.), 1.; „Druga Kapelska zlatna večer: Običaji predaka“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 49, god. 45 (1990.), 1.

¹¹¹ „Dan omladinskih radnih akcija: Uređenje“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 8, god. 45 (1990.), 1.; „Akcija omladinaca na otok Silbi: Ima slobodnih mjesta“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 29, god. 45 (1990.), 6.,

¹¹² „Godišnjice pogibije Petra Biškupa Vene: Dosljedno herojstvu“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 19, god. 45 (1990.), 3.; „Njegovanje tradicije NOR-a: Tragom oslobodilaca Bjelovara“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 19, god. 45 (1990.), 3.; „Komemoracija u Gudovcu: Protiv razdora i podjela“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 19, god. 45 (1990.), 2.; „Komemoracija u Kapeli i Donjim Mostima: Počast Romima i prve žrtve fašizma“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 16, god. 46 (1991.), 3.; „Komemoracija u Gudovcu u nedjelju“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 16, god. 46 (1991.), 1.; „Poziv na ljubav i mir“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 17 god. 46 (1991.), 1.

Sve ovo daje dobru sliku suradnje ne samo na kulturnom i vjerskom planu koji je za ovaj kraj još uvijek bez obzira na politiku ostao važna karika u životu Bilogoraca.¹¹³

Probleme kulturnih i znanstvenih institucija tijekom devedesetih u Bjelovaru otkriva članak novina uoči tridesetog rođendana Historijskog arhiva Bjelovar. Novinari su razgovarali s direktorom, Mijom Polančecom, koji je opisao situaciju gotovo svih arhiva u Jugoslaviji. Posjet novinara je isključivo bio motiviran problemom bjelovarskog arhiva, odnosno zaštitom arhivske i registraturne građe izvan arhiva te nedostatkom spremišnog prostora. Polančec je istaknuo problem nepoznavanja vrijednosti arhivske i registraturne građe imalaca i stvaralaca.¹¹⁴ U listopadu 1990. je održana obnoviteljska skupština Ogranka Matice hrvatske Bjelovar, nakon skoro dvadeset godina zabrane njenog rada u prosincu 1971. godine.¹¹⁵ Umjetničke izložbe su u Bjelovaru bile prava rijetkost u vrijeme ranih 1990-ih. *Bjelovarski list* je prenosio informacije vezane za izložbu bjelovarskog slikara Zvonimira Ivančeka koji je održao izložbu u Klubu hrvatskih književnika na trgu bana Josipa Jelačića u Zagrebu, uz bivšeg sugrađanina književnika Josipa Sabola koji je otvorio svečanu izložbu. Na svečanosti i izložbi prisutni su bili Ivan Zvonimir Čičak, Zvonimir Golob i Dubravko Adamović.¹¹⁶

Nastupanjem drugačije kulturne i političke klime postepeno dolazi do promjena. Poslije prvih slobodnih višestranačkih izbora u Hrvatskoj nova demokratska vlast je htjela ostvariti strogi odmak od starog režima. Tako počinju proslave događaja koje ranije nisu bile moguće. Primjer je odavanje počasti Stjepanu Radiću istaknutom političaru i vođi HSS-a. Nije nedostajalo podsjećanja na oslobođenje od okupatorskih fašističkih i nacističkih snaga na području bjelovarske općine. Tako su se redovito do kraja 1990. godine održavale komemoracije žrtava iz Drugog svjetskog rata bez ikakvih provokacija ili incidenata. *Bjelovarski list* obavještavao je 1990. čitatelje o tradicionalnoj svečanosti dolaska mladih vojnika i svečane prisega koju su dali na početka služenja vojnog roka u vojarni JNA „Božidar

¹¹³ „Prijem za predstavnike vjerskih zajednica: Međusobno uvažavanje“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 8, god. 45 (1990.), 1.; „Kardinal Franjo Kuharić na proslavi stogodišnjice crkve sv. Katarine u Nevincu: Za mir i poštovanje“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 33, god. 45 (1990.), 1.

¹¹⁴ „Hrvatski arhiv Bjelovar: Svijest o važnosti građe“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 23, god. 45 (1990.), 2.

¹¹⁵ „Događaji: Obnovljena Matica Hrvatska“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 43, god. 45 (1990.), 1. i 4.

¹¹⁶ „Izložbe: Ivanček u Klubu književnika“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 42, god. 45 (1990.), 1.; „Retrospektivna izložba Ivana Večenaja: Prekodravlju s ljubavlju“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 51, god. 45 (1990.), 1.

Adžija“ u Bjelovaru. Od prisutnih moglo se zateći građane, obitelji vojnika, mlade, starješine bjelovarske vojarne i samog zapovjednika Veljka Kovačevića koji je nakon svečanosti i dočeka zastave izrazio želju da mladi vojnici uspješno ovladaju obuku i rukovanje naoružanjem koje im je dodijeljeno. Nakon svega toga bjelovarske učenice Srednjoškolskog centra za odgoj i usmjereno obrazovanje uručile su vojnicima karanfile.¹¹⁷ Nakon određenog vremena i pogoršavanja situacije unutar JNA počelo je djelovanje „Bedema ljubavi“ protiv postupaka vodstva JNA. Foto-reportaža bjelovarskih novina prikazala je majke na njihovim putovanjima po Europi i Jugoslaviji tražeći od generala JNA vraćanje svojih sinova kućama. Armija je „optužena“ za „uzimanje“ sinova u službu da bi pucali i ubijali svoj narod u neznanju što se događa izvan vojarni, a kako bi ostali vjerni Armiji i izvršavali sve zapovijedi njenih generala i zapovjednika.¹¹⁸

Početkom 1991. se intenziviraju nemiri među stanovnicima općine najviše između Srba i Hrvata. Kulturni život je polako počeo zamirati osobito nakon intervencije policije u Pakracu u ožujku 1991. godine. Nesigurnost i oružani sukobi ljude su potaknuli na oprez te im nije bilo do kulturnih manifestacija, odlazaka u kazalište ili kino. Početkom Domovinskog rata se sve više ljudi i organizacija aktiviralo pomoći nadolazećim izbjeglicama s ratom ugroženih područja. Nije manjkalo pomoći, ljubaznosti i brige ljudi koji su pomagali izbjeglicama i braniteljima na ratištu prikupljanjem humanitarne pomoći i slanjem paketa. U drugoj polovici 1991. Bjelovarčani su pokazali empatiju prema izbjeglicama i protjeranima s područja ugroženih vojnim djelovanjem. Tako su svi zaposlenici Medicinskog centra Bjelovar, odricanjem od toplog obroka, prikupili 350.000 dinara kako bi kupili namirnice i hranu koju su u početkom kolovoza 1991. poslali u Zagreb kao pomoć izbjeglicama. Koliko je god Branimir Glavaš pozivao Bjelovarčane u obranu istočne Slavonije toliko su se oni iskazali skupivši sredstva i namirnice za izbjeglice. Na taj su način dali svoj doprinos obrani tj. zbrinjavanju Slavonaca. Zdravstveni radnici Medicinskog centra Bjelovar su time pokrenuli prvu humanitarnu akciju pomoći izbjeglicama.¹¹⁹ O

¹¹⁷ „Kasarna „Božidar Adžija“: Svečanost mladih vojnika“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 3, god. 45 (1990.), 1.

¹¹⁸ „Poseban prilog fotoreportaža s „Bedemom ljubavi“: Europa je čula i vidjela istinu“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 37, god. 46 (1991.), 10, 11, 12, 13, 14.

¹¹⁹ „Humanost na djelu: Pomoć izbjeglicama“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 32, god. 46 (1991.), 1.; „Općinsko sindikalno povjerenstvo: Humanitarna akcija za izbjeglice“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 32, god. 46 (1991.), 4.; „Izvršno vijeće: Imenovan općinski Odbor za zbrinjavanje i smještaj izbjeglica“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 34, god. 46 (1991.), 2.; „Samostalni savez sindikata Hrvatske- općinsko

društvenoj osviještenosti mladih govori organizirana akcija učenica bjelovarske Gimnazije i Medicinske škole Bjelovar u drugoj polovici studenog 1991. godine.¹²⁰ One su započele akciju sakupljanja higijenskih potrepština za gardiste. Akcija je trajala tri dana, a jednom tjedno je organizirana akcija za hrvatske branitelje na ratištu. Inicijator akcije bila je profesorica Ana Supančić.¹²¹ Unatoč teškim i tužnim danima novinari *Bjelovarskog lista* su prenijeli vijest o darivanju djece i ranjenih branitelja povodom nadolazećih blagdana koje je organiziralo poduzeće „Nama“.¹²²

3.4. Zdravstvo

Zdravstvo Općine Bjelovar je u razdoblju od 1990. do 1992. godine pokušavalo na razne načine poboljšati uvjete rada čime bi se povećala efikasnost te bolji tretman prema pacijentima. Krizna situacija u Republici nije olakšavala modernizacijsko-tehnološki napredak u Medicinskom centru „dr. Emilija Holik“. Napredak bjelovarskog zdravstva od kraja 1950-ih pa do početka 1980-ih je vidljiv je u preseljenju Centra djelatnosti za zdravstvenu zaštitu žena i trudnica u novu zgradu. Tim činom poboljšani su zdravstveni uvjeti ženskog stanovništva koje kako se navodilo češće dolazilo na preglede. Prema riječima dr. Strčića smanjila se opasnost od malignih ginekoloških bolesti koje su u bjelovarskoj i sisačkoj regiji bili vrlo prisutni. Strčić ističe kako je broj rođenih u bjelovarskoj bolnici 1989. godine iznosio 920 djece. To je značajan pad u odnosu na prijašnja vremena kada se u prosjeku rodilo 1280 djece.¹²³ O razvijenoj zdravstvenoj brizi i djelatnosti govori ideja izgradnje dječjeg dispanzera s ciljem zaštite najmlađih. Novine su popratile događaj postavljanja kamena temeljca novog dječjeg dispanzera unutar Medicinskog centra Bjelovar. Kamen su položili ravnatelj Centra dr. Ivan Cikoja i dr. Jakov Mesar. Bila je

povjerenstvo Bjelovar: Prikupljanje pomoći“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 35, god. 46 (1991.), 3.; „Dočekani prognani Iločani“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 43, god. 46 (1991.), 1.; „Riječani Bjelovarčanima“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 43, god. 46 (1991.), 1.

¹²⁰ Sve srednje škole u Bjelovaru su od 1978. integrirane u Centar za odgoj i usmjereno obrazovanje, a 1980. unutar Centra se formira Radna jedinica završnog stupnja III. koja osim zdravstvene struke ima i pedagošku, drvnu, poljoprivrednu i prehrambenu struku. Od 1991. u školstvu ponovo postoje gimnazije i strukovne škole pa je škola dobila naziv – Medicinska škola Bjelovar.

¹²¹ „Higijenske potrepštine“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 47, god. 46 (1991.), 1.; „Gradić s 3.000 stanovnika prikupio pomoć od 100.000 šilinga: Hrana za djecu“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 47, god. 46 (1991.), 2.; „I za nadolazeće blagdane građani poduzeća i institucije daruju policiju u prvim borbenim redovima: Pokloni za branioce Pakraca: Oda domovini“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 52, god. 46 (1991.), 24.

¹²² „Bar časak radosti“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 50, god. 46 (1991.), 1.

¹²³ „Preporod preseljenja u novu zgradu“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 1- 2, god. 45 (1990.), 1.

najavljena izgradnja do kraja 1991. godine.¹²⁴ Ozbiljnost izgradnje prostora za novi dječji dispanzer je bio dobar korak modernizaciji i boljim uvjetima rada doktora koji se brinu o novorođenčadi i djeci. Bolje zdravstveno djelovanje pomoglo je „Croatia“ osiguranje koje je svojim humanitarnim donacijama dalo novo sanitetsko vozilo za potrebe Hitne pomoći bjelovarskog Medicinskog centra.¹²⁵ Prevencija djece od tuberkuloze 1990. se počela provoditi uz pomoć Higijensko-epidemiološke službe Bjelovar koja je najavila početak cijepljenja djece u osnovnim školama općine Bjelovar. U tom procesu se prvo trebalo vršiti probno cijepljenje, a nakon toga su se nezaštićena djeca ponovno cijepila. Prvo probno cijepljenje odradilo se u OŠ Rovišće koje su zabilježili novinari *Bjelovarskog lista*.¹²⁶ Često su organizirane humanitarne akcije darivanja krvi za potrebe Medicinskog centra gdje je odaziv građana bio osrednji. Crveni križ Bjelovar se suočavao s nedostatkom dobrovoljnih davatelja krvi i zaliha krvi. Iz mjesec u mjesec Crveni križ Bjelovar je pronalazio načine za pomaganje ljudima. U tome su im pomagale donacije ljudi i pojedinih poduzeća kao što su „INA trgovine“, „prosvjete“, „PPK“ Zagreb, OOUR Bjelovar, „NAMA“, trgovačka radnja „David“ i slastičarna „Zagorje“. Kako bi prikupili dostatne količine krvi pokušavali su organizirati akcije dobrovoljnog davanja krvi po poduzećima u Bjelovaru, ali bez većeg uspjeha. Prema statistikama koje je vodio Crveni Križ Bjelovar kada bi svaki građanin samo jednom dao krv bilo bi je dostatno, a ne da pojedinci daruju preko sto puta.¹²⁷ Desetogodišnja suradnja Medicinskih centara Bjelovar i Titov Veles je obnovljena 1990. posjetom gostiju iz Makedonije. Primili su ih radnici „Koestlina“ i „Tomo Vinkovića“ te mliječne industrije „Sirela“. Suradnja se temeljila na međusobnom posjećivanju pri čemu gosti dobrovoljno daruju krv nadležnom Medicinskom centru, a 1990. godine je to bio bjelovarski. Gostovanje makedonskih prijatelja iz Titova Velesa je trajao svega tri dana.¹²⁸

Neizvjesna je bila situacija zdravstva u bilogorsko-podravskoj regiji na kraju siječnja 1990. Pitanje koje je opterećivalo tadašnju javnost bilo je – hoće li se ukinuti

¹²⁴ „Konačno rješavanje dugogodišnjih problema vezanih uz dječji dispanzer: Položen kamen temeljac“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 29, god. 46 (1991.), 1.

¹²⁵ „Humanost na djelu: Kupnja sanitetskog vozila“ *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 8, god. 45 (1990), 4., Šimić, Jure, *Bjelovar u Domovinskom ratu*, 88.

¹²⁶ „Izrada Higijensko-epidemiološke službe: Zaštita djece“ *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 48, god. 46 (1990.), 1

¹²⁷ „Crveni križ: Masovnije davanje krvi“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 8, god. 45 (1990.), 6.; „Kapela: Dobrovoljno davanje krvi“ *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 50, god. 46 (1991), 10.; „Uz dan dobrovoljnih davalaca krvi: Tekućina koja život znači“ *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 44, god. 45 (1990.), 1.

¹²⁸ „Suradnja Bjelovara i Titova Velesa“ *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 22, god. 45 (1990.), 1.

kućna njega za stare i nemoćne osobe u sklopu Doma za penzionere? Do problema je došlo zbog nepoštivanja dogovora oko financiranja tih usluga. Prema dogovoru 20% sredstava se trebalo osigurati iz općinskog proračuna, 40% je trebao osigurati SIZ zdravstva, a preostalih 40% SIZ socijalne zaštite. Ta sredstva bi bila namijenjena za nabavu medicinske opreme i sanitetskog-potrošnog materijala. Općina nije ništa uplaćivala za te usluge, Dom penzionera zakonom nije bio obavezan obavljati djelatnosti kućne njege i pomoći u kući, pa je sve to trebalo pasti na teret Crvenom križu koji se isto tako nalazio u jako lošoj financijskoj situaciji.¹²⁹

Devedesetih se počinju održavati predavanja i tečajevi za pružanje prve pomoći jer su Općina i Krizni štab uvidjeli važnost spremnosti građana za brzo i efikasno reagiranje u kriznim situacijama. Nakon završetka 1990. godine su svi bili oprezniji glede mogućeg oružanog ustanka dijela nezadovoljnih hrvatskih Srba. Zbog toga je Medicinski centar Bjelovar na Svjetski dan zdravlja organizirao improviziranu poljsku bolnicu kako bi na neki način građanima dao do znanja da je spreman za moguća izvanredna stanja. Godine 1991. ratna događanja nagovještavala su mogućnosti rata na prostorima bjelovarske općine iz tog razloga je Medicinski centar „dr. Emilija Holik“ na čelu s dr. Špirom Klobučićem organizirao tečajeve i edukaciju pružanja prve pomoći i samopomoći koja će, prema njegovim riječima, možda uspjeti spasiti mnoge živote.¹³⁰ On je tom prilikom za *Bjelovarski list* izjavio kako su se do tada u 26. mjesnih zajednica obavili tečajevi prve pomoći i samopomoći u organizaciji Kriznog štaba Teritorijalne obrane Bjelovar te kako se pokušava što više liječnika educirati i osposobiti za mogućnost djelovanja na bojištu.

Isto tako u vrijeme izbijanja i trajanja Domovinskog rata u bjelovarskoj općini iskazali su se iseljenici koji su uspjeli pomagati na razne načine – novčano, u raznoj opremi i davanju smještaja prognanicima. Pomoć je svakodnevno stizala u Policijsku upravu Bjelovar, Medicinski centar i „Caritas“ koji je brinuo o izbjeglicama i prognanicima. Općina Bjelovar je bila dobro opremljena medicinskim materijalom, sanitetskim vozilima, dekama i materijalom za šivanje.¹³¹ Medicinski centar Bjelovar

¹²⁹ „Povod: (Ne) Izvjesnost kućne njege“ *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 8, god. 45 (1990.), 6.

¹³⁰ „Zdravstvo u ratnim uvjetima: Prva pomoć i samopomoć“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 35, god. 46 (1991.), 5.

¹³¹ „Svakoga dana Medicinskom centru stiže pomoć iseljenika: Preostaje nam jednino pobjeda“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 43, god. 46 (1991.), 8.

na poklon je dobio sanitetsko vozilo puno lijekova, medicinskog materijala i osam radio stanica za svoja vozila.¹³²

Tijekom 1991. i izbijanja Domovinskog rata na prostorima bjelovarske općine Medicinski centar Bjelovar je dao puno svojih liječnika u ispomoć drugim bolnicama koje su bile u žarištu ratnih sukoba. Tako prateći *Bjelovarski list* nalazimo nekoliko medicinskih ekipa koje djeluju uz gardiste i bjelovarske policajce u njihovim akcijama. Novinarska ekipa je na bojištima kod Pakraca dokazala važnost liječničke ekipe koja prati branitelje u akcijama i pruža im brzu i efikasnu pomoć. Tako su na dvije lokacije u okolini Pakračkih poljana i Prekopakri novinari susreli dvije medicinske ekipe. Jedna je bila iz Bjelovara i ona je pratila bjelovarske policajce, a druga iz Pakraca koja je djelovala s gardistima i braniteljima u Prekopakri.¹³³

3.5. Školstvo

Odgajno-obrazovni sustav na prostoru bjelovarske općine se u razdoblju 1990. – 1991. godine mijenjao usporedno sa situacijom u državi. Kada je bilo moguće ravnatelj i općine pokušavali su modernizirati školu te unaprijediti način izvođenja nastave i uvjete rada za učenike i nastavnike. Neke škole su uspjele iskoristiti trenutak i obnoviti svoj inventar ili zgradu. *Bjelovarski list* nije zapustio temu odgoja i obrazovanja unatoč kriznim razdobljima što govori da se javnost željelo upozoriti na nedostatke koji bi se trebali što prije riješiti. Tema članka u *Bjelovarskom listu* daje dobar pregled školstva u 1990. godini u bjelovarskoj Općini. Novinar ističe kako se unazad pet godina počelo sakupljati samodoprinos za izgradnju nove Osnovne škole „Petra Biškupa Veno“ u Rovišću i Područne škole Podgorci. Bivši predsjednik Mjesne zajednice Rovišće je izjavio da se sakupilo 18.000 cigala te kako će se samodoprinom kupiti ostali materijal za izgradnju, a dobrovoljnim radom bi se izgradila škola. Sve je zapelo oko nacrtu za izgradnju pa je novac prikupljen samodoprinom „pojela“ inflacija i konačno se tim novcem nije moglo kupiti više od jednog kamiona šljunka. Razlog tome je neodobravanje etažne izgradnje od strane općine. Prema riječima tadašnje učiteljice Marije Budrovčan nastava se odvijala u

¹³² Isto.

¹³³ „Bez medicinskog osoblja gotovo je nemoguće zamisliti pokret trupa: Pomoć na mjestu događaja“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 43, god. 46 (1991.), 16.

prostorijama Mjesne zajednice, a broj đaka se povećava iz godine u godinu te su kapaciteti prostora mali za 40 đaka od prvog do četvrtog razreda.¹³⁴ Dobre vijesti prenio je *Bjelovarski list* u prvom broju novina u ožujku. Vijesti se tiču preseljenja OŠ „Franka Wintera“ u novoizgrađeni dio školske zgrade. Zadovoljstva nije nedostajalo kada se 22. veljače 1990. preselilo svih 17 odjeljenja s ukupno 567 djece. Novinar ističe da je to bila prva faza poboljšanja uvjeta kroz koju prolazi školstvo u Bjelovaru, jer se željelo unaprijediti način izvođenja nastave za prosvjetne radnike i učenike. Udruženja osnovnih škola su dodjeljivala beskamatne kredite „za investicijsko održavanje i popravke odabranim osnovnim školama: OŠ „Milan Bakić Baja“ u Bjelovaru, OŠ „29. novembra“ u Kapeli, OŠ „Ivo Lola Ribar“ u Novoj Rači te područnoj školi u Dautanu.“¹³⁵ U tjednima koji su dolazili najavljen je dolazak najsuvremenijih nastavnih sredstava i pomagala u školu koji je uvelike ovisio o samodoprinosa.¹³⁶

O financiranju škola i plaćama prosvjetnih radnika govori povećanje osobnog dohotka tijekom 1991. u bjelovarskoj općini. Osobni dohodak prosvjetnim radnicima u osnovnoškolskom obrazovanju se povećao za 583 dinara u odnosu na prošlu 1990. godinu kada je iznosio 5.663 dinara.¹³⁷ Promjene u politici su utjecale i na način odabira školskog kadra. Novine prenose vijest o „čišćenju“ kadrova u osnovnim i srednjim školama. Nisu tu na red došli samo učitelji i nastavnici nego i ravnatelji škola. Zbog procesa izbora novih ravnatelja škola kojeg bira školski odbor, sastavljen od učitelja, nastavnika, roditelja i odbornika Skupštine općine, bilo je upitno hoće li novi ravnatelji biti stranački neopredijeljeni, iz redova drugih stranaka, ili HDZ-a.¹³⁸ Obećavalo se kako će se na vodeća mjesta u osnovnim i srednjim školama u Bjelovaru postaviti mladi i sposobni ljudi. Tome se protivio SDP smatrajući da će ovakvim izborom biti otpušteni ljudi koji su godinama radili na tim mjestima i možda zbog toga jer su bili povezani s prošlim komunističkim režimom koji ih je i postavio na ta mjesta. Iako je demokracija bila u punom zamahu nije pokazala svoje pravo demokratsko lice, jer nije dala šansu dotadašnjim ravnateljima škola da, ukoliko su sposobni, zadrže svoja radna mjesta.

¹³⁴ „Područna škola Podgorci... Zapelo na papirima“ *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 3, god. 45 (1990.), 5.

¹³⁵ Isto.

¹³⁶ „OŠ dr. Franko Winter: U novoj zgradi“ *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 9, god. 45 (1990.), 1.

¹³⁷ „Osnovno obrazovanje: Poboljšan standard“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 11. god. 46 (1991), 2.

¹³⁸ „Predsjedništvo SDPH Bjelovar: Biranje izabranih“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 19, god. 46 (1991), 2.

Za poboljšanje odgoja i obrazovanja u bjelovarskoj općini je bitna činjenica pokretanja i promocije fonda „Boža Tvrtković“. Bio je zamišljen kao doprinos razvoju odgoja i obrazovanja u osnovnim i srednjim školama. Kasnije se isključivo bazirao na srednjoškolsko obrazovanje. Fond je i danas aktivan, a cilj mu je nagraditi najbolje srednjoškolce, najmarljivija razredna odjeljenja i najistaknutije nastavnike u srednjim školama. Nagrada je u obliku novčanih sredstava ili organizacije izleta najboljim razrednim odjeljenjima.¹³⁹ Svečanost dodjele nagrada se po prvi put održala u Domu kulture. Tijekom 1990. je došlo do izmjena o upisnim područjima. Novine prenose odluku o granicama za pojedino gradsko upisno područje pri upisu djece u prvi i peti razred za školsku godinu 1990./1991. Tako su ispisani popisi gradskih ulica i naselja koja pripadaju kojoj osnovnoj školi u gradu Bjelovaru.¹⁴⁰ Novine su izvještavale građane o odlukama koje su donesene za početak nastave u osnovnim školama i o drugom upisnom roku za srednje škole – usmjereno obrazovanje. Početak školske godine u osnovnim školama je određen za 3. rujan 1990., tijekom ljeta upisi i potrebni liječnički pregledi za djecu koja su do 31. kolovoza napunila šest godina, a rođena su 1983. ili se prošle godine nisu upisala. Strogo se gledalo na djecu koja se prošle godine nisu upisala jer su se prema zakonu morali upisati te godine ili bi roditelji bili pozvani pred prekršajni sud. U usmjerenom obrazovanju je ostalo još slobodnih mjesta i to deset u prirodoslovno-matematičkom usmjerenju, sedam u biološkom i drvno-prerađivačkom, šest u poljoprivredom te dva u zdravstvenom usmjerenju (zubotehničar). Moguće je bilo upisati se do 31. kolovoza u jedno od slobodnih usmjerenja.¹⁴¹ U Republici Hrvatskoj tijekom ljeta 1990. odlučeno je raspon zimskih praznika, u tekućoj školskoj godini zimski odmor započeo je 24. prosinca, a završio 8. siječnja. U toj školskoj godini učenici su također imali pravo na dodatne zimske praznike od 28. siječnja do 2. veljače, zbog poklapanja zimskih praznika s Božićem i Novom godinom. Srednjoškolci su završavali prvo polugodište 26. siječnja, a drugo im je započelo 4. veljače.¹⁴² U školama Općine Bjelovar je po prvi put bio organiziran vjeronauk za djecu koja su ga željela pohađati. Vjeronauk više nije bio *tabu* tema kao u prijašnjim godinama. Tako je bio organiziran vjeronauk, u sklopu župe sv. Ana na Križevačkoj cesti gdje ga je dva puta tjedno polazilo oko trideset osnovnoškolaca. Za

¹³⁹ „Promocija fonda „Boža Tvrtković“: Doprinos razvoju odgoja i obrazovanja“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 25, god. 46 (1991), 1.

¹⁴⁰ „Izmjene upisanih područja u gradskim osnovnim školama: Utvrđene granice“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 25, god. 45 (1990.), 6.

¹⁴¹ „Nakon drugog upisnog roka: Mjesta još ima“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 47, god. 45 (1990.), 1.

¹⁴² „Novost za đake: Dodatni zimski odmor“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 35, god. 45 (1990.), 1.

područje Gudovca i Klokočevca vjeronauk je bio organiziran u sklopu njihovih škola.¹⁴³

Tijekom rata školstvo pada u drugi plan ili se koristi za pomoć u obrani Hrvatske. Tako srednjoškolci u suradnji sa svojim profesorima organiziraju humanitarne akcije za pomoć braniteljima, izbjeglicama i potrebitima. U razdoblju od druge polovice 1991. i prvu četvrtinu 1992. godine je školstvo bilo zanemarena tema novinskih članaka. Izvođenje nastave na većini ratom ugroženih prostora je bilo onemogućeno, a većina škola je bila srušena ili oštećena u granatiranjima.

¹⁴³ „Zabilježeno u školi: Vjeronauk“ „*Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 37, god. 45 (1990.), 1.

4. Domovinski rat u bjelovarskoj općini 1991. – 1992.

Općina Bjelovar je imala najmanji postotak srpskog stanovništva (8,9%) od svih zapadnoslavonskih općina u kojima je osnovan SDS, a nije bila ni strateški važno područje za presijecanje hrvatskog teritorija od bosanskohercegovačke do mađarske granice. Međutim, od početaka srpskog nezadovoljstva u zapadnoj Slavoniji Općina Bjelovar se nalazila u planovima buduće srpske teritorijalne jedinice na tome području. Jedan od razloga svakako je i značenje samoga grada Bjelovara i vojnih objekata JNA smještenih u gradu i okolici. Osim što je bio važna vojna baza, Bjelovar je imao bitnu ulogu u vojnim planovima Jugoslavenske narodne armije u zapadnoj Slavoniji, prema kojima su se dijelovi Varaždinskoga korpusa iz Bjelovara i Koprivnice trebali probiti smjerom Bjelovar – Grubišno Polje – Daruvar i spojiti sa snagama Banjalučkog korpusa iz Bosne i Hercegovine.¹⁴⁴

Na području zapadne Slavonije u srpnju 1990. proveden je referendum o autonomiji srpskog stanovništva u Hrvatskoj. Srbi u Hrvatskoj mogli su se izjasniti hoće li ili neće srpsku autonomiju unutar Hrvatske. Referendum je proveden u općinama Pakrac, Daruvar, Grubišno Polje i u dijelovima općina Novska, Nova Gradiška, Bjelovar, Virovitica i Podravska Slatina. U Općini Bjelovar je prema izvještaju Komisije za provođenje izjašnjavanja Općine Bjelovar glasanje provedeno 1. i 2. rujna u mjestima Bjelovar i Čađavac, u kojima su evidentirana 2.843 glasača, a odaziv je iznosio 81,56%, odnosno glasalo je ukupno 2.319 osoba srpske nacionalnosti. Svi su se oni opredijelili za autonomiju srpskog naroda u Hrvatskoj (Komisija navodi da se radi o „izjašnjavanju za kulturnu autonomiju“).¹⁴⁵ Počekom 1991. SDS usmjereno radi na stvaranju Velike Srbije izdvajanjem naselja i općina s većinskim srpskim stanovništvom u zamišljene granice. Sredinom kolovoza 1991. SDS i pobunjeni Srbi radikalno djeluju i proglašavaju Srpsku autonomnu oblast Zapadna Slavonija (SAO Zapadna Slavonija), a nekoliko dana kasnije je započeo rat na zapadnoslavonskom području.¹⁴⁶

³⁹ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti – Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990. – 1991.)*, knjiga 2., ur. Mate Rupiđ, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb – Slavonski Brod, veljača 2008., 83.

¹⁴⁶ Gibač Sekula, „Bjelovar u planovima i aktivnostima Srpske demokratske stranke“, 216.

Zahuktavanje netrpeljivosti među miješanim stanovništvom općine počelo je nakon prvih višestranačkih izbora. Razlog je pobjeda HDZ-a u Bjelovaru, dok je u susjednim općinama Daruvar i Grubišno Polje pobijedio SKH-SDP čija je većina pristaša kasnije odabrala SDS kao glavnog političkog pokretača srpske pobune na tom području.¹⁴⁷ U drugoj polovici 1990. Pakrac je, radi velike koncentracije srpskog stanovništva, bio područje s najvećom vjerojatnošću izbijanja međunacionalnog oružanog sukoba. U siječnju 1991. bio je pokušaj razoružavanja Hrvatske od strane JNA, ali bezuspješan.¹⁴⁸

Srpsko nezadovoljstvo i težnja za radikalnim promjenama došle su do izražaja u Pakracu. Reporter *Bjelovarskog lista*, Đuro Đeri bio je svjedok neugodnog i nemilog događaja, iz noći s 1. na 2. ožujka 1991., kada su policajci srpske nacionalnosti iz policijske postaje Pakrac razoružali 16 policajaca hrvatske nacionalnosti. Taj je čin izazvao reakciju i dolaska većeg broja pripadnika MUP-a RH i JNA u Pakrac i ispred policijske postaje.¹⁴⁹ Nakon dolaska MUP-ovca pobunjenici su pobjegli u smjeru okolnih brda s kojih su kratko vrijeme pucali. Razgovoru u policijskoj postaji prisustvovali su generali JNA, Prašćević i Cokić, a o ozbiljnosti situacije svjedoči i prisutnost predsjednika Predsjedništva SFRJ Stipe Mesića. Prema pisanjima reportera JNA i pripadnici MUP-a RH uspjeli su uvesti red i mir u Pakracu, a nakon ovog događaja bili su u stanju visoke pripravnosti.¹⁵⁰ Jedinice JNA bile su prisutne u Pakracu, ali se nisu miješale u oružani sukob. U određenim dijelovima grada, po zgradama i zidovima, bili su ispisani grafiti s natpisima „Velika Srbija“ i „HDZ“. Možda

¹⁴⁷ Marijan, „Bjelovar i Bjelovarsko-bilogorska županija u Domovinskom ratu“, 24.; Mašinović, „Sudjelovanje i uloga Policijske uprave Bjelovarsko-bilogorske u Domovinskom ratu“, 137. – 138.

¹⁴⁸ Marijan, Davor, *Slom Titove armije: JNA i raspad Jugoslavije 1987. – 1992.*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Hrvatski institut za povijest, 2008, 231. – 241.; *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti – Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990. – 1991.)*, knjiga 1, ur. Mate Rupić, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2007., 13.; Marijan, Davor, „Bjelovar i Bjelovarsko-bilogorska županija u Domovinskom ratu“, 24.; Gibač Sekula, „Bjelovar u planovima i aktivnostima Srpske demokratske stranke“, 216.; „Provedba naredbe Predsjedništva SFRJ i MUP-a Republike Hrvatske: Predano oružje“, *Bjelovarski list*, (Bjelovar), br. 4., god. 46 (1991), 1.; Mijatović, Anđelko, *Otkos-10 prva uspješna oslobodilačka operacija Oružanih snaga Republike Hrvatske u Domovinskom ratu Domovinski rat u zapadnoj Slavoniji*, Udruga dragovoljaca i veterana Domovinskog rata Republike Hrvatske i Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centra Domovinskog rata, Zagreb, 2011., 92. – 99.

¹⁴⁹ „Ekskluzivno, Fotoreportaža iz Pakraca: Tužni i burni vikend pakrački“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 10, god. 46 (1991), 10.; Raguž, Jakša, „Borbeno djelovanje posebne jedinice policije Policijske uprave Bjelovar Omega 1991. godine“, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 2014., 75. – 77.

¹⁵⁰ Raguž, Jakša, „Borbeno djelovanje posebne jedinice policije Policijske uprave Bjelovar Omega 1991. godine“, 75. – 77.; „Početak Domovinskog rata - Pakrac 01. - 03. 03. 1991.“, TV – kalendar, <https://www.youtube.com/watch?v=Bz9DZUfyJlc>, 11. 5. 2017.; Marijan, Davor, „Bjelovar i Bjelovarsko-bilogorska županija u Domovinskom ratu“, 25.; Marijan Davor, *Domovinski rat*, 69. – 70.

su ti grafiti samo krivo interpretirani od strane novina jer su mogli nastajati od ljeta 1990. do proljeća 1991. godine. To pokazuje da su se građani Pakraca unaprijed podijelili, i prije no što je došlo do „puškaranja“ i oružanog sukoba. Građani su bez obzira na pripadnost tijekom akcije bili uznemireni što dokazuje zatvaranje svih trgovina tih dana i povlačenje u svoje domove. U lipnju 1991. uoči i nakon proglašenja hrvatske neovisnosti sigurnosno stanje se pogoršalo. Osobito u Okučanima i na planinskom masivu Psunja, Papuka i Bilogore odnosno u mjestima gdje je srpska zajednica bila posebno brojna. Naoružane skupine pobunjenih Srba često su napadale prometnice i naselja. Oružje su dobile od nekoliko oficira JNA iz skladišta Doljani kod Daruvara i vojarne u Požegi.¹⁵¹

U srpnju i kolovozu stanje je postalo još gore. Na području općine Daruvar 19. i 20. srpnja su ubijena petorica, a ranjena šestorica policajaca. Nakon što je 12. kolovoza 1991. proglašena Srpska autonomna oblast (SAO) Zapadna Slavonija, napadi pobunjenih Srba i odmetanje dijela policajaca u srpsku miliciju postali su gotovo svakodnevna pojava. Pobunjenici vođeni SDS-om izabrali su Vladu čiji je predsjednik bio Veljko Džakula. Nedugo zatim se srpska pobuna iz Okučana proširila na Pakrac. Pobunjenici su 19. kolovoza napali policijsku postaju i jedinicu ZNG-a u mjestu Prekopakri. Istoga dana u Prekopakru su poslani Antiteroristička jedinica Ministarstva unutarnjih poslova (ATJ) „Lučko“ i Specijalna jedinica policije Policijske uprave Bjelovar „Omega“ kako bi se probili i deblokirali mjesto.¹⁵² Nakon probijanja iz smjera Prekopakre do Pakraca i potiskivanja pobunjenih Srba u okolna sela ATJ *Lučko* odlazi iz Pakraca. Obrana grada je pojačana nepotpunom jedinicom A satnijom 105. brigade ZNG-a u rujnu 1991. godine. Prilikom teških borbenih djelovanja na području Pakraca, u selu Kosonje, jednom od jačih pobunjeničkih uporišta, vojni transporter s pripadnicima 105. brigade ZNG-a upalo je u zasjedu i 18 je gardista zvjerski ubijeno.¹⁵³ Pobuna Srba je onemogućavala sigurno putovanje prometnicama u Općinama Daruvar, Grubišno Polje, Virovitica i Podravska Slatina. Obrana Podravske Slatine bila je pojačana 16. kolovoza pripadnicima 105. brigade

¹⁵¹ Marijan, Davor, „Bjelovar i Bjelovarsko-bilogorska županija u Domovinskom ratu“, 25.

¹⁵² Isto, 25. – 26., „Na licu mjesta, Bili smo s braniteljima Pakraca: Nema odustajanja“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 35, god. 46 (1991), 4. i 5.

¹⁵³ Ivanić, Stjepan, *Da se ne zaboravi*, 41. – 42.; „U spomen: Kusonje tugo naša!“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), god. 47, br. 5, (1992.) 7.; „Broj 55-originalni "BOV"“, Youtube, <https://www.youtube.com/watch?v=N9JKRT5VvQ8>, 27. 4. 2017.; Pleskalt, Željko, *Zastali u vječnosti ljubeći oltar domovine Kusonje 1991. – 1993.*, Grad Bjelovar i Državni arhiv u Bjelovaru, Bjelovar, 2002., 22. – 33., 40. – 41.; Mijatović, Anđelko, *Otkos-10*, 138., 140.

ZNG-a iz Bjelovara koji su ostali tamo do kraja mjeseca dok nije osnovan lokalni 64. bataljun ZNG-a.¹⁵⁴ Grubišno Polje su pobunjeni Srbi napali 17. kolovoza 1991, ali su ZNG i policija uspjeli zajedničkim snagama otjerati paravojsku u smjeru Velike Petranovice i Gakova.¹⁵⁵ Pobuna je ugrozila putovanje prometnicom između sela Mikovićevo (današnji Đulovac) i Virovitice zbog čega 2. rujna, 50. samostalni bataljun i policija iz Virovitice oslobodili selo Jasenašu.¹⁵⁶



Slika 2. Privremeno okupirani prostor Bjelovarsko-bilogorske županije 1991. godine (izvor: Sabolović, Vuković, „Demografska obilježja Bjelovarsko-bilogorske županije“, 294.)

Pozivajući se na sekretara Sekretarijata za narodnu obranu bjelovarske općine Antuna Pečurlije i Stjepana Zorića kao stručnog suradnika, *Bjelovarski list* donosi informacije o formiranju dobrovoljačke omladinske jedinice Civilne zaštite

¹⁵⁴ Marijan, Davor, „Bjelovar i Bjelovarsko-bilogorska županija u Domovinskom ratu“, 26.

¹⁵⁵ Isto, 26.; Ivanić, Stjepan, *Da se ne zaboravi*, 39.

¹⁵⁶ Marijan, Davor, „Bjelovar i Bjelovarsko-bilogorska županija u Domovinskom ratu“, 26.

Hrvatske.¹⁵⁷ Njihove zadaće su se trebale temeljiti na dobrovoljačkom karakteru sudjelovanja, na zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od elementarnih i drugih nesreća u miru. Sekretarijat za narodnu obranu je u to uključio predsjednike mjesnih zajednica, zapovjednike štabova Civilne zaštite u mjesnim zajednicama i povjerenike Civilne zaštite. Prema riječima spomenutog sekretara aktivnosti oko formiranja dobrovoljačkih omladinskih jedinica Civilne zaštite na prostoru općine su tada već bile u tijeku. Svi građani od 15 do navršених 30 godina su mogli biti članovi. Prve dobrovoljačke omladinske jedinice Civilne zaštite su na području općine bile osnovane u Predavcu i Klokočevcu.¹⁵⁸ Dok su kasnije na prostoru općine formirane ostale jedinice Civilne zaštite Hrvatske u mjesnim zajednicama „Stevo Šabić“, „Tomo Vinković“ te „Prespa“, „Kapela“, gdje je odaziv bio najveći. Riječ je o jedinicama čije je osnivanje temeljeno na Zakonu o općenarodnoj obrani (*Narodne novine* iz 1984. i 1989. godine). Stjepan Zorić, stručni suradnik za poslove općenarodne obrane u općinskom sekretarijatu izjavio je za *Bjelovarski list* kako se ove jedinice prema međunarodnim konvencijama ne smiju obučavati niti rukovati oružjem niti se smiju upotrebljavati u ratnim aktivnostima, a njihova je svrha zaštita i spašavanje ljudi, materijalnih i drugih dobra od elementarnih i drugih nesreća i opasnosti.¹⁵⁹

U samom gradu i po mjesnim zajednicama počelo se pripremati za najgori scenarij – rat. Nitko nije htio ostati nespreman jer bi to značilo katastrofalan kraj za Bjelovarčane. Novine *Bjelovarski list* prenijele su zanimljivu informaciju oko provedbe naredbe Predsjedništva SFRJ o predaji tj. vraćanju oružja vojsci od strane građana bjelovarske općine.¹⁶⁰ Brojke koje se spominju djeluju nerealno. Prema izvještajima Policijska uprava Bjelovar je pomoću svojih službenika oduzela samo 13 automatskih pušaka, četiri lovačke puške i dva pištolja te najmanje 1500 komada streljiva razne vrste. Nerealno je što se tada prikupila mala količina naoružanja, a nakon dva mjeseca na veliko se počelo „puškarati“ u Pakracu i okolnim selima. Sve ukazuje na to da su građani policiji predali mali dio oružja kako ne bi bili sumnjivi. Sve je to

¹⁵⁷ „Civilna zaštita: Dobrovoljačke omladinske jedinice“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 36, god. 45 (1990.), 3.

¹⁵⁸ Isto.

¹⁵⁹ Isto.

¹⁶⁰ „Provedba naredbe Predsjedništva SFRJ i MUP-a Republike Hrvatske: Predano oružje“, *Bjelovarski list*, (Bjelovar), br. 4., god. 46 (1991), 1.; *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti*, knjiga 1, 13., Marijan, Davor, *Domovinski rat*, 69.

naoružanje kasnije predano u garnizon vojarne u Bjelovaru.¹⁶¹ U situaciji sve većeg širenja pobunjenih Srba u Hrvatskoj i okupiranja teritorija, predsjednik Republike Hrvatske Franjo Tuđman je donio 17. srpnja 1991. godine Odluku o osnivanju i imenovanju članova Kriznog štaba Republike Hrvatske (dalje KŠRH). On je osnovan kao savjetodavno tijelo predsjednika Republike sa zadaćom da sustavno prati i procjenjuje političke i sigurnosne prilike u državi te predlaže i poduzima s tim u svezi potrebne mjere.¹⁶² Osim KŠRH započinje se s osnivanjem Kriznih štabova regije, općine i mjesnih zajednica. Jedan od 13 regionalnih kriznih štabova bio je i Krizni štab za Bilogorsko-podravsku regiju koji je pokrивao općine Bjelovar, Čazma, Križevci, Sv. Ivan Zelina, Vrbovec, Đurđevac i Koprivnica sa sjedištem u Bjelovaru. Odlukom predsjednika Tuđmana od 29. srpnja 1991., o imenovanju članova regionalnog kriznog štaba za Bilogorsko-podravsku regiju predsjednikom je imenovan Jure Šimić, zapovjednikom Stjepan Budinski, a članovima Ivan Srnec, Miralem Alečković i Stjepan Ivanić.¹⁶³ Nedugo nakon toga Regionalni štab je donio odluku o imenovanju članova Kriznog štaba Općine Bjelovar. Predsjednik postaje Stanislav Pavlić, zapovjednik Mirko Kirin te članovi Ivo Ljubanović, Stipan Gojević i Antun Perčulija. Taj sastav Kriznog štaba Bjelovar bio je privremen. Istog dana Regionalni krizni je štab donio odluke o imenovanju predsjednika i članova općinskih kriznih štabova za cijelu regiju.¹⁶⁴ Obrambeni naponi čelnništva općine Bjelovar počeli su nešto ranije. *Bjelovarski list* je prenio informacije o održanoj sjednici Međustranačkog vijeća općine Bjelovar u svibnju 1991. godine. Na sjednici se raspravljalo o postupcima „četničkih hordi“ koje su zaposjedale dijelove Hrvatske uz pomoć JNA.¹⁶⁵ Vijeće je dalo punu podršku vodstvu RH u osnivanju policijskih postaja u mjestima gdje je to potrebno. Težili su izmjeni zakonskih odredbi o služenju vojnog roka prema kojima bi hrvatski ročnici bili samo u hrvatskim vojarnama, a ne razmješteni širom Jugoslavije. Na sjednici su sudjelovali predstavnici HDS-a, HDZ-a,

¹⁶¹ „Provedba naredbe Predsjedništva SFRJ i MUP-a Republike Hrvatske: Predano oružje“, *Bjelovarski list*, (Bjelovar), br. 4., god. 46 (1991), 1.; *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti*, knjiga 1., 13., Marijan, *Domovinski rat*, 69.

¹⁶² Karaula, Željko, „Krizni štab Bjelovar u Domovinskom ratu (1991. – 1992.)“, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 2014., 166.; Mašinović, Hamdija, „Sudjelovanje i uloga Policijske uprave Bjelovarsko-bilogorske u Domovinskom ratu“, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 2014., 136. – 137.

¹⁶³ „Imenovani krizni štabovi“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 33, god. 46 (1991.) 2.; Karaula, Željko, „Krizni štab Bjelovar u Domovinskom ratu, 167., Šimić, Jure, *Bjelovar u Domovinskom ratu*, 83.

¹⁶⁴ Šimić, Jure, *Bjelovar u Domovinskom ratu*, 83.

¹⁶⁵ „Sjednica Međustranačkog vijeća općine Bjelovar: Svenarodni otpor velikosrpskoj agresiji“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 19, god. 46 (1991), 2.

HNS-a, HSLS-a i Stranke Roma Hrvatske (SRH). Na sjednici se moglo više puta čuti kako nitko od članova Vijeća nije za oružane sukobe nego žele to riješiti na demokratski europski način. Time su dali do znanja da Hrvatsku vide u europskoj zajednici naroda. U srpnju 1991. ponovno je održano Međustranačko vijeće općine Bjelovar. *Bjelovarski list* je prenio informacije s tog događaja. Vijeće je oštro osudilo oružane okršaje u Sloveniji i na području Osijeka. JNA nazivaju okupatorskom vojskom, a ne narodnom kako se ona tada još nazivala.¹⁶⁶ Vijeće je upozorilo vojsku bjelovarske vojarne kako neće dopustiti njen izlazak iz vojarne radi sudjelovanja u okupaciji hrvatskog teritorija te da će ih zaustaviti svim mogućim sredstvima ako se to dogodi.

Djelovanja JNA u Hrvatskoj su pokrenula peticiju roditelja, članova obitelji i prijatelja mladića koji su tada bili na služenju vojnog roka. Akcija potpisivanja peticije počela je u četvrtak 4. srpnja 1991. godine. Zajednički su peticiju proveli „Društvo austrijsko-hrvatskog prijateljstva“, SO Bjelovar, Informativni centar Bjelovar i svi potpisnici. Peticijom se željela potaknuti javnost na podršku i pomoć „da se mladi životi spase od pokušaja militarističkih krugova boljševičke Jugoslavenske armije da ih žrtvuju u borbi protiv nezavisnosti i mlade demokratske republike Hrvatske i Slovenije“.¹⁶⁷ Nije samo Bjelovar organizirao potpisivanje peticije za vraćanje mladića iz službe u JNA to su tih dana učinili i ostali gradovi u Hrvatskoj.

Vijesti o umorstvima policajaca od strane pobunjenika bile su sve češće u mjesecu srpnju. Tako su novine *Bjelovarski list* zabilježile sahranu prvog poginulog bjelovarskog policajca. Od novinara saznajemo da je poginuo od kod Sirača u patroli gdje su njega i kolegu u zasjedi dočekali pobunjenici.¹⁶⁸ Mnogobrojni građani Čazme i Ivanske pozdravili su se od Željka Cindrića u nedjelju 21. srpnja 1991. na groblju u Ivanskoj. Stanovnici bjelovarske općine su ostali šokirani jer je to nakon Pakraca u ožujku, bio drugi slučaj terorističkog napada na bjelovarske policajce. Oružani sukob je polako došao u bilogorsko-podravsku regiju. Dana 30. srpnja stanovnici Orlovca su sahranili policajca Predraga Škrbina poginulog u sukobima u Hrvatskoj Kostajnici.

¹⁶⁶ „Priopćenje Međustranačkog vijeća općine Bjelovar“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 21, god. 46 (1991), 1.

¹⁶⁷ „Peticija roditelja, članova porodica i prijatelja mladića koji se trenutno nalaze na odsluženju vojnog roka: 2351 potpis“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 21, god. 46 (1991), 1.

¹⁶⁸ „U Ivanskoj sahranjen redarstvenik Željko Cindrić: Žrtva bezumlja“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 30, god. 46 (1991), 1.

Novinar Đ. Đeri navodi kako je on bio prva žrtva rata protiv Hrvatske s područja bjelovarske općine.¹⁶⁹

Bjelovarski list je pisao o događaju iz ranog subotnjeg jutra 17. kolovoza kada su tenkovi, transporter i kamioni puni vojnika i rezervista odjurili prema bojišnici kod Okučana i time napravili znatnu materijalnu štetu po naselju blizu „logora“ gdje je bila smještena jedna od triju vojarni u Bjelovaru.¹⁷⁰ Tom „vandalskom“ ponašanju JNA i uništavanju imovine grada svjedočili su stanovnici naselja koji su dali izjavu za *Bjelovarski list*. Kasnije je na sjednici općinskog Izvršnog vijeća bilo govora o procjeni štete koju su napravili.¹⁷¹ Krajem mjeseca srpnja, tijekom lipnja i kolovoza 1991. godine *Bjelovarski list* se najviše bavio temom neobjašnjivog čina dijela srpskog stanovništva koji se pobunio i osjetio ugroženim tek kada su u RH došli beogradski „huškači“ i potaknuli mržnju između Hrvata i Srba. Negativno se pisalo i raspravljalo o stavu Armije – u početku je nazivaju JNA, pa kasnije JA, da bi se krajem kolovoza nazivala samo Armija – koja je bila u službi pobunjenih Srba i nije pomagala rješavanju sukoba mirnim putem.

4.1. Specijalna jedinica policije „Omega“ i obrambene snage

Sve veći broj otvorenih pobuna srpskog stanovništva potaknuo je ustrojavanje nove organizacijske jedinice tj. posebne jedinice policije u svakoj policijskoj upravi.¹⁷² Početkom 1991. redovni i pričuvni sastav policije nije se činio dovoljnim za zaustavljanje pobunjenika u bjelovarskoj Općini. Stoga je uz odobrenje i MUP-a 23. veljače unutar Policijske uprave Bjelovar ustrojena Specijalna jedinica policije „Omega“.¹⁷³ Bila je to prva regionalna postrojba specijalne policije u Hrvatskoj.

¹⁶⁹ „U borbama kod Hrvatske Kostajnice poginuo Predrag Škrbina iz Orlovca: Sahranjen policajac“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 30, god. 46 (1991), 1.

¹⁷⁰ „Bjelovarski tenkovi puni rezervista i vojske odjurili na Okučane: Vandalsko ponašanje“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 34, god. 46 (1991), 1.

¹⁷¹ „Sjednica općinske Vlade: Procjena štete“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 34, god. 46 (1991), 2.

¹⁷² Mašinović, Hamdija, „Sudjelovanje i uloga Policijske uprave Bjelovarsko-bilogorske u Domovinskom ratu“, 152. – 153.

¹⁷³ Šimić, Jure, *Bjelovar u Domovinskom ratu*, 145.

Tijekom Domovinskog rata prošla je sva hrvatska ratišta. Njezino djelovanje uglavnom je bilo tajno pa se malo pisalo o njihovom ratnom putu.¹⁷⁴



Slika 3. Grb Posebne jedinice policije Policijske uprave Bjelovar (Izvor: Raguž, Jakša, „Borbeno djelovanje posebne jedinice policije Policijske uprave Bjelovar Omega 1991. godine“, 72.)

U početnoj fazi specijalnu jedinicu (SJ) je činilo 80 psihički i fizički najspособnijih policajaca iz devet policijskih postaja – Bjelovar, Čazma, Daruvar, Grubišno Polje, Đurđevac, Koprivnica, Križevci, Pakrac i Virovitica te su bili organizirani u jednu satniju. Satnija je sačinjavala tri voda od kojih je svaki imao tri odjeljenja (desetine). Zapovjednik prvog voda je bio Mirko Cindrić, drugog Vinko Pavlović, a trećeg voda Mato Šijić. Organizaciju, selekciju i ustroj proveli su pomoćnik načelnika za operativne poslove javne sigurnosti PU Bjelovar Mirko Kirin i Miralem Alečković (oboje iz Antiterorističke jedinice „Lučko“) te zapovjednik Hamdija Mašinović.¹⁷⁵ Zbog koncentracije JNA u Bjelovaru i jake mreže doušnika SJ je privremeno premještena u Veliku Pisanicu u Nastavni centar Općinskog štaba teritorijalne obrane (TO) Bjelovar – „Kukavica“. ¹⁷⁶ Tamo su se od proljeća 1991. provodila intenzivna obuka specijalaca prema programu koji su izradili Mašinović, Lauš, Trogrlić i Kirin. Zbog ozbiljnosti situacije koja se previđala odlučeno je kako će prva satnija ondje i ostati, dok je satnija premještena u bazu na mjestu Planinarskog

¹⁷⁴ Raguž, Jakša, „Borbeno djelovanje posebne jedinice policije Policijske uprave Bjelovar Omega 1991. godine“, 71. – 72.; Ćurak, Mato, *Ratni doživljaji kroz fotografije Domovinski rat 1990. – 1995.*, Grafočentar d.o.o., Bjelovar, 2009., 9. – 23.,

¹⁷⁵ Raguž, Jakša, „Borbeno djelovanje posebne jedinice policije Policijske uprave Bjelovar“, 74.; „Na licu mjesta, Bili smo s braniteljima Pakraca: Nema odustajanja“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 35, god. 46 (1991), 4. i 5.

¹⁷⁶ Raguž, Jakša, „Borbeno djelovanje posebne jedinice policije Policijske uprave Bjelovar“, 75.

doma „Kamenitovac“ u Velikom Trojstvu.¹⁷⁷ Nakon operacija u Pakracu 2 – 30. ožujka i zbog velikog interesa za ulazak u redove SJ, izvršena je temeljita selekcija ljudi te osnovana druga satnija SJP „Omega“. Imenovani su zapovjednici četiri voda i obavljen je preustroj unutar SJ.¹⁷⁸ Tada zapovjednik postaje Miralem Alečković, a pomoćnici Hamdija Mašinović, Josip Trogrlić i Damir Lauš. Alečković je bio zapovjednik do 1. rujna 1991., kada je napustio postrojbu i otišao u Službu za zaštitu ustavnog poretka (SZUP) u Bjelovaru. Njegovo mjesto preuzima Hamdija Mašinović koji na toj dužnosti ostaje do 2001. kada je postrojba rasformirana. Novim pomoćnikom zapovjednika 1. rujna 1991. je imenovan Zdenko Radić. Glede nadređene zapovjedne strukture, u sklopu Policijske uprave Bjelovar za SJ je bio izravno nadležan pomoćnik načelnika Mirko Kirin, dok su se načelnici mijenjali. Od osnutka SJ do 23. kolovoza 1991. načelnik PU-a Bjelovar bio je Ivan Srnec, a naslijedio ga je Josip Hajdinjak.¹⁷⁹ Naknadno je 25. studenoga provedena selekcija pričuvnog sastava temeljne policije te je nakon toga ustrojena pričuva direktno vezana za „Omega“. Pripadnici pričuvnog sastava sudjelovali su u pojedinim borbama, pri čemu je nekolicina u konkretnim akcijama pokazala hrabrost i požrtvornost, a neki su prešli u aktivni sastav. Tijekom Domovinskoga rata kroz pričuvni je sastav prošlo 418 pripadnika.¹⁸⁰



¹⁷⁷ Raguž, Jakša, „Borbeno djelovanje posebne jedinice policije Policijske uprave Bjelovar“, 75.

¹⁷⁸ Isto, 75. – 77.

¹⁷⁹ Isto, 77.; Mašinović, Hamdija, „Sudjelovanje i uloga Policijske uprave Bjelovarsko-bilogorske u Domovinskom ratu“, 152.; „Postavljanje u SUP-u Bjelovar“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 35, god. 45 (1990.), 3.

¹⁸⁰ Raguž, Jakša, „Borbeno djelovanje posebne jedinice policije Policijske uprave Bjelovar“, 78.; Mašinović, Hamdija, „Sudjelovanje i uloga Policijske uprave Bjelovarsko-bilogorske u Domovinskom ratu“, 153.

Slika 4. Posebna jedinica Policije – obuka u nastavnom centru „Kukavica“ (Izvor: Mašinović, Hamdija, Sudjelovanje i uloga Policijske uprave Bjelovarsko-bilogorske u Domovinskom ratu“, 153.)

Od 1991. „Omega“ uspješno sudjeluju u svim borbama protiv srpskih pobunjenika i JNA, počevši od intervencije u Pakracu 2. ožujka, preko mnogobrojnih borbenih akcija. Operacije u kojima su sudjelovale do 1992. su: druga intervencija u Pakracu 22. svibnja, treća intervencija u Pakracu 9. – 10. lipnja, obrana Gline i Prekopakre u srpnju i kolovozu, zasjeda u Siraču – 19. svibnja, obrana Grubišnog Polja u kolovozu, četvrta intervencija u Pakracu 26. kolovoza, bitka za Gornju Rašenicu 26. kolovoz, bitka za Doljane i Daruvar 1. rujna, peta intervencija u Pakracu (Kusonje) 8. rujna, intervencija u Velikoj Pisanici 14. rujna, zauzimanje vojarne JNA „Polom“ u Doljanima 16. i 17. rujna, oslobađanje Ivanovog Sela 21. rujna, šesta intervencija u Pakracu i prva deblokada grada 26 – 28. rujna, bitka za vojarnu „Božidar Adžija“ u Bjelovaru 29. rujna, sedma intervencija u Pakracu i druga deblokada grada u listopadu, pretres graničnih bjelovarskih sela početkom listopada, „Otkos-10“ 31. listopada do 3. studenog, razmjena zarobljenika u Bosanskom Šamcu 8. studenog, borbe za Donju Vrijesku 12. studenog, osma intervencija u Pakracu 11. – 12. prosinca i deveta intervencija 26. prosinca. Autori se slažu kako je ova postrojba na svim bojišnicama iskazala domoljubnu motiviranost i punu osposobljenost u izvođenju borbenih i drugih zadaća koje joj je nalagalo Ministarstvo unutarnjih poslova u obrani slobode i suverenosti Republike Hrvatske.¹⁸¹

Na prijedlog zapovjednika TO Bjelovar Stjepana Budinskog 28. veljače 1991. osnovan je Diverzantski vod čiji je zapovjednik postao Mirko Pretuli. On je u suradnji sa zapovjednikom TO i sekretarom Sekretarijata obrane SO Antunom Pečurlijom izradio plan fortifikacijskih prepreka na svim prometnicama u općini.¹⁸² Novi zapovjednik Diverzantskog voda 6. lipnja 1991. postao je Mirko Pereš. Vod je organizirao u četiri desetine kojima su zapovijedali Damir Pervan, Bruno Šola, Josip Presečki i Mile Kutleša.¹⁸³ Mirko Pereš je tragično stradao prilikom polaganja vijenca na kuću u Kusonjama 8. rujna 1993. kada je ubijeno 18 bjelovarskih branitelja. Pri aktiviranju mine koje su pobunjenici postavili prilikom povlačenja iz sela na mjestu su

¹⁸¹ Raguž, Jakša, „Borbeno djelovanje posebne jedinice policije Policijske uprave Bjelovar“, 130., Šimić, Jure, *Bjelovar u Domovinskom ratu*, 146.

¹⁸² Šimić, Jure, *Bjelovar u Domovinskom ratu*, 155. – 156.

¹⁸³ Isto, 158.

poginuli M. Pereš, S. Pavlić i Ž. Šegović.¹⁸⁴ Krizni štab Bjelovar zbog učestalih je provokacija i okršaja krajem srpnja 1991. osnovao Protudiverzantsku četu (PDČ) čije je zapovjedništvo preuzeo Željko Čepanec. On je brzo organizirao dobrovoljce za obranu. Ratni put PDČ-a je bio opsežan. Vodili su borbe u Pakracu, Zrinskoj, Bačkovici, Brđanima, Slatini, Čeralijama, Goleniću, Malom Popovcu, Balincu, Četekovcu, Kraskoviću, Voćinu, Pakracu i na Bilogori.¹⁸⁵ Nakon potpisivanja Sarajevskog primirja PDČ je reformirana, jedan dio čete prelazi u Izviđačku satniju, a drugi dio u 105. brigadu HV-a.

U Bjelovaru je u ljeto 1991. stvoreno niz dragovoljno organiziranih, ali vrlo slabo opremljenih postrojbi (uglavnom lakim i lovačkim oružjem). Zato u srpnju hrvatsko vodstvo donosi odluku da se uz gardijske brigade formiraju i pričuvne brigade ZNG-a. Bjelovar je u to vrijeme imao dobro popunjen djelatni i pričuvni sastav policije, SJ, Diverzantski vod, PDČ, nenaoružane dragovoljačke odrede po mjesnim zajednicama, ustrojene na teritorijalnom principu u rajonske štabove TO Sjever, Jug, Nova Rača, Veliko Trojstvo, Rovišće te dragovoljačke odrede Civilne zaštite i dobro pripremljenu medicinsku i ostalu službu.¹⁸⁶ Dana 5. kolovoza bjelovarsko-bilogorsko izaslanstvo otišlo u Zapovjedništvo ZNG-a u Zagreb kako bi zatražilo formiranje profesionalne satnije ili bojne u sastavu pričuvne 105. brigade. U izaslanstvu su bili S. Budinski i J. Šimić, a primio ih je primio načelnik Zapovjedništva ZNG-a Imra Agotić. Nakon administrativnih obveza i potpisivanja odgovarajućih obrazaca na Tuškancu je 7. kolovoza formirano Zapovjedništvo pričuvne 105. brigade te je dogovoreno da se ona popunjava ljudstvom iz općina Bjelovar, Đurđevac i Čazma.¹⁸⁷ Za zapovjednika je imenovan Stjepan Ivanić i on je odmah s Kriznim štabom Općine Bjelovar pristupio ustroju A Satnije u sastavu 105. pričuvne brigade ZNG-a. Kroz 105.

¹⁸⁴ Šimić, Jure, *Bjelovar u Domovinskom ratu*, 159., Pleskalt, Željko, *Zastali u vječnosti ljubeći oltar domovine.*, 95. – 98.

¹⁸⁵ Šimić, Jure, *Bjelovar u Domovinskom ratu*, 160.

¹⁸⁶ Isto, 160., Habek, Dubravko, „Ustroj sanitetske službe 105. brigade Hrvatske vojske“, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 2014., 227. – 235.; „Zdravstvo u ratnim uvjetima: Prva pomoć i samopomoć“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 35, god. 46 (1991.), 5.; „Bez medicinskog osoblja gotovo je nemoguće zamisliti pokret trupa: Pomoć na mjestu događaja“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 43, god. 46 (1991.), 16.; Ivanić, Stjepan, *Da se ne zaboravi*, 69. – 73.; Ćurak, Mato, *Sjećanja na Domovinski rat 1990. – 1995.*, Grafocentar d.o.o., Bjelovar, 2010., 40. – 48.; Ćurak, Mato, *Ratni doživljaji kroz fotografije Domovinski rat 1990. – 1995.*, 54. – 60.

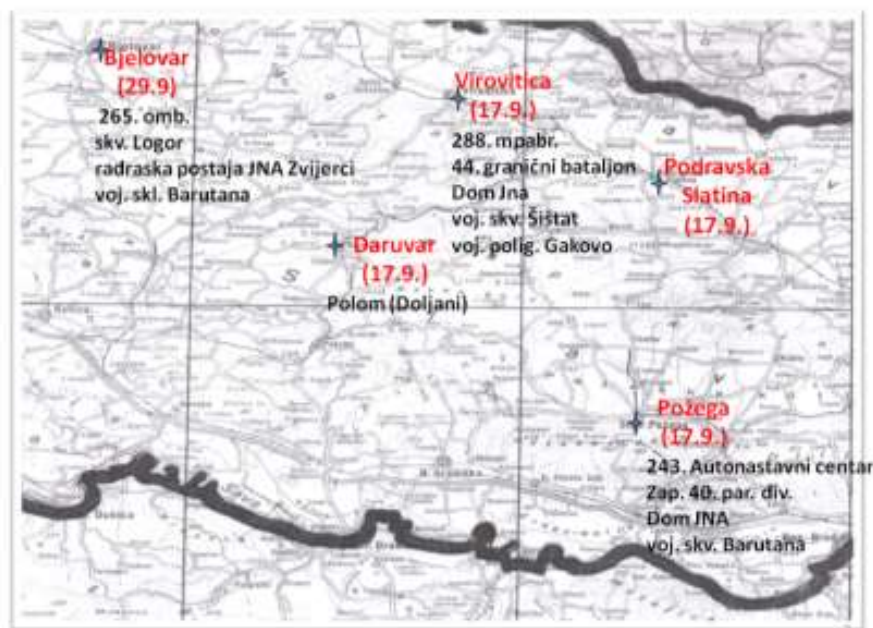
¹⁸⁷ Šimić, Jure, *Bjelovar u Domovinskom ratu*, 150., Ivanić, Stjepan, *Da se ne zaboravi*, 38.

brigadu je prošlo oko 10.000 branitelja iz triju općina koji su prošli i doživjeli sve strahote Domovinskog rata. Svoje živote položilo je 76 pripadnika brigade.¹⁸⁸

¹⁸⁸ Ivanić, Stjepan, *Da se ne zaboravi*, 152., 193. – 197.

4.2. Osvajanje vojarne „Božidar Adžija“ u Bjelovaru

Ooružje i vojna oprema koji su u svibnju 1990. oduzeti Teritorijalnoj obrani Hrvatske postali su prepreka bilo kakvim aktivnostima i djelovanju protiv Armije. Manja količina naoružanja je ostala u rukama građana. Ostala većina je bila smještena pod ključem u skladištima Armije.¹⁸⁹ Kako se stvarala sve napetija atmosfera u Hrvatskoj, JNA je počela ostajati bez opreme i naoružanja već od početka kolovoza pa sve do kraja rujna 1991. kada se u obliku manjih prepada počelo napadati na vojne objekte i skladišta. U rujnu veći dio osvojenih vojarni nalazio su se na prostoru sjeverozapadne i središnje Hrvatske. Osvajanjem određenih vojarni i skladišta kao što su „Prečec“ kod Ivanić Grada, „Malih Bara“ kod Ploča, „Velike Bune“ kod Velike Gorice i „Velebit“ kod Delnica bila su veliki uspjeh. Kruna osvajanja 1991. bile su vojarne u većim gradovima kao što su Delnice, Đakovo, Gospić, Ploče, Našice, Požega, Šibenik i Virovitica.¹⁹⁰



Slika 5. Oslobađanje vojnih objekata na bilogori i zapadnoj Slavoniji (Izvor: Spomen područje Barutana 1991.)

¹⁸⁹ Marijan, Davor, *Domovinski rat*, 76., Ivanić, Stjepan, *Da se ne zaboravi*, 23. – 24.

¹⁹⁰ Marijan, Davor, *Domovinski rat*, 77. – 78.

Polovicom rujna 1991. svakim danom su mediji i glasila pozivali zapovjednika garnizona Bjelovar na mirnu i dostojanstvenu predaju vojarne „Božidar Adžija“ bez oružane borbe. Pukovnik Kovačević je konstantno odgađao predaju vojarne hrvatskim oružanim snagama.¹⁹¹ Mediji su kratkim pozivima željeli dati do znanja oficirima i podoficirima kako predajom neće biti „pogaženo“ njihovo dostojanstvo i vojni ponos. Niti takav civilizirani pristup nije urodio plodom kod pukovnika Kovačevića. Krizni štab općine Bjelovar obratio se građanima kako ne trebaju prestati sa svojim obvezama i poslom te da će kontinuiranim radom i ispunjavanjem obveza pomoći u „nametnutom“ ratu.¹⁹² Proglas MUP-a i ZNG-a obavještavao je da su hrvatske snage spremne za oružani okršaj ako do njega bude došlo te pozivaju Armiju na predaju.¹⁹³ Time se vojarni i njenom zapovjedništvu dao uvjet – predaja ili napad i osvajanje u oružanoj borbi. Takav potez hrvatske strane bio je izazvan odugovlačenjem predaje. Naime, hrvatske snage u Bjelovaru su bile u pripravnosti skoro mjesec dana, od 14. rujna u potpunosti, budući da je donijeta zapovijed o obustavi snabdijevanja svih vojnih jedinica i ustanova.¹⁹⁴ Tim se postigla blokada vojarne i pokušaj postizanja mirne predaje u hrvatske ruke.¹⁹⁵

U dokumentarnoj je seriji *Kako je obranjena Hrvatska* vojni povjesničar Davor Marijan opisao pad vojarne "Božidar Adžija" na Vojnoviću u Bjelovaru, koja je bila sastavni dio 32. korpusa JNA.¹⁹⁶ U samom gradu i okolici su objekti JNA bili blokirani i napadnuti od strane hrvatskih snaga. Vojarna je bila dom 265. oklopno-mehaniziranoj brigadi, a osvojena je 29. rujna kao dio operacije „Bilogora“. Novinarka HTV-a Ana Mudrinić prenijela je kako su u vojarnu uspjele ući policijske postrojbe za posebne namjene (SJP PU Bjelovar „Omega“), da je zarobljeno oko 100 vojnika i nekoliko oficira JNA te da su prilikom osvajanja ostale tri vojarne u Bjelovaru zarobljena tri viša oficira. Pripadnici SJP „Omega“ i pričuvnog sastava PU ušli su i ovladali u potpunosti vojarnom.¹⁹⁷ Tadašnji zapovjednik Kriznog štaba Mate Šiprag

¹⁹¹ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. dokumenti*, knjiga 1, 290 – 291.

¹⁹² „Snaga nepobjedive Hrvatske“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 38, god. 46 (1991), 2.

¹⁹³ Šimić, Jure, *Bjelovar u Domovinskom ratu*, 97. – 106., Ivanić, *Da se ne zaboravi*, 23. - 24.

¹⁹⁴ Šimić, Jure, *Bjelovar u Domovinskom ratu*, 100.

¹⁹⁵ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. dokumenti*, knjiga 1, 297. – 298.

¹⁹⁶ Marijan, Davor, *Domovinski rat*, 76. – 77.

¹⁹⁷ Kukec, Marko, Zoran Margetić, *Kako je obranjena Hrvatska*, Hrvatska Televizija, Zagreb, 2016.; „Pad vojarne: Narod je pobijedio“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 40, god. 46 (1991); 1., Šimić, Jure, *Bjelovar u Domovinskom ratu*, 122.; Karaula, „Krizni štab Bjelovar u Domovinskom ratu (1991. – 1992.)“, 171. – 184.; Mijatović, Anđelko, *Otkos-10*, 149. – 150.; Ćurak, Mato, *Od Otkosa do Oluje*, Grafocentar d.o.o., Bjelovar, 2011., 143.

izjavio je da su borbena djelovanja oko osvajanja vojarni dosta brzo dovedena kraju.¹⁹⁸ Prilikom zauzimanja vojarne „Zvijerci“, Šiprag navodi, kako su „naišli na jednog oficira džentlmena“, koji je na dan predaje predao čipove vrlo vrijednog radara. Navodi kako su „taj radar demontirali zajedno sa stručnim osobama koje su došle iz Zagreba, na šleperima je prosljeđen u Zagreb gdje je kasnije montiran i pušten u funkciju i dan danas radi što je jako veliki dobitak za Republiku Hrvatsku i Hrvatsku vojsku“.¹⁹⁹ Zdenko Radić, tadašnji zapovjednik voda „Omega“, navodi da je Krizni štab u 7 sati 29. rujna sam napao vojarnu. Na poziv jedinica Kriznog štaba „Omego“ su sa svojih 30 pripadnika od 10 sati borbeno djelovale oko zauzimanja vojarne. Prema Radiću, borbe su trajale sve do 17 ili 17.30 sati. On je zarobio jednog poručnika kojeg je poslao u vojarnu njegovim zapovjednicima kako bi ih nagovorio na predaju.²⁰⁰ Naveo je približnu brojku od 400 vojnika, što zapovjednika, što rezervista, koji su se nalazili u toj glavnoj vojarni „Božidar Adžija“ na Vojnoviću.²⁰¹

Pomoćnik zapovjednika „Omega“ Jozo Trogrlić u dokumentarnoj seriji navodi da je jedan od časnika JNA, major Milan Tepić, odbio predati jedno izolirano skladište („Barutana“ u šumi Bedenik oko 5 km od Bjelovara). Nakon kraće borbe Tepić je naredio vojnicima da se predaju, a sam je ostao u skladištu.²⁰² Prilikom ulaska hrvatskih snaga u objekt 29. rujna u 10 sati i 17 minuta aktivirao je eksploziv i uništio dio skladišta. U skladištu se nalazilo 170 tona eksplozivnih sredstava u čijoj je detonaciji poginulo 11 pripadnika HV-a koji su opkolili „Barutanu“.²⁰³ Nadalje, Trogrlić objašnjava da je major imao namjeru dići u zrak ostala dva skladišta koja su bila povezana žičanom vezom s „Barutanom“. Međutim, nekoliko sati prije osvajanja vojarni ta je veza prekinuta pa se izbjegla velika katastrofa koja bi srušila cijeli grad. Sukoba je bilo i oko drugih vojnih skladišta. Tako su skladište u Doljanima kod Daruvara blokirale i osvojile snage temeljne policije Daruvara, Đurđevca, Garešnice i Kutine, „Omego“ iz Bjelovara, pričuvni sastav ZNG-a i manje snage Narodne zaštite iz Daruvara.²⁰⁴ Tadašnji načelnik Glavnog stožera Oružanih snaga Republike Hrvatske Anton Tus opisao je veliku silu, koju su činile varaždinska i bjelovarska

¹⁹⁸ Kuvec, Marko, *Kako je obranjena Hrvatska*, „Polijska uprava Bjelovar – meta žestokih napada srboarmije, bez milosti“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 40, god. 46 (1991), 5.

¹⁹⁹ Kuvec, Marko, *Kako je obranjena Hrvatska*; Šimić, Jure, *Bjelovar u Domovinskom ratu*, 119. – 120.

²⁰⁰ Šimić, Jure, *Bjelovar u Domovinskom ratu*, 119. – 120.

²⁰¹ Šimić, Jure, *Bjelovar u Domovinskom ratu*, 127. – 130.

²⁰² Isto.

²⁰³ Kuvec, Marko, *Kako je obranjena Hrvatska*, „Pad soldatske“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 40, god. 46 (1991), 4.,

²⁰⁴ Marijan, Davor, „Bjelovar i Bjelovarsko-bilogorska županija u Domovinskom ratu“, 26.

oklopna brigada. Tada su svaka od njih okvirno brojile 150 tenkova i isto toliko oklopnih vozila (kako je zarobljena oprema uključivala 78 tenkova T-55 i 80 oklopnih vozila) uz još dvije protuoklopne brigade. To je bio veliki kapital za Hrvatsku u daljnjoj obrani od agresije.²⁰⁵

Davor Marjan je istaknuo da se često zaboravlja velika šteta koju je pretrpio grad Bjelovar, kao ni jedan grad do tada, budući da se većina vojarni, duboko u hrvatskom teritoriju, lako predala, kao npr. ona u Varaždinu.²⁰⁶ Borbe za vojarne i vojna skladišta kao posljedicu su imala velike materijalne štete. Novinari su na dan pada vojarne „Božidar Adžija“, fotografirali štetu koju je Armija nanijela civilima gađajući iz tenkova kuću po kuću nasuprot vojarne.²⁰⁷ Stambeni objekti u blizini PU bili su samo hrpa građevnog materijala što svjedoči koliko je napad na zgradu PU bio razoran. Novinari su prolazili ulicama kako bi zabilježili sve što je Armija uništila ili oštetila u svojem divljačkom napadu. Nije čudno što su prvo PU zasipali granatama i projektilima budući da su time željeli postići paniku u gradu i onemogućiti policijsko djelovanje. Velike i razorne štete se nije moglo odmah sanirati budući da je trajao rat.²⁰⁸

²⁰⁵ Kukec, Marko, *Kako je obranjena Hrvatska*; Ivanić, Stjepan, *Da se ne zaboravi*, 25. – 26.

²⁰⁶ „Štete u gospodarstvu velike“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 40, god. 46 (1991), 11.; „Hrgovljani i Križevačka cesta preživjeli katastrofu“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 40, god. 46 (1991), 11.; „Detalji iz grada, dan poslije: Neprocjenjiva šteta - slika stravična“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 41, god. 46 (1991), 8. i 9.; „Visočina Matije Gupca - život u sjeni jugosoldatske, dojučerašnji susjedi pokazali pravo lice“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 41, god. 46 (1991), 6.; „Općinski centar za zaštitu od požara: Izvješće“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 41, god. 46 (1991), 7.; „Društveno poduzeće Prerada“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 41, god. 46 (1991), 8.; „Iz mjesnih zajednica: Štete već poznate“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 41, god. 46 (1991), 18.; „Štete na sportskim objektima: Velika razaranja“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 41, god. 46 (1991), 18.; Čurak, Mato, *Od Otkosa do Oluja*, 104. – 140.

²⁰⁷ „Detalji iz grada, dan poslije: Neprocjenjiva šteta - slika stravična“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 41, god. 46 (1991), 8. i 9.; „Visočina Matije Gupca - život u sjeni jugosoldatske, dojučerašnji susjedi pokazali pravo lice“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 41, god. 46 (1991), 6.; „Općinski centar za zaštitu od požara: Izvješće“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 41, god. 46 (1991), 7.; „Društveno poduzeće Prerada“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 41, god. 46 (1991), 8.; „Iz mjesnih zajednica: Štete već poznate“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 41, god. 46 (1991), 18.; „Štete na sportskim objektima: Velika razaranja“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 41, god. 46 (1991), 18.

²⁰⁸ „Štete u gospodarstvu velike“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 40, god. 46 (1991), 11.; „Hrgovljani i Križevačka cesta preživjeli katastrofu“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 40, god. 46 (1991), 11.; „Detalji iz grada, dan poslije: Neprocjenjiva šteta - slika stravična“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 41, god. 46 (1991), 8. i 9.; „Visočina Matije Gupca - život u sjeni jugosoldatske, dojučerašnji susjedi pokazali pravo lice“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 41, god. 46 (1991), 6.; „Općinski centar za zaštitu od požara: Izvješće“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 41, god. 46 (1991), 7.; „Društveno poduzeće Prerada“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 41, god. 46 (1991), 8.; „Iz mjesnih zajednica: Štete već poznate“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 41, god. 46 (1991), 18.; „Štete na sportskim objektima: Velika razaranja“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 41, god. 46 (1991), 18.

4.3. Otkos-10

Sredinom rujna 1991. počeli su žestoki napadi pobunjenih Srba na naselja na Papuku i Bilogori. U tim napadima su napadnuta mjesta Veliki Grđevac, Jasenovača, Grbavac, Ivanovo Selo, Veliki Zdenci, Daruvar, Veliki i Mali Miletinac, Kravjak, Velika i Mala Maslenjača, a sela Sirač i Badnjevinu bila su okružena neprijateljskim snagama.²⁰⁹ Početkom listopada počele su pripreme Operativne zone Bjelovar za operaciju Otkos-10, odnosno za čišćenje grubišnopoljske općine i Bilogore. Za operaciju su određene sljedeće vojne i policijske snage: 127. brigada HV-a, 19. protuoklopna topnička divizija iz Virovitice, 52. samostalni bataljun i 24. mješovita topnička divizija iz Daruvara, 57. samostalni bataljun iz Grubišnog Polja, izviđačke čete Operativne zone Bjelovar, čete dragovoljaca iz Koprivnice, vod iz Velikog Trojstva, 34. inženjerska četa iz Čakovca, oklopni vod 105. brigade HV-a iz Bjelovara, SJP „Omega“ iz Bjelovara, policajci iz Virovitice, Grubišnog Polja, Velikog Grđevca i lokalni odredi.²¹⁰ Cilj operacije bilo je presijecanje pobunjenog područja na potezima Virovitica – Lončarica – Grubišno Polje i Virovitica – Miokovićevo – Veliki Bastaji, uništavanje pobunjenika i stavljanje u funkciju prometnice Virovitica – Lončarica – Grubišno Polje.²¹¹ Prije izvođenja operacije zapovjednik obrane Grubišnog Polja podijelio je zapovjedništvo u dva dijela. Jedan dio je ostao u Grubišnom Polju, a drugi je imao zadaću uspostaviti zapovjedništvo u Velikom Grđevcu s ciljem što bolje koordinacije operacije.²¹²

²⁰⁹ Marijan, Davor, „Bjelovar i Bjelovarsko-bilogorska županija u Domovinskom ratu“, 28., Mašinović, Hamdija, „Sudjelovanje i uloga Policijske uprave bjelovarsko-bilogorske u Domovinskom ratu“, 156.; Palatinuš, Dragutin, „Napad na Ivanovo selo 21. rujna 1991.“, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 2014., 489. – 495.; Marijan, Davor, *Domovinski rat*, 116., „Ratišta, u Ivanovom Selu poginuli pokopani u parku zbog minobacačkog napada na mjesno groblje: Selo neće pasti“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 41, god. 46 (1991), 19.; Udruga sudionika Domovinskog rata „Bilogora '91“, *Od Otkosa do Oluje policija i 77. samostalni bataljun ZNG „R“ Grubišno Polje u Domovinskom ratu*, Udruga sudionika Domovinskog rata „Bilogora '91“, Grubišno Polje, 2011., 14. – 17.

²¹⁰ Marijan, Davor, „Bjelovar i Bjelovarsko-bilogorska županija u Domovinskom ratu“, 29., Marijan, Davor, *Domovinski rat*, 118.; Raguž, Jakša, „Borbeno djelovanje Posebne jedinice policije Policijske uprave Bjelovar Omega“, 120.; Kovačević, Franjo, Crkvenac, Đuro, „Vojna operacija Otkos-10 planiranje, izvođenje i rezultati“, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 2014., 471. – 476.; Ivanić, Stjepan, *Da se ne zaboravi*, 73. – 122.; Mijatović, Anđelko, *Otkos-10*, 216. – 222.

²¹¹ Mijatović, Anđelko, *Otkos-10*, 216. – 217.,

²¹² Kovačević, Franjo, Crkvenac, Đuro, „Vojna operacija Otkos-10 planiranje, izvođenje i rezultati“, 476. – 477.; „Susjedi u vrtlogu rata: Veliki Grđevac krajem rujna, Važan je svaki pedalj“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 39, god. 46 (1991), 2.; Mijatović, Anđelko, *Otkos-10*, 194. – 196.

Tijek bojnih djelovanja kretao se smjerovima sjeverozapad, sjever i jug.²¹³ Sjeverozapadni smjer vojnih djelovanja imao je za zadaću razbijanje i uništavanje neprijateljskih snaga u Bačkovici i Čađavcu te napadanje preostale razbijene neprijateljske snage od strane Protudiverzantske satnije. Ovladavanjem tim područjem postrojbe su se trebale razmjestiti i čekati zapovjedi za daljnje djelovanje. U drugoj fazi operacije zadaća hrvatskih snaga je bila razbijanje i uništavanje neprijateljskih snaga na području sela Zrinska, Gornja Kovačica i Mali Grđevac. Borbeno djelovanje i izvršenje akcije trajalo od 31. listopada do 4. studenog 1991. godine.²¹⁴ Postrojbe koje su napadale iz smjera juga imale su zadaću djelovanja na glavnom smjeru napada Grubišno Polje – Gornja Rašenica, Dapčevački Brđani, Lončarica, Virovitica i Grubišno Polje, Velika i Mala Peratovica te pomoćnim smjerovima Velika Barna, Veliki Grđevac i Grubišno Polje, Velika Barna, Mala Barna, Ivanovo Selo, Rastovac i Trojeglava. Akcija iz smjera jug uspješno je obavljena u trajanju od pet dana.²¹⁵ Zona odgovornosti hrvatskih snaga koje su napadale iz smjera sjevera je bilo područje sela Vukosavljevica, Špišić, Golo Brdo, Podgorje, Sv. Đurađ, Milanovac, Jasenaš, Mala i Velika Babina Gora, Mala Klisa, Pivnice, Levinovac sve do sela Mačkovac. Hrvatske snage su pripremale napad iz više smjerova kako bi uspjele potisnuti neprijatelja.²¹⁶

Pripreme za napad u svim smjerovima započele su 30. studenog navečer, u 6 sati sljedećeg jutra pokrenuta je operacija. U samo pet dana uspješno je osvojeno i očišćeno planirano područje. Autori se slažu da je operacija bila prva uspješna napadno-obrambena operacija Hrvatske vojske i policije u Domovinskom ratu. Po cilju i načinu izvođenja bila je kombinirana, a po prostoru, snagama i učincima

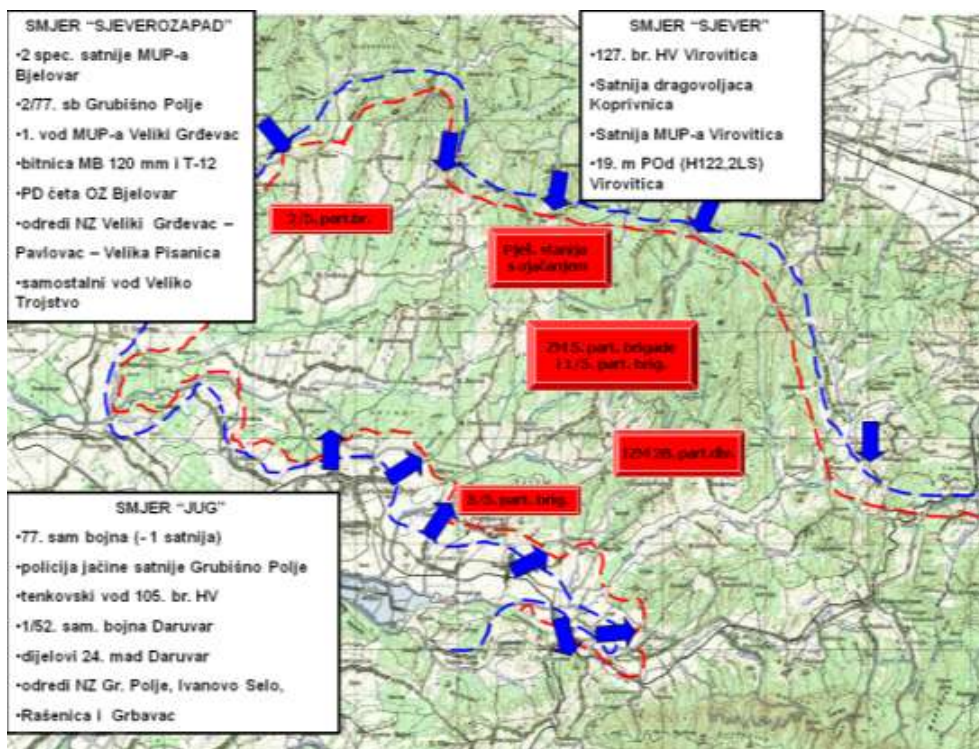
²¹³ Mijatović, Anđelko, *Otkos-10*, 200. – 201.

²¹⁴ Mijatović, Anđelko, *Otkos-10*, 200. – 201., Isto, 201. – 207.

²¹⁵ Isto, 480., Mašinović, Hamdija, Sudjelovanje i uloga Policijske uprave Bjelovarsko-bilogorske u Domovinskom ratu“, 167.; Mijatović, Anđelko, *Otkos-10*, 207. – 210.

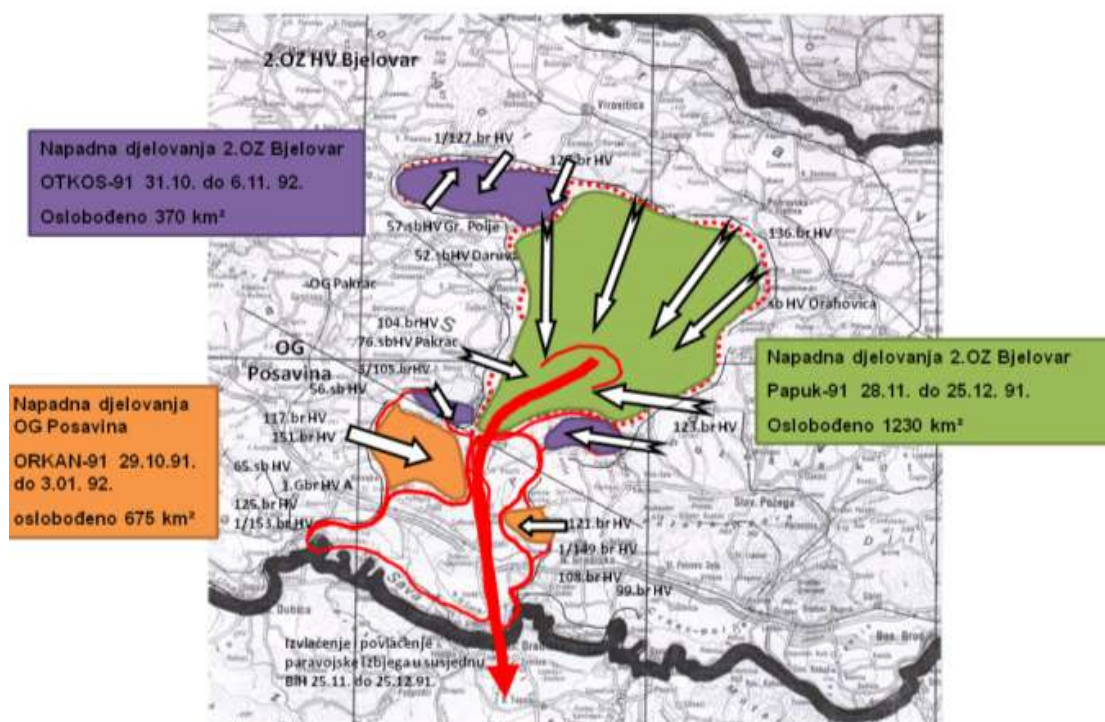
²¹⁶ Mijatović, Anđelko, *Otkos-10*, 183. – 186.; „Ratni mozaik: Ljudi ... i događaji“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 46, god. 46 (1991), 14. – 15.; „Otkos 10 – Bilogorske istine (jesen 1991.)“, 1. – 5. dio „<https://www.youtube.com/watch?v=IVZ0gojRxaw>, 15.5.2017.;
<https://www.youtube.com/watch?v=Mjqm0HYn4jo>, 15.5.2017.;
<https://www.youtube.com/watch?v=IFDTfHm2bP0>, 15.5.2017.;
https://www.youtube.com/watch?v=ILhBmr_t8m0, 15.5.2017.;
<https://www.youtube.com/watch?v=8lmBAxRuxbY>, 15.5.2017.; Mijatović, Anđelko, *Otkos-10*, 210. – 215.

operativnog je značenja. Oslobođeno je okupirano područje površine oko 270 km² te je vraćeno u ustavno-pravni sustav Republike Hrvatske.²¹⁷



Slika 6. Raspored pobunjenika i obrambenih snaga HV-a, smjer djelovanja u operaciji „Otkos – 10“ (Izvor: Spomen područje Barutana 1991.)

²¹⁷ Mijatović, Anđelko, *Otkos-10*, 186. – 187.; Raguž, Jakša, 120. – 124.; Marijan, Davor, *Domovinski rat*, 118.; Ćurak, Mato, *Od Otkosa do Oluje*, 207. – 236.



Slika 7. Vojna djelovanja Operativne Zone Bjelovar i Posavina u oslobađanju Bilogore i dijela zapadne Slavonije 1991. godine. (Izvor: Spomen područje Barutana 1991.)

4.4. „Pravo primirje“

Nakon prve uspješne operacije u Domovinskom ratu „Otkos-10“, nastupilo je razdoblje manjeg ratnog intenziteta. Pobunjeni Srbi i Armija su slabije napadali i okupirali teritorij. „Otkosom“ su hrvatske snage uspjele osloboditi općinu Grubišno Polje, uništiti i protjerati posljednje neprijateljske snage s Bilogore što je bio preduvjet za oslobađanje prostora Papuka i Psunja („Papuk-91“).²¹⁸ Krajem prosinca su uspješno obavljene vojne operacije i čišćenje posljednjih pobunjeničkih uporišta u bjelovarskoj općini.²¹⁹ Nakon dugog vremena ratovanja i nepoštivanja brojnih primirja, na pakračkoj i drugim bojišnicama u zapadnoj Slavoniji, primirje koje su 2. siječnja 1992. u Sarajevu potpisali hrvatski ministar obrane Gojko Šušak i general nekadašnje JNA Andrija Rašeta, uz nazočnost glavnog tajnika UN-a Cyrusa Vancea, nije bilo ni slično prijašnjim primirjima. Provjeru poštivanja primirja i samog stanja u Pakracu su izvršili potpredsjednik hrvatske Vlade Vladimir Šeks i zamjenik ministra

²¹⁸ Marijan, Davor, *Domovinski rat*, 118. – 121., 179.

²¹⁹ „Vojna policija na ratištu ima pune ruke posla: Ozbiljno i stručno“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 51, god. 46 (1991), 13.; Marijan, Davor, *Domovinski rat*, 178.

²¹⁹ „S redovne konferencije za novinare: Čišćenje četničkih uporišta“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 51, god. 46 (1991), 14.

obrane Luka Bebić uz predstavnike bjelovarske Općine.²²⁰ Ozbiljnosti oko prekida vatre i drugih djelovanja na okupiranim prostorima svjedoči dokument Komande 2. vojne oblasti JNA od 12. siječnja 1992. godine.²²¹ Dokument otkriva komentare i razmišljanja tadašnjeg zapovjednog kadra u JNA. Oni ističu da ne žele biti jedini krivci za nepoštivanje dogovorenog primirja te konstantno provociranje hrvatske strane i kršenje primirja otvaranjem vatre na njihove položaje. General-pukovnik Milutin Kukanjac je upozorio na mogućnost hrvatskog protunapada bez obzira na potpisano primirje i kontrolu plavih kaciga na bojišnicama koji će obranu JNA i uzvraćanje shvatiti kao nepoštivanje primirja. Isto tako daje zapovijed JNA da u slučaju paljbe s druge strane, ne uzvraća ako to nije nužno.²²² Ostaci JNA prekasno su mislili izigravati žrtvu. Europska zajednica i Ujedinjeni narodi su već shvatili ozbiljnost situacije u Jugoslaviji, a zbog ranijih silnih nepoštivanja primirja povjerenje je bilo izgubljeno.

4.5. Dolazak „Plavih kaciga“

Sarajevsko primirje bilo je preduvjet dolaska mirovnih snaga UN-a, provođenja Vanceovog plana u Jugoslaviji, učvršćivanja mira te okončavanja rata. Vanceov plan u RH je podrazumijevao razmještanje mirovnih snaga na ratom zahvaćenim područjima, osiguravanje civilnog stanovništva te povratak prognanog stanovništva u svoje domove. Mirovne snage nazvane su Zaštitne snage Ujedinjenih naroda (United Nation Protection Forces – UNPROFOR).²²³ Bile su raspoređene u tri sektora: Sektor Istok – istočna Slavonija, uključujući Baranju i zapadni Srijem, Sektor Sjever – Banovina i Kordun, Sektor Jug – sjeverna i srednja Dalmacija te Sektor Zapad – zapadna Slavonija. Samo raspoređivanje snaga UN-a se očekivalo u rano proljeće,

²²⁰ „Primirje“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 1, god. 47, (1992.), 1.; „Šeks i Bebić u Bjelovaru“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 1, god. 47, (1992.), 8.; Marijan, Davor, *Domovinski rat*, 179.; „Vod hrvatskih umjetnika Bjelovar održao nekoliko koncerata na ratištu: Primirje s pjesmom“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 2., god. 47, (1992.), 10.

²²¹ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti – Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (siječanj- lipanj 1992 .)*, knjiga 3, ur. Mate Rupiće, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, veljača 2008., 43. – 44.

²²² *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti*, knjiga 3, 44.

²²³ Marijan, Davor, *Domovinski rat*, 32.; Marijan, Davor, „Bjelovar i Bjelovarsko-bilogorska županija u Domovinskom ratu“, 35.; Miškulin, Ivica, „*Sladoled i sunce* - Promatračka misija Europske zajednice i Hrvatska 1991. – 1995.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2, Zagreb, 2010., 303.; Gibač Sekula, Janja, „Raspoređivanje snaga UNPROFOR-a i (ne) provedba demilitarizacije na okupiranom području zapadne Slavonije 1992. godine“, *Scrinia Slavonica*, Zagreb, 14, 2014., 282.

ali u potpunosti je obavljeno tek u svibnju i lipnju 1992. godine.²²⁴ Dio bjelovarske općine uključen je u Sektor Zapad, a tamo su djelovale kanadska (djelomično u travnju 1992.), argentinska, jordanska i nepalska bojna mirovnih snaga. Argentinska je bojna bila raspoređena na oslobođenom daruvarskom i grubišnopoljskom području, nepalska na području pakračkih i novogradiških sela, a jordanska na području novljanskih sela.²²⁵ Sjedište vojne, vojno-promatračke, policijske i civilne misije UN-a u zapadnoj Slavoniji bio je Daruvar.²²⁶ Dolazak časnika mirovnih snaga UN-a u Operativnu zonu Bjelovar popratile su bjelovarske novine 24. siječnja 1992. godine. U toj misiji sudjelovali su časnici Erland Dalberg, Hans Ehmrooth i Herve le Gven.²²⁷

²²⁴ Gibač Sekula, Raspoređivanje snaga UNPROFOR-a“, 291., *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti*, knjiga 3, 52. – 54.

²²⁵ Gibač Sekula, Raspoređivanje snaga UNPROFOR-a“, 292.; Marijan, Davor, „Bjelovar i Bjelovarsko-bilogorska županija u Domovinskom ratu“, 36., Marijan, *Domovinski rat*, 33.

²²⁶ Gibač Sekula, Raspoređivanje snaga UNPROFOR-a“, 293.

²²⁷ „Časnici Ujedinjenih naroda u Bjelovaru“, *Bjelovarski list* (Bjelovar), br. 4, god. 47 (godina), 1.

Zaključak

Bjelovarska općina je u razdoblju do 25. srpnja 1990. bila sastavni dio Zajednice općina Bjelovar. Grad Bjelovar je bio njeno upravno-administrativno središte. Zajednica općina Bjelovar je bila podijeljena na 10 općina čija su središta gradovi Čazma, Garešnica, Grubišno Polje, Daruvar, Koprivnica, Križevci, Đurđevac, Virovitica i Pakrac. Bjelovarska općina je činila područje grada i njene okolice.

Godine 1990. dolazi do promjene jednostranačkog sustava u višestranački nakon osnivanja više političkih stranaka i prvih slobodnih višestranačkih izbora održanih u dva izborna kruga u travnju i svibnju. Predizborni i izborni period je prošao bez većih problema. Pobjedu na izborima u Bjelovaru je odnio HDZ koji je kasnije formirao općinsku vlast. Nakon političkih promjena u općini tijekom 1991. započinju akcije koje su pokrenuli političari iz kruga SDS-a. Počeli su huškati Srbe u Hrvatskoj pa tako i u bjelovarskoj općini. Protivili su se novoizabranoj vlasti i htjeli srpsku autonomiju unutar granica Hrvatske. Takvi i slični postupci su pokrenuli nezadovoljstvo kod hrvatskog i dijela srpskog stanovništva ne dopuštajući bilo kakve akcije u tom smjeru.

Tijekom spomenutih političkih promjena i u gospodarstvu dolazi do značajnih promjena. Početkom 1990-ih nakon izbora je počela privatizacija, pad zaposlenosti u industriji, pad standarda i plaća, a inflacija se smatrala krunom krize. Određena poduzeća su zadržala radna mjesta, kontinuitet plaća i ulaganje u modernizaciju postojećih postrojenja. Jedno od takvih poduzeća je bila bjelovarska prehrambeno-prerađivačka industrija „Sirela“. Ona je pokretala hrvatsku proizvodnju mlijeka davanjem poticaja proizvođačima kojih na području bjelovarske općine 1990. nije nedostajalo. Tijekom Domovinskog rata bjelovarski seljak nije ni u jednom trenutku bio manje vrijedan od bilo kojeg branitelja, ali im se ponekad to dobacivalo. Dali su veliku žrtvu radom na zemlji i proizvodnjom hrane za potrebe cijele općine, a i šire. Na njihov doprinos treba gledati kao na veliku žrtvu koju su dali za Hrvatsku. Poljoprivreda je 1990. – 1992. održavala kontinuirani tijek proizvodnje koji je zadovoljavao bjelovarsko tržište.

Na području školstva kao bitne karike suvremenog društva ostvareni su 1990. preduvjeti za ulaganja i stvaranje ugodnijeg i zdravijeg ozračja djeci. Puno područnih škola je dobilo sredstva za proširenje i adaptaciju postojećih prostorija za rad. Nekoliko škola u samom gradu preselilo se u nove zgrade te dobilo najmodernija nastavna sredstva i pomagala, a time su se poboljšali uvjeti rada za nastavnike i profesore. Plaće prosvjetnih radnika gotovo su ostale iste ili su se s vremenom smanjivale.

Zdravstvo nije profitiralo u novim uvjetima, ali se pokušavalo približiti građanima i tako poboljšati pružanje usluga. Tako se organiziraju humanitarne akcije darivanja krvi kako bi se baza krvi bjelovarskog Medicinskog centra popunila. Iseljani Bjelovarčani su često donirali medicinski materijal, vozila i strojeve za potrebe bolnice. U Domovinskom ratu medicinske ekipe pratile su bjelovarske branitelje na svim bojištima i tako dale svoj doprinos obrani.

Početak Domovinskog rata na širem bjelovarskom području može se smatrati intervencijom hrvatske policije u ožujku 1991. u Pakracu jer su tim činom pobunjenici prvi puta krenuli u otvorenu oružanu pobunu. Poslije intervencije u Pakracu nije bilo sličnih i ozbiljnijih situacija srpske pobune. Vrhunac borbenog djelovanja u središtu bjelovarske općine je bio krajem rujna 1991. osvajanjem vojarne „Božidar Adžija“. Vojarnu su zajedničkim snagama osvojili pripadnici ZNG-a, Kriznog štaba Bjelovar i SJPU „Omega“. Tijekom osvajanja vojarni na području skladišta oružja JNA se dogodila tragedija. Vojno skladište „Barutana“ u šumi Bedenik nedaleko od Bjelovara je detonirano što je uzrokovalo velike žrtve. Tragedija je samo više potaknula bjelovarske branitelje na obranu domovine.

Tijekom razdoblja od rujna do kraja listopada 1991. vodile su se stalne borbe duž prve crte bojišnice oko Pakraca, Grubišnog Polja, Daruvara, Ivanovog Sela i Velikog Grđevca. Hrvatska snaga su pripremale prvu vojno-redarstvenu akciju u Domovinskom ratu pod nazivom Otkos-10. Akcija je uspješno završila te je tom prilikom oslobođen veliki prostor okupiranog teritorija Bilogore i zapadne Slavonije. Nakon prve uspješne vojno-redarstvene akcije u Domovinskom ratu potpisan je sporazumni prekid vatre te na temelju njega snage UNPROFOR-a izvršavale svoju zadaću na području bjelovarske općine.

Izvori i literatura

Izvori

1. „Broj 55-originalni 'BOV'“, Youtube
<https://www.youtube.com/watch?v=N9JKRT5VvQ8>, 27. 4. 2017.
2. „Početak Domovinskog rata - Pakrac 01. – 03. 03. 1991., TV-kalendar
3. *Bjelovarski list*, godište 1990., 1991. i 1992.
4. Ćurak, Mato, *Ratni doživljaji kroz fotografije Domovinski rat 1990. - 1995.*, Bjelovar: Grafocentar d.o.o., 2009.
5. Ćurak, Mato, *Sjećanja na Domovinski rat 1990.-1995.*, Bjelovar: Grafocentar d.o.o., 2010.
6. Ivanić, Stjepan, *Da se ne zaboravi*, Bjelovar: Udruga 105. brigade HV-a, 2006.
7. Kuček, Marko, Zoran Margetić, *Kako je obranjena Hrvatska*, Hrvatska Televizija, Zagreb, 2016
8. Otkos 10 – Bilogorske istine (jesen 1991.), 1. dio
<https://www.youtube.com/watch?v=IVZ0gojRxaw>, 15. 5. 2017.
9. Otkos 10 – Bilogorske istine (jesen 1991.) 2. dio
<https://www.youtube.com/watch?v=Mjqm0HYn4jo>, 15. 5. 2017.
10. Otkos 10 – Bilogorske istine (jesen 1991.) 3. dio
<https://www.youtube.com/watch?v=IFDTfHm2bP0>, 15. 5. 2017.
11. Otkos 10 – Bilogorske istine (jesen 1991.) 4. dio
https://www.youtube.com/watch?v=ILhBmr_t8m0, 15. 5. 2017.
12. Otkos 10 – Bilogorske istine (jesen 1991.) 5. dio
<https://www.youtube.com/watch?v=8lmBAxRuxbY>, 15. 5. 2017.
13. *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti – Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990. – 1991.)*, Knjiga 1, ur. Mate Rupiće, Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, 2007.

14. *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti – Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990.- 1991.)*, knjiga 2, ur. Mate Rupić, Zagreb – Slavonski Brod: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, veljača 2008.
15. *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti – Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (siječanj- lipanj 1992.)*, knjiga 3, ur. Mate Rupić, Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, veljača 2008.
16. *Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, godište 1974.
17. Šimić, Jure, *Bjelovar u Domovinskom ratu*, Bjelovar: Dokumentacijsko informacijsko središte, 2016.
18. Udruga sudionika Domovinskog rata Republike Hrvatske „Bilogora '91“, *Od Otkosa do Oluje policija i 77. samostalni bataljun ZNG „R“ Grubišno Polje u Domovinskom ratu*, Grubišno Polje: Udruga sudionika Domovinskog rata „Bilogora '91“, 2011.

Literatura

1. Aksentijević Karaman, Nada, *Dugoročni razvitak gospodarstva Bjelovarsko-bilogorske županije*, Bjelovar: Ekonomski fakultet Rijeka i Bjelovarsko-bilogorska županija, 1999.
2. Barić, Nikica, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990-1995.*, Zagreb: Golden marketing-tehnička knjiga, 2005.
3. Bašić, Petar, Miškulin, Ivica, „Grubišnopoljska kronika 1990-1991.“, Slavonski Brod: *Scrinia Slavonica*, 10, 2010., 471. – 475.
4. Čavrak, Vladimir, „Strukturne promjene suvremenog hrvatskog gospodarstva“, *Gospodarstvo Hrvatske*, ur. Vladimir Čavrak, Zagreb: Politička kultura, 2011., 76. – 87.
5. Družić, Ivo, Gelo, Tomislav, „Proizvodni kapital“, *Gospodarstvo Hrvatske*, ur. Vladimir Čavrak, Zagreb: Politička kultura, 2011., 55. – 66.

6. Družić, Ivo, Tica, Josip, „Dugoročne karakteristike hrvatskog gospodarstva“, *Gospodarstvo Hrvatske*, ur. Čavrak, Vladimir, Zagreb: Politička kultura, 2011., 15. – 31.
7. Dunatov, Šime, „Začeci višestranačja u Hrvatskoj 1989.godine“, Zadar: *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 52, 2010., 381. – 397.
8. Feletar, Dragutin, Feletar, Petar, „Depopulacija i promjene u prostornom rasporedu stanovništva na području Bjelovarsko-bilogorske županije od 1857. do 2001. godine“, Bjelovar: *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 2014., 237. – 255.
9. Gibač Sekula, Janja, „Bjelovar u planovima i aktivnostima Srpske demokratske stranke“, Bjelovar: *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 2014., 205. – 225.
10. Gibač Sekula, Janja, „Raspoređivanje snaga UNPROFOR-a i (ne) provedba demilitarizacije na okupiranom području zapadne Slavonije 1992. godine“, Zagreb: *Scrinia Slavonica*, 14, 2014., 281. – 314.
11. Habek, Dubravko, „Ustroj sanitetske službe 105. brigade Hrvatske vojske“, Bjelovar: *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 2014., 227. – 235.
12. Herout, Vjenceslav, „Civilno stanovništvo daruvarskog i grubišnopoljskog područja u zbivanjima 1990. – 1991.“, Bjelovar: *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 319. – 355.
13. Horvat, Stjepan, *Gospodarstvo Bjelovara*, Bjelovar: Čvor d.o.o., 2006.
14. Jakir, Aleksandar, Perković Paloš, Andrijana, „Franjo Tuđman i Vlada demokratskog jedinstva“, *Franjo Tuđman i stvaranje suvremene Hrvatske države (1990. – 1995.)*, ur. Ante Bralić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2016., 63. – 77.
15. Karaula, Željko, „Krizni štab Bjelovar u Domovinskom ratu (1991. – 1992.)“, Bjelovar: *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 2014., 163. – 189.
16. Kovačević, Franjo, Crkvenac, Đuro, „Vojna operacija Otkos-10 planiranje, izvođenje i rezultati“, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 2014., 471. – 488.

17. Marijan, Davor, „Bjelovar i Bjelovarsko-bilogorska županija u Domovinskom ratu“, Bjelovar: *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 2014.
18. Marijan, Davor, *Domovinski rat*, Zagreb: Despot infinitus i Hrvatski institut za povijest, 2016.
19. Marijan, Davor, *Slom Titove armije: JNA i raspad Jugoslavije 1987. – 1992.*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, Hrvatski institut za povijest, 2008.
20. Mašinović, Hamdija, „Sudjelovanje i uloga Policijske uprave Bjelovarsko-bilogorske u Domovinskom ratu“, Bjelovar: *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 2014., 133. – 166.
21. Mijatović, Anđelko, *Otkos-10: prva uspješna oslobodilačka operacija OS RH u Domovinskom ratu – Domovinski rat u zapadnoj Slavoniji 1990. – 1991.*, Zagreb: Udruga dragovoljaca i veterana Domovinskog rata RH – Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, 2011.
22. Miranjavac, Željko, „Zaposlenost, nezaposlenost i plaće“, *Gospodarstvo Hrvatske*, ur. Vladimir Čavrak, Zagreb: Politička kultura, 2011., 126. – 146.
23. Miškulin, Ivica, „*Sladoled i sunce* - Promatračka misija Europske zajednice i Hrvatska 1991. - 1995.“, Zagreb: *Časopis za suvremenu povijest*, 2, 2010., 299. – 337.
24. Nazor, Ante, *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih*, Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, 2011.
25. Palatinuš, Dragutin, „Napad na Ivanovo selo 21. rujna 1991.“, Bjelovar: *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 2014., 489. – 495.
26. Pauković, Davor, „Predizborna kampanja u Hrvatskoj 1990. godine u svjetlu hrvatskog i srpskog novinarstva“, Zagreb: *Časopis za suvremenu povijest*, 1, 2008., 1. – 20.
27. Pleskalt, Željko, *Zastali u vječnosti ljubeći oltar domovine Kusunje 1991. -1993.*, Bjelovar: Grad Bjelovar i Državni arhiv u Bjelovaru, 2002.

28. Raguž, Jakša, „Borbeno djelovanje posebne jedinice policije Policijske uprave Bjelovar Omega 1991. godine“, Bjelovar: *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 2014., 71. – 137.
29. Ružić, Slaven, „Izravni demografski gubici na privremeno okupiranom području općine Daruvar i Grubišno Polje 1991. godine, na temelju arhivskog gradiva RSK“, Bjelovar: *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 2014., 237. – 255.
30. Sabolović, Marin, Vuković, Goran, „Demografska obilježja Bjelovarsko-bilogorske županije u međupopisnom razdoblju 1991. – 2001. godine Nastala kao posljedica ratnih zbivanja“, Bjelovar: *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 2014., 291. – 317.
31. Slukan Altić, Mirela, „Povijest županijskog upravno-teritorijalnog ustroja Bjelovarsko-bilogorske županije“, *Radovi zavoda za znanstvenoistraživački rad u Bjelovaru*, 2, 2008., 9. – 29.
32. Strugar, Vladimir, *Bjelovarsko-bilogorska županija.*, Bjelovar: Bjelovarsko-bilogorska županija, 1996.
33. Šetić, Nevio, „Franjo Tuđman i ostvarenje samostalne Hrvatske države“, *Franjo Tuđman i stvaranje suvremene Hrvatske države (1990. – 1995.)*, ur. Ante Bralić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2016., 33. – 60.
34. Šetić, Nevio, *Ostvarenje suvremene hrvatske države*, Pula: Geaidea, 2013.
35. Šimić, Jure, „Početak višestranačja, osnivanje političkih stranaka u Bjelovaru i Domovinski rat“, Bjelovar: *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 2014., 512. – 522.
36. Tica, Josip, „Monetarna politika u Hrvatskoj“, *Gospodarstvo Hrvatske*, ur. Vladimir Čavrak, Zagreb: Politička kultura, 2011., 108. – 124.
37. Tomašić, Josip, „Borbene aktivnosti Operacijskog sektora Pakrac od 4. prosinca do 31. prosinca“, Bjelovar: *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8, 2014., 496. – 501.

Sažetak

Početak devedesetih u bjelovarskoj općini dao je pozitivne vibracije za širenje demokracije. Dokaz tome je osnivanje političkih stranaka i pripreme za prve slobodne višestranačke izbore u Hrvatskoj. Takva situacija, posebno zbog kretanja u smjeru osamostaljivanja Hrvatske, nije odgovarala vodećima u SDS-u i dijelu hrvatskih Srba. Prva pobuna dogodila se u Pakracu tijekom ožujka 1991. godine nakon zauzimanja policijske stanice i razoružavanja policajaca hrvatske nacionalnosti u policijskoj postaji Pakrac od strane pobunjenika. U vremenu od 1990. do 1992. godine bjelovarsko gospodarstvo je zapalo u probleme koje su imali i ostali krajevi Hrvatske. Problemi su: pad proizvodnje, pad standarda, nezaposlenost, pad izvoza, privatizacija, komasacija zemljišta, migracije, izbjeglice i inflacija. Cijeli mjesec kolovoz 1991. je bio, u čitavoj Hrvatskoj pa i na području bjelovarske općine, vrlo dramatičan. Nedugo zatim započelo je osvajanje vojarni JNA koje su čuvale naoružanje neophodno za obranu hrvatskih teritorija. U rujnu 1991. jedinice TO Bjelovar i SJPU „Omega“ Bjelovar uspješno su osvojile vojarnu „Božidar Adžija“ u Bjelovaru. Od rujna 1991. do siječnja 1992. godine vodile su se stalne bitke na prvoj liniji fronte oko Pakraca, Lipika, Grubišnog Polja, Velikog Grđevca, Daruvara i ostalih graničnih mjesta. Civilno stanovništvo ugroženih područja kao izbjeglice odlaze preko Bjelovara prema Zagrebu. Početkom listopada 1991. počele su pripreme Operativne zone Bjelovar za čišćenje grubišnopoljske općine i Bilogore od pobunjenika odnosno operacija „Otkos-10“. Akcija je bila uspješna te su završetkom 1991. počele pripreme za potpisivanje pravog primirja. Hrvatsko vodstvo uspjelo je dogovoriti prekid vatre na svim bojištima u Hrvatskoj i omogućiti dolazak snaga UNPROFOR-a kako bi na miran način sukobe priveli kraju.

Ključne riječi: Bjelovar, zapadna Slavonija, višestranački izbori, Domovinski rat

Abstract

Civilian and Military Life in the Municipality of Bjelovar in the Homeland War (1990 – 1992)

Early nineties in the Bjelovar municipality had positive impact on the spread of democracy. Political parties were created and there were preparations for the first multi-party parliamentary elections. However, the Serb Democratic Party leadership and part of Croatian Serbs were not in approval of such situation, especially because of Croatian inclination towards independence. The first rebellion took place in Pakrac in March 1991 when separatists took over the police station and disarmed Croatian police officers. Between 1990 and 1992, the Bjelovar economy was experiencing issues like the rest of Croatia. Some of them were: production drop, falling living standards, unemployment, exports drop, privatization, land reparcelling, migrations, refugees and inflation. Throughout the Bjelovar municipality and the rest of Croatia, the entire August 1991 was very dramatic. Soon after, the battle of the barracks began as they were full of armaments necessary for the defense of Croatia. In September 1991, units of the Territorial Defense Bjelovar and the SJPU „Omege“ Bjelovar managed to take over the „Božidar Adžija“ barracks in Bjelovar. From September 1991 until January 1992, there were constant battles on the first line around Pakrac, Lipik, Grubišno Polje, Veliki Grđevac, Daruvar and other border areas. The civilian population of vulnerable areas fled through Bjelovar to Zagreb as refugees. At the beginning of October 1991, the Bjelovar Operational Zone preparations for the cleaning of the Grubišno Polje municipality and Bilogora from the separatists commenced. The operation was known as „Otkos-10“. It was successful and by the end of 1991 there was groundwork for the signing of the ceasefire agreement. The Croatian leadership was able to arrange the cessation of fire on all battlefields and enable the arrival of the UNPROFOR forces to end the conflicts a calm way.

Key words: Bjelovar, West Slavonia, multiparty elections, Croatian Homeland War